



**T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**BOŞANMIŞ ÇALIŞAN KADINLARIN
ÇOCUKLARI İLE OLAN İLETİŞİM
PROBLEMLERİ: BURSA ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe ULAŞ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Sosyoloji Tezli Yüksek Lisans Programı

MART 2024

**T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**BOŞANMIŞ ÇALIŞAN KADINLARIN
ÇOCUKLARI İLE OLAN İLETİŞİM
PROBLEMLERİ: BURSA ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe ULAŞ

(22435032232)

ORCID: 0009-0003-8788-9198

**Sosyoloji Anabilim Dalı
Sosyoloji Tezli Yüksek Lisans Programı**

Danışman: Doç. Dr. Adem DAĞ

ORCID: 0000-0001-8548-7599

MART 2024

BTÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün 22435032232 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Ayşe ULAŞ, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “BOŞANMIŞ ÇALIŞAN KADINLARIN ÇOCUKLARI İLE OLAN İLETİŞİM PROBLEMLERİ: BURSA ÖRNEĞİ” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı: **Doç. Dr. Adem DAĞ**
Bursa Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri: **Doç. Dr. Rıdvan ŞİMŞEK**
Bursa Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Berkay AYDIN
Uludağ Üniversitesi

Teslim Tarihi :
Savunma Tarihi : 16.04.2024



20.04.2016 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 9/2 ve 22/2 maddeleri gereğince; Bu Lisansüstü teze, Bursa Teknik Üniversitesi'nin abonesi olduğu intihal yazılım programı kullanılarak Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün belirlemiş olduğu ölçütlere uygun rapor alınmıştır.

İNTİHAL BEYANI

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belgelediğimi, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

Öğrencinin Adı Soyadı: Ayşe ULAŞ

İmzası:

ÖNSÖZ

Araştırma konumu seçmemde özellikle boşanmış ve çocuklu bir kadın olarak, çocuklarım ile iletişimim ve benim durumumdaki kadınların da yaşadıkları sorunları merak etmem ve bu konuya duyduğum yoğun merak etkili olmuştur. “Boşanmış Çalışan Kadınların Çocukları ile Yaşadıkları İletişim Problemleri: Bursa Örneği” adlı bu tezin amacı Bursa’da boşanmış çalışan kadınların özellikle çocukları ile yaşadıkları iletişim sorunlarına eğilebilmektir. Bu sorunları ve sebepleri ile birlikte ortaya koymaktır.

Çalışmamda beni destekleyen herkese sonsuz teşekkür ederim. Bu çalışmanın başlangıcından sonuna kadar her safhasında benden emeğini, sabrını, desteğini esirgemeyen, her ihtiyaç duyduğumda yanımda olan ve beni devamlı yüreklendiren, mesleki bilgi birikimi ile her aşamada bana rehberlik eden değerli danışman hocam Doç. Dr. Adem DAĞ'a sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca bu tez çalışmasının jüri üyeliğini kabul eden ve değerli zamanını ayıran Doç. Dr. Rıdvan ŞİMŞEK ve Doç. Dr. Mustafa Berkay AYDIN'a çok teşekkür ederim.

Uzun zamandır beraber çalıştığımız değerli doktorum Dt. Canberk SERTTAŞ'a yüksek lisans eğitimim süresince beni desteklediği, motive ettiği ve süreç boyunca benden ilgisi ile sabrını esirgemediği için, ayrıca yüksek lisansımı tamamlayabilmemdeki katkıları dolayısı ile de kendisine çok teşekkür ederim.

Beni yetiştirip bu günlere getiren, yüreğimi insan sevgisi ile dolduran ve beni insanı araştırmaya iten aileme de çok teşekkür ederim. Özellikle süreç boyunca benden desteğini esirgemeyen çocuklarım Seçkin Alp ve İbrahim'e bana gerekli ortamı oluşturarak çalışmamı destekledikleri ve sabırlarını esirgemedikleri içinde ayrıca çok teşekkür ederim. İyi ki varsınız.

Şubat 2024

Ayşe ULAŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
ÇİZELGE LİSTESİ.....	x
ŞEKİL LİSTESİ	xi
ÖZET.....	xii
SUMMARY.....	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Konusu.....	3
1.2 Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
1.3 Araştırmanın Yöntemi	4
1.4. Araştırma Grubu	7
1.5 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	10
2. ETNOMETODOLOJİ.....	12
3. EVLİLİK VE EVLİLİĞİN FONKSİYONLARI	17
3.1 Evlilik.....	17
3.2 Geleneksel Aile	22
3.2.1 Geleneksel ailede evlilik	22
3.3 Modern Aile.....	23
3.3.1 Modern ailede evlilik	24
3.4 Evliliğin Fonksiyonları.....	26
4. BOŞANMA VE BOŞANMA SÜRECİ.....	28
4.1 Boşanmanın Özel ve Genel Sebepleri	35
4.1.1 Boşanmanın özel sebepleri.....	36
4.1.2 Boşanmanın genel sebepleri.....	37
4.1.3 Etkilerine göre boşanma sebepleri	38
4.2 Boşanma Süreci ve Boşanma Modelleri	40
4.2.1 Çekişmeli boşanma	40
4.2.2 Anlaşmalı boşanma	41
4.3 Boşanmanın Aşamaları.....	42
4.3.1 Duygusal boşanma	42
4.3.2 Ekonomik boşanma	43
4.3.3 Yasal boşanma	43
4.3.4 Ebeveyn boşanması.....	44
4.3.5 Topluluk boşanması	44
4.3.6 Psikik boşanma	45
4.4 Boşanmanın Sonuçları.....	46
5. BOŞANMA VE ÇOCUKLAR.....	48
5.1 Cinsiyete Göre Farklılıklar	53
5.2 Yaş Gruplarına Göre Farklılık	54
5.3 Boşanmış Kadın ve Boşanmış Kadının Çocukları ile İlişkisi	57

5.3.1 Fiziksel ziyaret	60
5.3.2 Telefon ile iletişim.....	60
5.3.3 Ebeveynler arası çatışma.....	61
5.3.4 Ebeveyne yabancılaşma sendromu	62
5.4 Boşanma Sonrasında Kadın ve Sorunları.....	65
6. ARAŞTIRMA BULGULARI	68
6.1. Düzen-Düzensizlik	69
6.2 Eğitim Başarısı	79
6.3 Çocuklarda Gözlenen İlgi Çekme Davranışları.....	84
6.4 Kişisel Bakım	89
6.5 Öfke Kontrol	92
6.6 Ebeveynler ile Kişisel İlişki Kurma	96
6.7 Somatik-Fiziksel Etki	101
7. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	107
KAYNAKLAR.....	116
EKLER.....	122
ÖZGEÇMİŞ.....	125

KISALTMALAR

EYS : Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu

TMK : Türk Medeni Kanunu

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu



ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 1.1 : Katılımcıların boşanma dönemindeki yaş bilgileri.	8
Çizelge 1.2 : Katılımcıların çalışma durumları.....	9
Çizelge 1.3 : Katılımcıların çocuklarının boşanma sırasındaki cinsiyet ve yaşları.	9
Çizelge 6.1 : Boşanmış ailelerin çocuklarının tepkilerinin incelendiği temalar.	71
Çizelge 6.2 : Boşanmış ailelerin çocuklarında düzen-düzensizlik durumunu gösterir tema ve kodlar.	69
Çizelge 6.3 : Boşanmış ailelerin çocuklarında eğitim başarı durumunu gösterir tema ve kodlar.....	79
Çizelge 6.4 : Boşanmış ailelerin çocuklarında gözlenen ilgi çekme davranışlarını gösterir tema ve kodlar.....	84
Çizelge 6.5 : Boşanmış ailelerin çocuklarında gözlenen kişisel bakım tutumlarını gösterir tema ve kodlar.....	89
Çizelge 6.6 : Boşanmış ailelerin çocuklarında gözlenen öfke kontrol tutumlarını gösterir tema ve kodlar.....	92
Çizelge 6.7 : Boşanmış ailelerin çocuklarında ebeveynler ile kişisel ilişki kurma tutumlarını gösterir tema ve kodlar.....	96
Çizelge 6.8 : Boşanmış ailelerin çocuklarında somatik-fiziksel etki durumunu gösterir tema ve kodlar.	101
Çizelge B.1 : Derinlemesine Görüşme Yapılan Katılımcı Bilgileri	126

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 4.1 : Boşanma ve kaba boşanma hızı.....	30
Şekil 4.2 : Cinsiyete göre boşanma nedenleri istatistiği.....	39



BOŞANMIŞ ÇALIŞAN KADINLARIN ÇOCUKLARI İLE OLAN İLETİŞİM PROBLEMLERİ: BURSA ÖRNEĞİ

ÖZET

Bu tez çalışması genel olarak, boşanmış çalışan kadınların çocukları ile yaşadıkları sorunlar üzerine eğilmiştir. Boşanmış çalışan kadınlar ekseninde evlilik ve aile kurumları irdelenmiş, boşanma ve boşanmanın kadın üzerindeki etkileri incelenmiştir. Boşanma olgusu incelenirken de özellikle boşanmış çalışan kadınların çocukları ile ilgili problemleri ve çocukları ile yaşadıkları iletişim sorunları anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışan boşanmış çocuklu kadınları konu edinen bu çalışma ile ilgili literatüre katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Veri toplamak için yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine ve gözlem tekniğine başvurulmuştur. Verilerin analizi için söylem analizi tekniği kullanılmıştır. Çalışma Bursa İl Merkezi ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın araştırma grubunu çeşitli kamu kurumlarında ve özel sektörde çalışmakta olan boşanmış kadınlar oluşturmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgular Garfinkel'in Etnometodolojik kuramı perspektifinden incelenerek, yedi tema altında açıklanmıştır. Araştırma düzen-düzensizlik, eğitim başarısı, ilgi çekmek, kişisel bakım, öfke kontrolü, ebeveyn ile kişisel ilişki kurmak ve somatik/fiziksel etki boyutlarında yapılmıştır. Boşanmış ve çalışan kadınların çocukları ile ilgili olarak yaşadıkları problemler birinci kısımda düzen düzensizlik açısından araştırılmıştır. Bulguların ikinci kısmında bu çocukların eğitim başarıları incelenmiştir. Bulguların üçüncü kısmında bu çocukların ilgi çekmek adına yaptıkları davranışlar irdelenmiştir. Bulguların dördüncü kısmında bu çocukların boşanma sonrasında kişisel bakımlarında yaşanılmış olan değişiklikler araştırılmıştır. Bulguların beşinci kısmında çocuklar ile olan iletişim öfke kontrolü açısından değerlendirilmiştir. Bulguların altıncı kısmında çocuklar ebeveynleri ile kurdukları ilişkiler perspektifinden değerlendirilmiştir. Bulguların yedinci kısmında boşanmanın çocuklar üzerindeki somatik/fiziksel etkileri araştırılmıştır. Dolayısı ile kadın olmak, boşanmış kadın olmak ve boşanmış kadın olarak çocuklar ile yaşanan sorunlar ve bu sorunların anne-çocuk ilişkisine yansımaları araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Boşanmış kadın, Ebeveyni boşanmış çocuk, İletişim problemi.

COMMUNICATION PROBLEMS OF DIVORCED WORKING WOMEN WITH THEIR CHILDREN: BURSA EXAMPLE

SUMMARY

This study primarily focuses on the challenges faced by divorced employed women in raising their children. It delves into the realms of marriage and family institutions within the context of divorced employed women, examining the impact of divorce and its consequences on women. In the exploration of the phenomenon of divorce, particular attention is given to understanding the problems that divorced, employed women encounter in relation to their children and the communication issues they experience with their children. The aim of this study is to contribute to the existing literature concerning employed divorced women with children.

For this purpose, qualitative research method was preferred. Semi-structured interview technique and observation technique were used to collect data. Discourse analysis technique was used to analyze the data. The study was limited to Bursa City Center. The research group of the study consists of divorced women working in various public institutions and the private sector.

The findings obtained from the study were examined from the perspective of Garfinkel's Ethnomethodological theory and explained under seven themes. The research was conducted on the dimensions of order-disorder, educational success, attracting attention, personal care, anger management, establishing a personal relationship with the parent and somatic/physical impact. In the first part, the problems experienced by divorced working women regarding their children were investigated in terms of order and disorder. In the second part of the findings, the educational achievements of these children were examined. In the third part of the findings, the behaviors of these children to attract attention were examined. In the fourth part of the findings, the changes experienced in the personal care of these children after the divorce were investigated. In the fifth part of the findings, communication with children was evaluated in terms of anger management. In the sixth part of the findings, children were evaluated from the perspective of the relationships they established with their parents. In the seventh part of the findings, the somatic/physical effects of divorce on children were investigated. Therefore, being a woman, being a divorced woman and the problems experienced as a divorced woman with children and the reflection of these problems on the mother-child relationship were investigated.

Keywords: Divorced woman, Child with divorced parents, Communication problem.

1. GİRİŞ

Evlilik, aile bireyleri için rol tanımlamaları yapılması, çocukların bakım ve yetiştirilmelerini sağlama, kültürün kuşaklar arası aktarımını sağlama, toplumun devamlılığını sağlama, cinselliğin toplumsal kabulünü sağlama, ekonomik kaynak sağlama, toplumsal denetim mekanizması sağlama, eğitim, eğlence ve diğer toplumsal kurumlara kaynak olma gibi birçok işlevi içerisinde barındıran bir kurumdur. Bu işlevlerden belki de en önemlisi toplumun devamlılığını sağlama işlevidir. Aile, birey için temel bir dayanak noktasıdır; burada beslenme, bakım, duygusal ve psikolojik destek, eğitim, kültürel ve dini değerlerin aktarılması ve bireyin zihinsel gelişiminin desteklenmesi gibi temel ihtiyaçlar karşılanır. Aile içindeki etkileşimler, bireyin psiko-sosyal gelişiminde merkezi bir role sahiptir. Bu etkileşimler, bireyin özsaygısını, kimlik oluşumunu, kişilik gelişimini ve sosyal yeteneklerini geliştirmesine yardımcı olur.

Kavramsal olarak boşanma evlilik birliğinin sona erdirilmesi, evlenerek birleşen çiftin yeniden ben olması durumudur. Her bir çift, boşanma öncesi, boşanma anı ve boşanma sonrasında duygusal çalkantılar, ekonomik zorluklar ve sosyal çevrenin baskısı gibi boşanmanın daha da zorlayıcı bir hâl almasına neden olan farklı deneyimler yaşar. Boşanma, hukuki sürecin çok öncesinde, çiftlerin birbirlerine olan güvenlerini ve saygılarını yitirmeleriyle başlar. Ailenin yapısal bütünlüğü zedelenirken, toplumsal değişim ve modernleşme boşanmayı daha yaygın bir sorun hâline getirir. Boşanma hem yasal hem sosyal sonuçları olan karmaşık bir süreçtir. Bu sürecin etkileri özellikle ailenin yaşam biçimi üzerinde belirgin sonuçlar doğurur. Boşanmış bireylerin birçoğunda psikolojik sorunlar gözlemlenebilir. Boşanma çoğu kez sadece bir çiftin boşanması süreci değildir. Evli olan çiftlerin birçoğunun çocukları vardır. Çocuklu çiftlerde ise boşanma çok daha zor geçen bir süreç olabilir. Boşanmış ailelerde çocuklar süreçten kötü etkilenebilir. Bu durum onların ebeveynleri ile olan ilişkilerine de yansır.

Bu bağlamda çalışma, çalışan boşanmış kadınlar ile ilgili olarak hazırlandığından, çalışmaya konu kadınların çocukları ile yaşadıkları sorunlar anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu bağlam kapsamında çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmada kullanılan yöntemlere ve tekniklere yer verilmiştir. Araştırma grubu ile ilgili detaylı bilgiler ve araştırma sürecine dair bilgiler aktarılmıştır. İkinci bölümde araştırmanın bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Garfinkel ve etnometodolojisi incelenmiş ve çalışmanın neden etnometodolojik bakış ile incelenmesi gerektiğinin düşünüldüğü üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde araştırmanın temelini oluşturan temel kavramlardan aile kavramı açıklanmıştır. Bu çalışmada evlilik kavramı, bir kadın ve bir erkek arasında gerçekleşen, toplumsal olarak onaylanan cinsel birliktelik olarak ele alınmıştır. Ayrıca evlilik birliğinin sağlanması ile oluşturulan aile kurumuna dair açıklamalara yer verilmiş, geleneksel aile, modern aile, evliliğin fonksiyonları gibi pratikler kavramsal olarak açıklanmıştır. Dördüncü bölümde araştırmanın temel kavramlarını oluşturan boşanma kavramsal olarak açıklanmıştır. Boşanma, evlilik birliğinin yasal ve toplumsal olarak sonlanması olarak ele alınmıştır. Boşanmanın sebepleri sunulduktan sonra, boşanmanın şekilleri ve aşamaları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Ardından boşanmanın sonuçlarına değinilmiştir. Beşinci bölümde boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Boşanmış ailelerin çocuklarının cinsiyetlerine ve yaş gruplarına göre boşanma olgusuna yaklaşımları, boşanmayı kavrama becerileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada çocukların boşanma olgusuna verdikleri tepkilerin anneleri açısından ne şekilde algılandığı incelenmiştir. Annelerin çocukları ile yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlar karşısında ürettikleri çözüm yolları gözlemlenmiştir. Boşanma sonrasında kadın ve sorunları irdelenmiştir. Altıncı bölümde katılımcılar ile yapılan görüşmelerde toplanan ve etnometodolojik olarak incelenen bulgular sunulmuştur.

“Araştırma Bulguları” bölümü kendi içinde yedi ana kısma ayrılmıştır. Araştırmaya konu olan çocukların boşanma esnasındaki yaş grupları; 0-6 yaş, 7-13 yaş, 14-20 yaş ve 21 yaş ve üzeri olarak alınmıştır. İlk olarak boşanmış aile çocukları düzen-düzensizlik açısından incelenmiştir. Bu aşamada çocukların şahsi eşyalarını, oyuncaklarını, yataklarını toplamaları gibi bulgular değerlendirilmiştir. Bulguların ikinci kısmında ise boşanmış aile çocuklarının eğitim başarısı değerlendirilmiştir. Boşanma sürecinde ve sonrasında çocukların yaş grupları da dikkate alınarak, eğitim başarılarında herhangi bir azalma ya da artma oldu mu sorusunun yanıtı bulunmaya çalışılmıştır. Bulgular bölümünün üçüncü kısmında, boşanmış aile çocuklarının boşanma süreci ve sonrasında ilgi çekmek adına yaptıkları incelenmiştir. Bulgular

bölümünün dördüncü kısmında boşanma süreci ve sonrasında çocukların kişisel bakımlarında herhangi bir değişiklik yaşanılıp yaşanılmadığı araştırılmıştır. Yaş grupları da dikkate alınmak kaydı ile kişisel bakım, diş fırçalama, saç tarama, tırnak kesme, banyo yapma gibi değişkenler üzerinden sorgulanmıştır. Bulgular bölümünün beşinci kısmında boşanma süreci ve sonrasında sürece dahil olmak mecburiyetinde kalan bu çocukların öfke kontrolleri değerlendirilmiştir. Öfkelerini kontrol edebilme becerileri ve öfkelerini dışa yansıtırken kullandıkları tepkiler araştırılmıştır. Bulgular bölümünün altıncı kısmında boşanma sürecinde ve sonrasında söz konusu çocukların ebeveynleri ile kurdukları kişisel ilişki anlaşılmaya çalışılmıştır. Boşanmanın öncesinde, boşanma sürecinde ve boşanma sonrasında çocukların ebeveynleri ile kurdukları kişisel ilişkilerde yaşanan değişiklikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bulgular bölümünün yedinci ve son bölümünde ise boşanma ve boşanma sürecinin yaş grupları özelinde çocuklar üzerinde bıraktığı somatik/fiziksel etkiler incelenmiştir. Çocukların kendilerine zarar verip vermedikleri sorgulanmıştır. Eğer bir zarar verme söz konusu ise bunun ne şekilde gerçekleştiği araştırılmıştır. Ayrıca boşanma olgusu ele alınırken kadının çalışıyor olmasının, eğitim seviyesinin, yaşının ve kültürel değerlerinin duruma etkisi üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında, toplanılmış olan bulgulara yönelik genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bunun yanında evlilik, geleneksel evlilik, modern evlilik, boşanma, boşanma süreci ve boşanma sürecinde ve sonrasında kadın ve çocukları ile arasındaki ilişki, konuya ilişkin literatür çerçevesinde yorumlanmıştır.

1.1 Araştırmanın Konusu

Çalışma kapsamında evlilik ve boşanma konuları araştırılmıştır. Evliliğin ve boşanmanın geçmişten günümüze geçirdiği değişim incelenmiştir. İlk bakışta bireysel bir eylem gibi algılanabilen evlilik ve boşanmanın toplumların geleceği açısından ne anlama geldiği açıklanmaya çalışılmış olup, evlilik ve boşanmanın toplum üzerindeki etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Toplumun evliliğe ve boşanmaya nasıl baktığı, evlenen ve boşanan kişilere nasıl tepkiler verdiği görülmeye çalışılmıştır. Toplumun boşanmış kadına, boşanmış anneye bakışı ve yaklaşımı gözlemlenmiştir. Toplumun bakışının, anne çocuk ilişkisine nasıl bir etkisinin olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Asıl olan araştırma konusu ise boşanma ve boşanma sürecinin çocukları ile olan iletişimleri

açısından çalışan kadın üzerindeki etkisidir. Bu etki etnometodolojik bakış açısı ile incelenmiştir. Bunlar aynı zamanda araştırmanın da varsayımlarını oluşturur.

1.2 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Boşanmış, çalışan kadınlar ve bu kadınların çocukları ile olan iletişim problemleri ile ilgili olarak alan-yazın incelendiğinde, konu ile ilgili ayrıntılı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Alanda evlilik, boşanma, boşanmanın çocuk üzerindeki etkisi, boşanmanın kadın üzerindeki etkisi gibi pek çok araştırmaya ulaşılmıştır. Ancak tam olarak çalışan boşanmış kadınlar ve bu kadınların çocukları ile iletişimleri üzerine bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu eksikliğin giderilmesi noktasında bu çalışma etnometodolojik bakışla boşanma olgusunun, bu kadınların çocukları ile yaşadıkları iletişim problemlerine etkilerinin anlaşılması bakımından önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Çalışmanın amacı, boşanma sürecinin ve boşanmanın kadın üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmanın asıl amacı ise; boşanma sürecinin ve boşanmanın çalışan kadınların çocukları ile aralarında neden olduğu iletişim sorunlarını anlamaktır. Dolayısı ile bu tez çalışması, çalışan boşanmış anne ve çocuğunun iletişiminin boşanma sürecinden ve boşanmanın gerçekleşmesinden ne şekilde etkilendiğini araştırmaktadır. Bu yönü ile araştırma, boşanmanın anne-çocuk ilişkisine etkilerini konu edinmiş olması açısından özgün bir çalışma ortaya koymayı, konuyu etnometodolojik olarak incelemeyi ve ileride konu ile ilgili yapılacak çalışmalara öncülük etmeyi amaçlamaktadır.

1.3 Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırma, nicel araştırmaların aradığı sebep-sonuç ilişkisinden ziyade toplumsal örüntüleri ve toplumun üyeleri arasındaki ilişkileri anlamaya, kavramaya ve yorum yapmaya imkân verir. Toplumsal yapının özünde olan karmaşık ve çok taraflı yapıyı, bireyin davranışlarını ve içinde bulunduğu sembollerle örülü toplumsal bağlamı algılamayı ve buna paralel bir şekilde toplumsal ilişkilerin genel resmini görmeyi sağlar (Kümbetoğlu, 2020, s. 18; Creswell, 2021, s. 49). Creswell'e göre bir araştırmacı, araştırmak istediği sorunu veya konuyu "keşfetmek" istiyorsa nitel araştırma

yöntemini kullanmalıdır (Creswell, 2021, s. 48). Çalışan ve boşanmış kadınların boşanma sürecinde ve sonrasında çocukları ile yaşadıkları iletişim problemlerini; araştırmaya konu kadınların sosyal ve kültürel bağlamında ve konuya bakış açıları etrafında ele almayı amaç edinen bu çalışmada, amaca uygun şekilde nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve bulgular Garfinkel'in etnometodolojik bakış açısı ile incelenerek değerlendirilmiştir.

Nitel araştırmanın ilk adımlarından biri, birkaç kişiyle açık uçlu sorular ekseninde görüşmeler gerçekleştirerek araştırılması planlanan konuya dair keşifler yapmaktır (Creswell, 2021, s. 52). Bu çalışmada incelenecek konunun tespiti ve yönteminin saptanmasını takiben, çalışma yapılacak olan grubun belirlenmesi için ön araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle ilk olarak çalışan boşanmış kadınlara ulaşılmış ve görüşmeyi kabul eden çalışan, boşanmış ve çocuklu kadınlar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Alan-yazın tarandığında genel olarak araştırma sonuçlarına paralel veriler elde edildiği görülmüştür.

Çalışmanın araştırma safhası, Haziran 2023 ile Eylül 2023 arasında tamamlanmıştır. Veri doygunluğu esas alınarak 22 kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmelerde yöneltilen sorular, niteliksel bir çalışmaya uygun şekilde, bir sosyal gerçekliği tasvir etmeyi amaçlamaktadır (Kümbetoğlu, 2020, s. 30). Yöneltilen sorularda asıl hedef, katılımcıların boşanma sürecinde ve boşanma sonrası süreçte çocukları ile olan ilişkilerinin dönüşümünü anlamak olmuştur.

Katılımcılar genel olarak ses kaydı alınmasını istemedikleri için, görüşmelerin de daha sağlıklı olması ve katılımcıların kendilerini rahat hissedebilmeleri adına ses kaydı alınmamış olup not tutularak verilen cevaplar kaydedilmiştir. Araştırma grubunda bulunan 22 kadından 9 kadın ile evinde görüşme sağlanmıştır. Görüşme yapılan kadınlardan 5'i ile çay bahçesinde görüşme sağlanmıştır. Diğer 8 katılımcı ile iş yerinde görüşme sağlanmıştır. Ev görüşmesi yapılan katılımcılardan bazılarının aile üyeleri ile de görüşme ve onlardan bilgi alma olanağına ulaşılmıştır. Ayrıca ev ziyaretleri esnasında katılımcıların birkaçının komşularından bazıları ile görüşme fırsatı da olmuştur. İş yeri ziyaretleri esnasında da bazı katılımcıların yakın arkadaşı pozisyonundaki iş arkadaşları ile de görüşülmüştür. Gözlem, nitel araştırmalarda veri elde etmede kullanılan oldukça önemli araçlardandır. Araştırmacı gözlem tekniğini kullanırken tüm duyu organlarını kullanır ve bilimsel amaçlara uygun olacak şekilde araştırma yaptığı ortamı ve elde ettiği verileri kayıt altına alır. Gözlem tekniği

kullanılarak yapılan araştırmalarda, araştırma ortamında bulunan kişiler arasındaki etkileşim ve ilişkiler, sergilenen tavırlar, bulunulan fiziksel ortam, ortamda gerçekleşen sohbetler ve araştırmacının davranışları önem taşır. Tüm bunlar nitel verileri de oluşturur (Creswell, 2021, s. 168).

Katılımcılar ile görüşmelerin tamamlanmasının ardından görüşmeler ve gözlem notları, düzenlenmiş ve değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada etik olunabilmesi amacıyla çalışmaya dahil olan katılımcıların gerçek isimleri kullanılmamıştır. Görüşmeler neticesinde elde edilen verilerin oldukça derin ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bu nedenle verilerin detaylı bir analize tabi tutulmasına karar verilmiştir. Araştırmanın gerçekleştirildiği çerçeveden bakıldığında etnometodolojik olarak bireylerin toplumsal gerçekliği oluşturmaları, devamlılığını sağlamaları ve toplumdaki değişimi gerçekleştirmeleri açısından incelemeler gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla veri analizlerinin gerçekliği yansıtabilmesi adına söylem analizi tekniği kullanılmıştır. Söylem analizinde esas olan bireylerin dünyalarını anlamlandırabilmek adına kullandıkları dili ve bu dili nasıl kullandıklarını incelemektir.

Kavramsal açıdan irdelendiğinde söylem, toplumun bilişsel süreçlerinin, sebep-sonuç ilişkilerinin ve topluma mensup kişiler arasındaki ilişkilerde temel teşkil eden bilinç düzeyidir, dilsel kodlardır. (Kümbetoğlu, 2020, s. 121). Kümbetoğlu'na göre insan toplumdan ayrı düşünülemediği için kullandığı dil de toplumsal bağlamdan soyutlanmamıştır. Bu nedenle kullanımı tercih edilen kavram ve kelimeler ile bu kavram ve kelimelerin seçilme nedenleri anlaşıldığında söylemleri anlamakta bir o kadar kolaylaşır. Bu aşamada söylem analizi, dilin kullanımı, sıkça tercih edilen kavram ve kelimeler, konuşma anında gerçekleşen duraksamalar, yaşanılan duyguların konuşmaya yansımaları üzerinde durur. Bu açıdandır ki söylem analizi tekniği dilin deneyimleri aktarma fonksiyonundan ziyade içeriği doğru bir şekilde anlamayı ve yorumlamayı mümkün kılar (Kümbetoğlu, 2020, s. 122-124). Bu çalışmada temel kavramlar arasında boşanmış kadın yer alır. Çalışmanın odak noktasını çalışan boşanmış kadınlar ve bu kadınların çocukları ile olan iletişim problemleri oluşturduğundan derin ve köklü bir kavrayışa ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada gerçekleştirilen görüşmelerde tekrarlanan kelimelerin, ısrarla üzerinde durulan konuların, katılımcıların kendilerini ifade etmede kullandıkları referansların ve pratiklerinin iyi bir şekilde anlaşılması için söylem analizi tekniğinin kullanılması uygun görülmüştür ve bu bakışla analizler gerçekleştirilmiştir. Garfinkel'in

etnometodolojik yaklaşımı, insanların kendi dünyalarını anlamak için kullandıkları yöntemleri anlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle Garfinkel ve etnometodolojisi, yapılan araştırmaya en uygun yöntem olarak görülmüştür. Boşanma olgusu ve anne-çocuk ilişkisi bağlamında bakıldığında; insanların kendilerini ifadeleri, anlamlandırmaları ve bu esnada dili kullanma şekilleri, kelimelere yükledikleri anlamlar açısından bakılmış ve konuyu araştırmak ve anlamak için en etkin olacak olan yaklaşımın etnometodolojik yaklaşım olacağı düşünülmüştür.

Boşanmış kadınların kendi gerçekliklerini üretmelerini ve devam ettirmelerini açıklayabilecek teorik bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Ve bunu bize Garfinkel'in etnometodolojisi sunmaktadır. Boşanmış kadınların makro dünyaları ile mikro dünyaları arasındaki ilişkiyi doğru bir şekilde kavrayabilmenin de ancak etnometodolojik bakış ile olacağı öngörülmüştür. Çalışma hayatı gibi kadının toplumsal gerçekliği ve bu gerçeklikten yola çıkış ile gündelik hayatını ve boşanmış kadının bu iki dünyasının kadını ve çocukları ile ilişkilerini nasıl etkilediğini açıklayabilmek için de etnometodolojik bakışın gerekliliği son derece açıktır.

1.4. Araştırma Grubu

Araştırma kapsamında, çalışan, boşanmış ve çocuklu kadınlar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Örneklem grubunun seçilmesinde amaca yönelik örneklem ve kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Amaca göre örneklem grubu katılımcıların, araştırmanın amacına uygun özellikleri taşıma durumları göz önüne alınarak seçilmesiyle oluşur. Yöntemde, örneklemin nüfusun genelini temsil etmesi önemli değildir. Genellikle ulaşılması güç bir gruba çalışmak istendiğinde bu yöntem kullanılır (Neuman, 2013, s. 322-323). Amaca yönelik örneklem grubu, çalışmanın amacı doğrultusunda en iyi bilgilerin elde edilmesi için seçilen gruptur (Creswell, 2021, s. 149). Araştırmanın amacı gereği ulaşılması gereken grup çalışan, boşanmış ve çocuklu kadınlardan oluşmaktadır. Ancak katılımcılara ulaşmada yaşanan zorluklar, amaca yönelik örneklemin yanında kartopu örnekleme yöntemine başvurmayı gerekli kılmıştır. Kartopu örneklem ile başlangıçta belirlenen bir ya da birkaç istekli katılımcının sosyal ağları takip edilerek diğer katılımcılara ulaşılır. Her yeni katılımcının bağlantıları sayesinde örneklem grubuna yeni katılımcılar dahil edilir. Bu noktada örneklem grubu birbirine bağlantılı kişilerden oluşur. Bu yüzden ulaşmakta problem yaşanan örneklemelerin seçiminde ve küçük örneklem grupları için kartopu

örnekleme uygun bir yöntemdir (Neuman, 2013, s. 323-324). Bu çalışmanın katılımcılar ile görüşme aşamasının başlangıcında yeni katılımcılarla bağlantı kurarken yaşanan problemler (kadın katılımcılara ulaşmada güçlük ve başlangıçta planlanan görüşmelerin iptal edilmesi gibi) nedeniyle, görüşme yapılan katılımcıların sosyal ağlarından yararlanılmış, böylece bağlantıda oldukları kriterlere uygun kadınlara ulaşım sağlanmıştır. Çizelge 1.1’de, bu katılımcı grubun yaş verilerine yönelik bilgiler detaylı olarak verilmiştir.

Çizelge 1.1: Katılımcıların boşanma dönemindeki yaş bilgileri.

Katılımcı Yaş Grupları	18-25 yaş	26-33 yaş	34-41 yaş	42-49 yaş	50+
Yaş Grubundaki Katılımcı Sayısı	3	10	6	2	1

Katılımcı grubun yaş skalasında boşanma esnasında en genç katılımcı 23 yaşında, en yaşlı katılımcı ise 55 yaşındadır. Yaş yelpazesinin geniş olması, farklı kuşakların duygu, düşünce ve deneyimlerini göz önünde bulundurarak farklı yaş gruplarından kadınların benzer sorunlar karşısında çocuklarına ne şekilde yaklaştıklarını görmek açısından önemlidir. Çalışmada kadın katılımcıların yaşadıkları problemlerin daha rahat anlaşılabilmesi adına çocukların verdikleri tepkiler de yaş kategorilerine ayrılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısı ile grup boşanmış, çalışan kadınların boşanma sürecini ve boşanmalarını, sürecin çocuklar üzerindeki etkilerinin ve anne-çocuk ilişkisinin süreçten etkilenme şeklini gösteren grup olma özelliğini taşımaktadır. Katılımcıların yaş grupları incelendiğinde boşanmanın en çok yaşandığı yaş grubunun 26-33 yaş olduğu görülmektedir. Bu yaş grubunu boşanma yaşı olarak takip eden yaş grubu ise 34-41 yaş aralığındaki kadınlar oluşturmaktadır. Araştırma grubu incelendiğinde en az boşanmanın 50+ yaş grubundaki kadınlarda yaşandığı görülmektedir. Boşanmanın gerçekleştiği yaş önem arz etmekle birlikte katılımcıların ne kadar süre evli kaldıkları da önemlidir. Çalışma kapsamında bu sorunun da yanıtı araştırılmıştır. Evli kalınan süre uzadıkça ve kadınların yaşları ilerledikçe evlilikten vazgeçmenin, boşanma kararını almanın daha zor olduğu kanaati oluşmuştur. Bu noktada bir gruba üye olma kavramı öne çıkmaktadır. Üye olmanın getirdiği avantajlar ve o avantajlardan vazgeçme noktasında yaşanan kaygılar son derece önemlidir.

Çizelge 1.2’de konuyla ilgili, katılımcıların çalışma durumuna ilişkin bilgiler verilmiştir

Çizelge 1.2 : Katılımcıların çalışma durumları.

Çalışılan Sektör	Özel sektör	Kamu sektörü	Kendi işi
Sektörde Çalışan Kadın Sayısı	9 kadın	6 kadın	7 kadın

Not: Toplam 22 katılımcı bulunmaktadır.

Boşanmış kadınlar çalışma grubuna göre incelendiğinde 9 kadının özel sektörde ücretli olarak çalıştığı, 6 kadının kamu sektöründe farklı görevler ifa ettiği ve 7 kadının ise kendi işini yaptığı görülmüştür. Yapılan işin çocuklar ile iletişim noktasında incelenmesi neticesinde yapılan işin çocuklar açısından bir farklılık göstermediği görülmüştür. Konu çalışma saatleri dolayısı ile çocuklara ayrılan zaman açısından ve maddi getirisi açısından önemli bulunmuştur. Katılımcıların gelir durumları çocuklarının ve kendilerinin masraflarını karşılayabilmeleri açısından önem arz etmektedir. Ancak katılımcılar farklı zaman aralıklarında boşandıkları ve boşanma esnasında ülkenin ekonomik durumu tam olarak bilinemeyeceği için gerçekçi bir gelir tablosu düzenlemek mümkün olmamıştır. Katılımcıların meslek bilgilerinden yola çıkılarak gelir durumu tahmini yapılabilmektedir.

Boşanma kavramının, boşanma sürecinin ve boşanmanın çocuk tarafından anlaşılabilmesi açısından çocukların yaşları ve cinsiyetleri önem kazanmaktadır. Hayatlarında meydana gelen değişiklikleri algılayabilme, yeni duruma adapte olabilme ve anne ile iletişim noktasında çocukların yaşları ve cinsiyetleri belirleyici olmaktadır. Çizelge 1.3’te katılımcıların çocuklarının boşanma esnasındaki yaş bilgileri ve cinsiyet bilgileri verilmiştir.

Çizelge 1.3 : Katılımcıların çocuklarının boşanma sırasındaki cinsiyet ve yaşları.

	6 yaş ve altı	7 – 13 yaş	14 – 20 yaş	21 +	Toplam
Kız Çocuk	7	11	3	1	22
Erkek Çocuk	3	7	5	3	18
Toplam	10	18	8	4	40

Çalışmaya dahil olan katılımcı kadınların 22 kız ve 18 erkek olmak üzere toplam 40 çocuğu bulunmaktadır. Kız ve erkek çocuklar arasında sayısal olarak farklılık vardır. Ancak bu farklılık çalışmanın analizini olumsuz etkilememiştir. Çocukların yaşları göz önüne alınarak incelendiğinde yetişkin sayılacak yaşta çocuğa sahip olanların daha az

boşandıkları görülmüştür. Ancak burada kadınların yetişkin çağda çocukları olması boşanmaları azaltmıştır diyemeyiz. Çocukları büyüüp yetişkin çağa gelene kadar sakat evlilik diyebileceğimiz bir evliliğe sahip olanların zaten boşanma sürecini daha genç yaşta tamamladıkları düşünülebilir.

1.5 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışma, Bursa il merkezinde yaşayan, boşanma esnasında çalışır durumda olan, boşanmış ve çocuklu kadınlardan oluşan bir grup üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın tasarım aşamasından itibaren üzerinde durulan evlilik, boşanma, boşanmanın kadın üzerindeki etkisi, boşanmanın çocuk üzerindeki etkisi ve boşanmanın anne-çocuk ilişkisi üzerindeki etkisidir. Çalışma asıl amacına hizmet edebilmesi gayesi ile kadın üzerinden ele alınmıştır. Bu nedenle araştırma genelinde cinsiyete dayalı bir sınırlılık söz konusudur.

Araştırmacının araştırılan grubun içinden olması, verilerin toplanması ve çalışan, boşanmış ve çocuklu kadınların ruh hallerinin anlaşılması aşamasında birtakım avantajlar sağlamıştır. Burada araştırmacının kadın oluşunun da katılımcıların daha rahat olmaları noktasında avantajları olmuştur. Zira nitel bir araştırma tek taraflı değildir. Araştırmacı-katılımcı ilişkisi, araştırmacının topluluğun içinden olması veya dışarıdan bir “yabancı” olmasına göre şekillenebilir. Yaş, cinsiyet, etnisite, din gibi kategoriler ile sınırları çizilen bir topluluğun içinden olmak, “yaşanmışlıklara tanıklık etmenin” getirdiği bir ortaklık oluşturur. Ancak “dışarıdan” olan araştırmacı topluluğun içine izin verilmediği sürece giremez (Kaçar Tunç, 2020, s. 250). Kendilerine ulaşılmış olan bazı kadınlar görüşmeyi kabul etmemiştir. Bazı kadınlar ise görüşmeyi kabul ettikleri halde daha sonrasında arayarak araştırmaya dahil olmak istemediklerini belirtmişlerdir. Görüşme yapılmış olan katılımcılar ise ses kaydı alınmasını istememişlerdir. Bazı katılımcıların görüşme esnasında gayet rahat oldukları gözlenmiştir. Görüşmeye biraz çekimser yaklaşan katılımcıların, kendileri ile biraz sohbet edildikten ve araştırmacıyı biraz tanıdıktan sonra daha rahat tavırlar sergiledikleri ve sorulara daha içten yanıtlar verdikleri gözlenmiştir. Buna ek olarak bazı katılımcıların yanlarında bulunan aile bireyleri, komşuları ve arkadaşları sohbet esnasında hatırladıkları bazı olayları katılımcıya söyledikleri ve katılımcının da olayları daha net hatırlaması ile araştırmacıya daha nitelikli bilgiler vermesi söz konusu olmuştur. Bütün katılımcılar ile araştırmacının baş başa kalabilecekleri

ortamlarda görüşme sağlanmıştır. Bu araştırmacı ile katılımcı arasında kesintisiz ve daha rahat bir etkileşim olmasına olanak tanımıştır. Baş başa yapılan görüşmelerin ardından katılımcıların da onayı ve isteği ile diğer kişiler de görüşmeye dahil edilerek bir sohbet ortamı oluşturulmuştur. Katılımcılardan bazılarının boşanma durumunun üzerinden uzun zaman geçmiş olması veri niteliği ve kapsamı açısından bir kısıtlılığa yol açmıştır.

Tüm sosyolojik yaklaşımlarda önemli bir problem olan “yanlılık” olgusu, etnometodoloji için çok daha risklidir. Çünkü birebir ilişkiler ve katılımlı gözlem deneyleri, araştırmacının anlamaya çalıştığı sürece birebir etki edebileceği bir ortamda gerçekleşmektedir (Özsöz, 2007, s. 4-8). Bu da araştırmanın araştırmacının duygu, düşünce ve yaşanmışlıklarından uzak ve yansız olması durumunu güçleştirmektedir.

2. ETNOMETODOLOJİ

Etnometodoloji ansiklopedik olarak, bireylerin gerçekliği kavrarken veya zihinlerinde yeniden kurarken, çok sıradan ve rutin hale gelmiş günlük ilişkilerde bile sorgulamadan, çoğunlukla da bilinçsiz olarak kabul ettikleri kural, inanç ve değerleri çözümlemeyi konu edinen disiplindir (Demir ve Acar, 1993, s. 125). Garfinkel'in kendi tanımıyla etnometodoloji; öznel ifadelerin ve gündelik yaşamın örgütlenmiş, sanatsal, devam eden muhtemelen edinimleri gibi diğer pratik eylemlerin incelenmesidir. Sosyoloji, toplumsal olayları anlama ve açıklama amacı güden bir disiplindir. Teori sosyal bilimlerde önemli bir yaklaşım olarak kabul edilir. Teori, gündelik hayatın sosyal gerçekliğini anlamaya yönelik özgün bir perspektif sunar. Sosyal bilimlerin geleneksel yöntemlerine eleştirel bir yaklaşım getirerek, insanların günlük etkileşimlerinde nasıl anlamlar ürettiklerini ve sosyal düzeni nasıl inşa ettiklerini anlamak için belirli bir metodoloji geliştirmiştir. Teori, bireylerin günlük yaşamda karşılaştıkları durumları nasıl anlamlandırdıklarını anlamaya yönelik bir çaba içerisinde. Bu disiplin, öznel ifadeleri ve günlük yaşamın pratik eylemlerini inceleyerek toplumsal düzenin nasıl kurulduğunu anlamaya çalışır. Garfinkel'e göre, bu öznel ve pratik eylemler, bireylerin yaşamlarını anlamlandırmada kullandıkları kılavuzlardır. Teorinin beş temel kavramı bulunur.

Belgeleme Yöntemi, herhangi bir durum ya da bağlam içindeki özelliklerin belirli yönleri seçilir, tanımlanır ve bu süreç temeldeki kalıbın kanıtı olarak görülür. Bu yöntem, insanların kendi dünyalarını nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmek amacıyla belirli bir durumu veya bağlamı incelemeyi içerir. Garfinkel, insanların sosyal gerçekliği oluştururken kullandıkları belirli kavramları, dil kullanımını ve pratikleri ortaya çıkarmak için bu yöntemi benimsemiştir.

Refleksivite (Reflexivity), toplum üyelerinin toplumsal dünyayı sadece anlamlandırmakla kalmayıp aynı zamanda onu inşa ettikleri fikrini içerir. İnsanlar sadece dil aracılığıyla anlam üretmekle kalmaz, aynı zamanda bu anlamı yaratırlar. Bu, dilin ve sembollerin sadece anlam ifade etmekle kalmayıp aynı zamanda sosyal düzeni inşa ettiği fikrine dayanır.

Dizinsellik (Indexicality), insanların gündelik iletişim kurarken kullandıkları kelimelerin, ifadelerin ve eylemlerin anlamının sadece geçtikleri bağlam içinde olduğunu vurgular. Yani, bir kelimenin veya ifadenin anlamı, o kelimenin geçtiği belirli bir durum veya bağlam içinde belirlenir.

Ahlaki Düzen, toplumsal düzenin, üyeler tarafından belirli bir algı çerçevesinde inşa edilen bir kurgu olduğunu ve sürekli olarak değişebileceğini savunur. Ahlaki düzen, insanların toplumsal normları, değerleri ve beklentileri nasıl oluşturduklarını anlamak için kullanılır.

Sosyal Etkileşimde Rasyonalite, sosyal etkileşim sırasında bireylerin rasyonel davrandığına vurgu yapar ve bu davranışın kategorileştirme, toleranslı hata, anlam araştırması, alternatiflerin analizi, strateji gibi unsurları içerdiğini belirtir. Rasyonellik kavramını tüm bu unsurları içeren bir süreç olarak ele alır.

Garfinkel'in etnometodolojik bakış açısı, günlük hayatın öznelliğini vurgular ve sosyal gerçekliğin nasıl inşa edildiği, anlamlandırıldığı ve yaşandığı konularına odaklanır. Etnometodoloji, sıradan insan faaliyetleriyle ilgilenir ve toplumsal düzenin insanlar tarafından nasıl anlamlandırıldığını açıklamaya çalışır. Yaklaşım insanların kendi dünyalarını nasıl anlamlandırdıklarını anlamak için nasıl yöntemler kullandıklarını anlamaya çalışır. Yaklaşım göre toplumsal bir düzen vardır. Ancak bu düzen kurgudan ibarettir.

Etnometodoloji sosyal olayları anlama sürecinde bireylerin kullandığı dilin, sembollerin ve anlamların analizini içerir. Bu analiz, karşılıklı etkileşimlere odaklanarak gerçekleştirilir. Garfinkel'in "doldurma" uygulaması gibi yöntemler, bireylerin rutin diyaloglarındaki öznel ifadeleri açığa çıkararak. Bu ifadelerin nasıl anlamlandırıldığını ve toplumsal düzenin nasıl oluştuğunu anlamamıza yardımcı olur. Etnometodoloji, sosyal bilimlere önemli bir katkıda bulunmuş, bireyin gündelik yaşamda nasıl anlamlandırmalar yaptığını inceleyerek sosyolojik anlamlandırmaya yeni bir bakış açısı getirmiştir. Ancak, kendi metodolojik belirsizlikleri ve eleştirilere açık olması nedeniyle disiplinin gelecekteki gelişimi ve etkisi üzerine daha fazla çalışma gerekmektedir. Tüm diğer teorilerde olduğu gibi etnometodoloji teorisine de birtakım eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştiriler özellikle etnometodolojinin mikro toplumsal konulara ağırlık vermesi ile ilgilidir. Aynı zamanda etnometodolojinin sosyolojinin ana akımlarına dahil olmaması da eleştirilmektedir. Tüm bu eleştirilere

rağmen konu boşanma ve boşanmanın anne-çocuk iletişimine etkisi olunca bu noktada en uygun sosyolojik yaklaşımlardan birinin etnometodolojik yaklaşım olduğu ortadadır. Bu bağlamda çalışmaya katılan boşanmış kadınlar ile yapılan görüşmelerde, günlük yaşamlarında çocukları ile olan iletişim pratiğine odaklanılmıştır.

Günümüzde, boşanma süreci ve sonrasındaki iletişim problemleri, sosyal bilimcilerin ilgi odağı haline gelmiştir. Etnometodoloji, bireylerin günlük yaşamlarındaki anlamlandırma süreçlerine odaklandığından bu bağlamda çocuklar ile iletişim kurma pratiğindeki dinamikleri anlamak için uygun bir çerçeve sunmaktadır. Etnometodolojik perspektife göre, çocuklar ile iletişim, bireyin günlük yaşam pratiklerinde nasıl anlamlandırdıklarını anlamaya yönelik bir çaba içermelidir. Boşanmış çalışan kadınlar, çocuklarıyla olan etkileşimlerini günlük yaşamlarının bir parçası olarak deneyimler. Bu etkileşimler, çocukların ihtiyaçları, ebeveynlerin duygusal durumları ve iletişim kanallarının kullanımı gibi faktörleri içermektedir. Çalışan boşanmış kadınların çocukları ile iletişimde karşılaştığı problemler burada etnometodolojik analiz ile incelenmiştir. Bu bağlamda, duygusal ifadeler, dil kullanımı, iletişim araçları ve günlük rutinlerdeki değişiklikler gibi faktörler ele alınmıştır. Etnometodoloji, bu problemleri bireylerin kendi bakış açılarından anlamamıza yardımcı olabilir. Bu araştırma ile boşanmış ailelere destek sağlamak ve iletişim problemlerini anlamak için yeni yaklaşımlar geliştirmek adına katkı sunmak amaçlanmıştır.

Garfinkel metodunu günümüz sosyolojisine getirdiği eleştiriler bağlamında oluşturur. Ona göre sosyoloji nesnel ifadeler kullanarak öznel ifadeler bütünü olan toplumsal yapıyı tanımlamaya çalışmakta ve tam da bu noktada çıkmaza girmektedir. Sosyolojinin bu çabası, öznel ifadelerden nesnel kesinliğe ulaşmaya çalıştığı için anlamsızdır. Bu anlamsızlık ve çıkmazdan kurtulmanın yolu, öznel ifadelerin bilimsel gerçekliğe eklendiği etkileşim alanının sorgulanmasıdır. Bu noktada etnometodolojinin yapmaya çalıştığı her şeyi kendi bağlamında değerlendirmektir. Çünkü tüm değerler duruma bağlı değerler, tüm anlamlar duruma bağlı anlamlardır (Swingewood, 1998, s. 321). Anlaşılmalarının yolu da nesnel doğruların kabulü değil, kendi bağlamlarında incelenmeleridir. Toplumsal süreçler daha çok bilimsel modellere göre değil, pratik modellere göre şekillenir. Bu bağlamda, bilimsel araştırmacılar insan davranışı üzerine yaptıkları incelemelerde, çok fazla şeyi olduğu gibi kabul ettiklerinden, araştırmaların sonuçları da gerçeklikten uzaklaşmaktadır.

Garfinkel bu konuyla ilgili olarak en bilinen çalışmalarından biri olan “jüri müzakeresi” örneğini verir. Mahkemede sanıkla ilgili karar verecek olan jüri üyeleri, formel bilgi donanımları ne kadar iyi olursa olsun, sonuçta hayat tecrübeleri ve kişisel tutumları çerçevesinde karar vereceklerdir, hatta vermektedirler. Onları kararlarına yönelten bu tecrübe ve tutumların göz ardı edilmesi, gerçekliğin de bir parçasının göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir. Toplumsal gerçekliği oluşturan tüm bu eylemler geniş bir bağlam içinde oluşmaktadır. Bir jüri üyesi, daha önce jüri üyeliği yapmamış olsa bile, karar verirken geçmiş deneyimlerini -yine- kılavuz olarak görecektir. Bu durum eylemin başka bağlamlarda da izleri görülebilecek bir tarihe sahip olduğunu gösterir. Bu süreklilik gündelik deneyimlerin şüphe duyulacak öznel davranışlar olmaktan çok, gerçekliğin anlaşılması yolunda birer kılavuz olduklarını göstermektedir

Etnometodoloji, gündelik hayatta, üyelerin toplumsal düzeni nasıl sağladıklarına dair yöntemlerin araştırılmasıdır. Gündelik hayat dediğimizde ise Demir (2015)’in mucizelerin mucizesi olarak nitelendirdiği dil bilhassa da gündelik dil kavramı aklımıza gelir (Demir, 2015, s. 122). Gündelik dil kavramı, mantıkçı pozitivistlerin savundukları ideal dil anlayışına karşı Wittengenstein tarafından ortaya atılmış olan bir dil anlayışıdır. Gündelik dil kavramıyla birlikte artık günlük hayatın önemli bir parçası olan dil, daha çok dikkat çekmeye başlar (Sünger, 2021, s. 73-87). İnsanların günlük yaşamlarında neyi nasıl anlamlandırdıkları ve ifade ettikleri önem kazanır. Bu da günlük hayatın kurgulanmasını sağlar.

Etnometodolojik hareket, üniversite öğrenimine 1946’da Parsons’ın yönetiminde başlayan, 1917 doğumlu sosyolog Garfinkel’in çalışmalarıyla başlar (Tatlıcan, 2011, s. 146). Garfinkel, Talcot Parsons ile çalışmasına rağmen fenomenolojik düşüncelerden ve özellikle Alfred Schutz’un düşüncelerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Doktorasından itibaren bütün çalışmalarının temel konusu gündelik yaşamın yapısı olmuştur. 1967 yılında yayımladığı Etnometodolojide Araştırmalar adlı eseriyle ayrı bir sosyolojik yaklaşım olarak etnometodolojiyi kurduğu kabul edilmektedir (Gönç, 2013, s. 147). Garfinkel, Etnometodolojide Araştırmalar adlı eseri ile etnometodolojiyi kurmuş ve teorisinin esaslarını ortaya koymuştur.

Söylem çözümlemesi: Söylem analizinde yazılı metinler kapsamlı olarak dilbilimsel analize tabi tutulur. Söylem analizinin varsayımı, dilin sosyal yaşamın önemli bir bileşeni olduğu ve diğer bileşenlerle diyalektik bir ilişki içinde olduğudur. Bu analiz türü araştırmacılar tarafından çoğunlukla etnografi ve benzeri diğer nitel analiz türleri

ile birlikte kullanılmaktadır (Aydın, 2018, s. 60-71). Etnometodoloji, sosyolojide öne çıkan ve insanların günlük yaşamlarındaki sosyal düzeni nasıl inşa ettiklerini anlamaya çalışan bir teorik yaklaşımdır. Sosyal bilimlere eleştirel bir yaklaşım getirerek, bireylerin günlük etkileşimlerinde nasıl anlamlar ürettiklerini ve sosyal düzeni nasıl inşa ettiklerini anlamak için belirli bir metodoloji geliştirmiştir.



3. EVLİLİK VE EVLİLİĞİN FONKSİYONLARI

Aile, bireylerin topluma entegrasyonunu sağlayan ve toplumsal yaşamın sürekliliğini destekleyen kritik bir kurumdur. Tarih boyunca ailenin olmadığı bir toplumsal yapıya rastlamak zordur. Çünkü aile toplum için hayati bir öneme sahiptir. Aile, birey için temel bir dayanak noktasıdır; burada beslenme, bakım, duygusal ve psikolojik destek, eğitim, kültürel ve dini değerlerin aktarılması ve bireyin zihinsel gelişiminin desteklenmesi gibi temel ihtiyaçlar karşılanır. Aile içindeki etkileşimler, bireyin psiko-sosyal gelişiminde merkezi bir role sahiptir. Bu etkileşimler, bireyin özsaygısını, kimlik oluşumunu, kişilik gelişimini ve sosyal yeteneklerini geliştirmesine yardımcı olur. Ayrıca, toplumsal adaptasyonun da anahtarıdır. Ailenin, toplumsal yapıyı, kültürel mirası ve nesiller arası bilgi aktarımını destekleyen, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayan bir rolü vardır. Bu sebeple, aile kurumu, din ve devlet gibi otoriteler tarafından da destek görmüş ve varlığını sürdürmüştür. İnsanlık devam ettiği sürece de aile kurumunun devamlılığı ve desteklenmesi öngörülür.

3.1 Evlilik

Evlilik ve aile, insanlık tarihinde sürekli olarak toplumun en önemli öğeleri arasında yer almışlardır. Ailenin dayandığı yer olan ev ile evliliğin, aile yapısı içindeki bağlantısı çok kuvvetlidir. Ev, ailenin bir arada yaşadığı ortamı temsil ederken, evlilik aile birliğinin temel taşıdır. Evlilik, kültürel, dini, yasal ve sosyal unsurlarla şekillenir ve bu unsurlar tarafından korunur. Aile, bireylerin toplumla olan bağını oluştururken aynı zamanda toplumun sürekliliğini de sağlar. Ailenin ne olduğunu tanımlamak, farklı dönemler ve farklı bilim dallarına bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Ancak, genel kabul görmüş tanımlara dayanarak aile; evlilik, soy veya evlat edinme yoluyla birbirine bağlı olan, aynı çatı altında yaşayan, ortak bir gelire sahip olan ve sürekli etkileşim içinde olan bireylerin oluşturduğu sosyal bir birim olarak tanımlanabilir (Çağan, 2011, akt. Selman, 2018, s. 13-20).

Evliliği şekillendiren unsurlardan biri olan din ve aile birbirleriyle yakından ilintilidir; her iki kurum da varlıklarını sürdürebilmek için diğerine ihtiyaç duyar. Dinler, aile

yapısının sağlamlaşması, dini değerlerin aile içerisinde nesilden nesle aktarılması ve dini ritüellerin ailece uyum içinde gerçekleştirilmesi amacıyla bazı kurallar koymuştur. Bu kurallar, aileyi huzurlu ve uyumlu kılmanın yanı sıra, aile üyelerinin kendi inançlarına uygun bir yaşantı sürdürebilmeleri için de önemlidir. Aile üyeleri, özellikle eşler, yaşamları boyunca farklı aile evrelerinden geçerlerken dinin aileye dair koymuş olduğu bu kurallara uymaları beklenir. Ancak, ailede yoğun insan ilişkileri ve rolleri nedeniyle bazen zorluklar yaşanabilir. İşte bu noktada, dinin belirlediği prensipler aile içi anlaşmazlıkların çözümünde rehberlik eder. Bu prensipler, aile içinde sevgi, saygı, hoşgörü ve affetmenin değerini yükselterek aile bireyleri arasında huzurlu bir ortamın oluşmasına katkıda bulunur. Sonuç olarak, dinin belirlediği bu ilke ve kurallar, ailenin huzurlu ve uyumlu bir yaşantı sürdürebilmesi için esastır. Sağlıklı bir aile birliği açısından dinin desteği ve yön göstermesi önemlidir.

Nihat Dalgın'a göre evlilik, insanlık için doğal, medeni ve dini bir kavramdır. Dini perspektife göre, ilk insan Hz. Âdem ve ilk kadın Hz. Havva'nın birlikteliğiyle ilk aile oluşturulmuş, bu birliktelikten doğan nesillerle insan nüfusu artmış ve bugünlere gelmiştir. Evlilik, en az iki bireyin biyolojik, ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel sebeplerle, belirli yasal ve kültürel sınırlar içerisinde bir arada yaşamayı tercih etmesi ve bu amaçlarla hareket etmesi olarak tanımlanabilir (Dalgın, 2020, s. 1-12).

Ailenin İşlevleri

- Aileyi oluşturan bireylerin rol tanımlarını yapmak,
- Çocukların bakım ve yetiştirilmelerini sağlamak,
- Kültürün kuşaklar arası aktarımını sağlamak,
- Eşler arası cinselliğin toplumsal kabulünü sağlamak.
- Ekonomik kaynaklar sağlamak,
- Toplumsal denetim mekanizması oluşturmak,
- Eğitim, eğlence ve diğer toplumsal kurumların da kaynağını oluşturmak.

Ailelerin oluşturulması evlilik bağının bağlanması ile gerçekleşir. Ailelerin kurulması ile de ailelerin işlevleri gerçekleştirilmeye başlanır. Evlilik ile oluşturulan yeni aile ile çiftler eş olurlar. Birey aile içerisinde yeni kimlik ve rol sahibi olur. Aile bireyleri ekonomik olarak birbirlerini destekler. Çocuk sahibi olunarak geleceğin inşası sağlanır. Çocuklar aile için yeni aile üyeleri demektir. Yeni aile üyelerine, ailenin mensubu olduğu toplumun kültürü kuşaklar arası etkileşim ile öğretilir. Çocuklar büyür ve

evlenerek kendi ailelerini kurarlar. Bu döngü bu şekilde devam eder. Böylece toplumlar kendini yenilemiş olur ve toplumların devamlılıkları sağlanır. Toplumların devamlılığı aile ile olur. Aile ise evlilik yolu ile kurulur. Evlilik, iki yetişkin bireyin toplumsal olarak kabul görmüş ve desteklenen cinsel bir ilişki şekli olarak görülebilir (Giddens, 2000, s. 148). Bu birliktelik, sıklıkla ailelerin neslinin devam etmesine yardımcı olur. Başka bir ifadeyle, evlilik, iki eşin çocuk sahibi olmasını ve bu çocukları büyütmesini umut ettiği bir bağlantıdır (Giddens, 2000, s. 617). Toplumların evliliklerden beklentisi, kendilerinin nezdinde toplumunda devamlılığını sağlamasıdır.

Aile kurumunun dayandığı sağlam temeller, eşler arasındaki uyum sürecine bağlıdır. Zorla dayatılan birlikteliklerin yarattığı olumsuz etkiler giderek daha belirgin hale gelmektedir. Evliliklerde sadece erkeğin hâkim olduğu bir yapıda, kadınlar maalesef kötü muameleye tabi tutulabilirler. Kültürel olarak erkek zihniyete kodlanan kadın algısı, genellikle erkeğe hizmet eden ve itaat eden bir varlık olarak görülmektedir (Yıldırım, 2022, s. 104). Oysa ki evlilik ile biz olgusu ortaya çıkar. Evlilik erkeğin kendisine bir hizmetkar edinmesi değildir. Hem kadının hem erkeğin tamamlanması, biz olması durumudur.

Evlilik, belirli sosyal ve psikolojik kuralların hüküm sürdüğü bir yapıdır. Bu kuralların bilincinde olmak, evlilikte başarının anahtarıdır. Evlilik anlayışı, farklı kültürlerde değişiklik gösterse de genel olarak tüm toplumlar için resmiyet kazanmış bir birliktelik formudur. Evlilikteki dinamikleri anlamak için biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel yönlerini derinlemesine incelemek önemlidir. Evlilik esasen kültürel bir fenomendir, bu nedenle farklı kültürlerde evlilik anlayışı ve beklentileri değişkenlik gösterebilir. Aynı zamanda, bireyin içsel özellikleri de evliliğin işleyişine etki eder. Bu, evliliğin iki (2016, s. 13-14). Evlilik, toplumun kabul ettiği normlara dayalı olarak bireylerin oluşturduğu ve bu birlikteliğin eşler arasındaki hak ve sorumlulukları resmileştirdiği bir kurumdur (Arıkan, 2017, s. 10). Evlilik, aile kurumunu meşru bir zemine oturtan sosyal bir yapıdır. Bu, bir erkek ve kadın arasındaki ilişkinin yasalara uygun bir şekilde tanındığı, toplumun kabul ettiği bir ilişki biçimidir. Aile yapısının devamlılığı, evlilikle garanti altına alınır. Nikah, meşru bir evliliğin başlangıcını simgeler (Doğan, 2009, s. 143-144). Bu anlamda nikah kadın ve erkek arasındaki onaylanmış birlikteliktir.

Peterson'a göre, bir erkek ilk olarak bir eş, ardından bir profesyonel olarak tanımlanır. Bir kadın için ise öncelikli rol eş olmak, ardından annelik ve sonrasında kariyer sahibi olmaktır. Sağlam bir ailenin temeli, sağlam bir evlilikten geçer. Evlilik kalıcı bir bağ

oluştururken, ana-babalık geçici bir rolü temsil eder. Eğer bir ailede çocuk merkezli bir yapı varsa, bu hem evlilikte istikrarsızlığa hem de çocuğun yanlış eğitim almasına yol açabilir. Bir birey için eş, çocuklardan ve iş hayatından daha öncelikli olmalıdır. Erkek eşini kendisine yakışır bir şekilde sevmeli, kadın ise kocasına saygı göstermelidir (Oğurtan, 2019, s. 137-138). Oğurtan'ın sevgide erkeği saygıda ise kadını işaret eden bu ifadesin de eksiklik olduğu görülür. Evliliklerde sevgi de saygı da karşılıklı olmalıdır. İçerisinde sevgi, saygı ve güvenin olmadığı bir evlilik sakat bir evlilik olarak görülebilir. Böylesi evliliklerin bitmesi olasıdır. Evliliklerin temeli olarak kabul edilebilecek olan sevgi, saygı ve güven birbirine denk çiftlerin evliliğinde mevcut ise bu evliliklerin ömürlük olmaları beklenir. Evliliklerde denklik önemlidir. Evlenen bireyler özellikle değer yargıları açısından birbirine denk olmalıdır. Eşler birbirine denk değil ise o evliliğin sakat bir evlilik olması öngörülür. Evlilik, benzer değerlere, eğitime ve ahlaki standartlara sahip iki bireyin bir araya gelerek hayatlarını ortaklaşa sürdürmeyi seçtiği, içerisinde sadakat barındıran bir birliktelik olmalıdır. Bu, ailenin temelini atan ve yaşanan her deneyimi meşru hale getiren bir yapıdır. Diğer bir deyişle, evlilik toplumsal bir rol üstlenen ve bireylere sorumluluk yükleyen bir kurumdur (Eryorulmaz, 2013, s. 112). Aile ise, iki farklı cinsin yasal ve meşru bir şekilde bir araya gelmesiyle oluşan, ilahi kurallarla şekillenen ve zamanla büyüyen gelişen manevi ve maddi bir birliktir (Yazgan, 2005, s. 11). Aile, toplumun temel taşıdır.

Ailenin oluşmasının anahtarı, bir erkek ve kadının birleşimini meşru kılan nikahın varlığıdır. Nikah hem hukuki hem dini hem de kültürel özelliklere sahip olup, ailelerin oluşumunu sağlar ve yeni yuvaya toplumsal bir kabul kazandırır (Bay, 2018, s. 80). Türk aile yapısında, aile bireyleri geniş ailede olduğu gibi fiziksel olarak aynı çatı altında yaşamasalar bile, akraba ilişkilerinde sıkı bir bağla bir arada bulunurlar. Maddi ve manevi destekte bulunurlar, karar alma süreçlerinde birbirlerine danışır ve bu, pratikte geniş aile yapısının sürdüğünü gösterir. Özetle, Türk ailesi işleyiş olarak geniş aile yapısını benimser (Çamoğlu, 2018, s. 19-20). Türk ailesinin kültürel geçmişi geniş aileye ve yakın akrabalık ilişkilerine bağlı olduğundan aynı çatı paylaşılmasa dahi geniş aile yapısına sahip bir kültürel özelliği bulunur.

İki farklı cinsiyetten birer bireyin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan cinsel yaşam, çocuk sahibi olma ve yetiştirme ihtiyaçları, evlilik aracılığıyla toplumsal bir anlam kazanır. Evlenme, çiftlerin karşılıklı olarak çocuk sahibi olma ve onları büyütme taahhüdünü içeren ve toplumun kabul ettiği bir anlaşmadır. Ailenin; cinsel ilişkilerin

düzenlenmesi, neslin sürdürülmesi, çocukların toplumsal normlara göre yetiştirilmesi, kadın ve erkeğin birbirleriyle çeşitli yönlerden iş birliği yapması ve aile içindeki sevgi bağının güçlendirilmesi gibi görevleri vardır. Bu nedenle, evlilik gibi önemli bir adımın toplumun belirlediği normlar içerisinde atılması esastır (Erten, 2017, s. 65-66).

Toplumun yapı taşı olan aile, bir ülkenin hukukunda düzenlenmesi gereken önemli bir konsepttir. Bir toplumun temel yapı taşı ailedir; bu yapı, anne, baba ve çocukları içerir. Ancak, genellikle "aile" denildiğinde, daha geniş bir aile çevresi, yani büyükanne, büyükbabalar, amcalar, teyzeler gibi akrabaları da düşünmek gerekir. Bir kadın ve bir erkeğin birlikte yaşama kararı alıp, bunu toplumun normlarına ve hukuk kurallarına uygun bir şekilde yapmaları ile aile kurulmuş olur. Her ülke, bu birlikte yaşama kararını hukuki normlarla düzenler. Bu düzenlemenin merkezinde, evlilik bulunmaktadır. Bir toplumun, hukuk sisteminin tanıdığı ve koruduğu en temel kurum olan aile, evliliğe dayalıdır (Deniz, 2011, s. 23-24). Toplumun yapı taşı olan aile üzerinde çokça durulmuş bir konudur. Evlilik, belirli kültürel ve hukuki değerlere göre şekillenen bir birlikteliktir ve bu birliktelik tanımı kültürden kültüre değişiklik gösterebilir. Genellikle evlilik, iki yetişkinin sosyal kabul görmüş birlikteliği olarak tanımlanırken, Giddens bunu iki birey arasında toplumsal onay almış cinsel birliktelik şeklinde ifade etmiştir. Bir başka bakış açısına göre, çiftleşme biyolojik bir süreçken, evlilik ise kültürel bir olgudur (Haviland, 2002, s. 272).

Evlilik, bireyler için hayatlarında yeni bir başlangıcı simgeler ve toplumun temel yapı taşlarından biridir. Bu birliktelikle başlayan ortak yaşam, ailenin oluşmasına sebep olur. Toplumun çeşitli ihtiyaçları aile aracılığıyla giderilir. Evlilik, kadın ve erkek arasında kurulan sosyal bir anlaşma olup, bu anlaşma toplumun gelenek ve göreneklerine uygun şekilde çeşitli ritüellerle kutlanır (Karşlı, 2019, s. 1-14). Yeni kurulan ailelerin yapısı, içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Aile hem bireylerin hem de toplumun değerlerini koruyup gelecek nesillere aktardığı temel bir kurumdur. Aile, bireyin toplumsal normlara uyum sağlama sürecinin ilk aşamasını oluşturur ve toplumsal dengeye katkıda bulunur. Bu nedenle, sağlam bir toplumsal yapı için güçlü aile dinamiklerine ihtiyaç duyulmaktadır (Ünal, 2013, s. 589).

Toplumlar genelde, doğumla sonlanabilecek cinsel birliktelikler gerçekleşmeden evvel bireyler arasında bir evlilik ya da nikah töreninin yapılmasını benimser. Bu tören esnasında, genellikle cevabı önceden bilinen, kadın ve erkeğin birlikte olup olmak istemedikleri sorulur. Törenlerin asıl amacı, bu birlikteliğin toplum ve aileler nezdinde

kabul gördüğünü ilan etmektir. Aile, bireylerin sosyalleşip kültürel özellikler kazandığı temel bir ortamdır ve tüm toplumlar için kritik bir öneme sahiptir. Toplumun sürekliliği ve kültürel değerlerinin muhafazası, sağlam bir aile yapısı sayesinde gerçekleşir (Karşlı, 2019, s. 1-14). Bu noktada ailenin toplumun temeli olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

3.2 Geleneksel Aile

Geleneksel aile modeli, farklı kuşakların birlikte yaşamını, yoğun akrabalık ilişkilerini ve yüksek dayanışmayı ifade eder. Bu yapıda, anne, baba, büyükanne, büyükbaba ve diğer aile üyeleri aynı çatı altında yaşarlar. Bu, özellikle dayanışmanın ve sıkı akrabalık bağlarının önemli olduğu bir yaşam tarzını yansıtır. Aile içinde baba, ekonomik yükümlülükleriyle tanınırken, toprak genellikle aile başının sahip olduğu ve sonraki kuşaklara aktardığı bir varlık olarak kabul edilir. Canatan ve Yıldırım (2011, s. 9) bu geleneksel yapının sosyal ve ekonomik aktiviteleri, eğitimi ve prestiji içerdiğini belirtir. Aile, bireylerine rollerini, değerlerini ve maddi destek sağlar.

Sanayi devriminin etkisini tam olarak göstermediği toplumlarda ve tarıma dayalı ekonomilerde geniş aile yapısı yaygındır. Bu yapıda, ailede otorite genellikle erkeklerde veya ailenin yaşlı üyelerinde bulunur ve aileyi ilgilendiren kararlar bu kişilerce alınır (Karşlı, 2019, s. 1-14). Geniş aile modelinde, çocuklar genellikle baba mesleğini devam ettirir ve evlendiklerinde bile baba evinde yaşamaya devam edebilirler. Bu aile tipinde, farklı yerlere taşınma veya dışa dönük olma eğilimi sınırlıdır ve yerel topluluk normlarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Neslin devamlılığı, güçlü akrabalık ilişkileri ve geleneksel değerler bu aile yapısının temelini oluşturur (Tezcan, 2010, s. 135). Aile, toplumsal açıdan oldukça kritik bir yerde durmaktadır ve günümüzde büyük bir evrim geçirmektedir. Bu evrim, sadece ailenin yapısında değil, onun geleneksel özünde de hissedilmektedir (Canatan ve Yıldırım, 2011, s. 9). Tüm toplumsal kurumlar ile birlikte ailenin de geçirmekte olduğu bu evrimin insanlık var olduğu sürece devam edeceği öngörülebilir.

3.2.1 Geleneksel ailede evlilik

Canatan' a göre, aile tarih boyunca süregelen ve kökenleri derinlere dayanan bir oluşumdur (Canatan ve Yıldırım, 2011, s. 21). Farklı jenerasyonların birlikte yaşadığı aile modeli, Tezcan'ın belirttiği gibi, geniş bir aile yapısını ifade eder (Tezcan, 2010,

s. 135). Bu yapı, anne, baba, büyükanne, büyükbaba ve diğer yakın akrabaları içerir. Geniş ailenin geleneksel toplumlarda yaygın olması, geleneksel bir model olarak anılmasına yol açar. Bu tür toplumlar, genellikle tarım üzerine kurulu olduğundan, aynı evde birlikte yaşama pratiği ekonomik açıdan mantıklı bulunur. Bu nedenle, geniş ailenin geleneksel yapısı; dayanışma, akraba ilişkilerinin derinliği ve çoklu işlevsellik gibi özelliklerle tanımlanır. Bu yapı içinde baba, ekonomik ve liderlik rolüyle dikkat çeker ve toprak mülkiyeti genellikle ona aittir (Tezcan, 2010, s. 135). Geleneksel aile kavramı, geniş yapılı, çok fonksiyonlu, mahremiyetin korunduğu, dayanışmanın yüksek olduğu ve güçlü akrabalık ilişkileriyle bilinen bir sosyal yapıyı işaret eder. Bu aile modeli, pre-modern toplumların tipik özelliklerindendir. Geleneksel aile sadece bireylerin bir arada yaşaması demek değildir. Geleneksel ailenin aynı zamanda ekonomi, eğitim ve prestij kazanma gibi birçok işlevi vardır (Canatan, 2018, s. 71). Yakın akrabalarından oluşan aile bireylerinin bir arada yaşaması doğal olarak birbirlerini hemen her konuda desteklemeleri ile sonuçlanır.

3.3 Modern Aile

Modernleşme süreci, bireyi merkezine alarak geleneğe meydan okumuş bir harekettir. Bu hareket, toplumsal dokuda ve aile düzeninde devrim niteliğinde değişikliklere yol açmıştır. Modernleşmenin etkisiyle, geleneksel aile yapısı, daha kompakt bir form olan çekirdek aileye dönüşmüştür. Teknolojik, ekonomik ve sosyal evrim, ailenin işlevlerini ve yapısını yeniden şekillendirmiştir. Özellikle genç nesillerin eğitim ve kariyer konularındaki sorumlulukları, aile odaklı olmaktan çıkıp devlete ve diğer kuruluşlara kaydırılmıştır. Modernleşme, bireyin özgürlüğünü ve özerkliğini artırmıştır. Ama ailenin toplum içindeki yeri ve değeri değişmemiştir. Akrabalık bağları ve toplumsal ilişkiler gibi bazı geleneksel değerler hâlâ bizim kültürümüzde saygın bir yere sahiptir. Topçu'nun vurguladığına göre, sanayi devriminin getirdiği en kritik değişimlerden biri aile yapısının evrimidir (Topçu, 2006, s. 110). Sanayileşme, uzun süredir var olan geniş aile modelini çekirdek aileye dönüştürmüştür. Sayar (2010, s. 3)'a göre, çekirdek aile, anne-baba ve henüz yetişkin olmayan çocuklardan oluşan bir modeldir ve sanayileşmeyle birlikte bu yapı daha da belirginleşmiştir. Bu şekilde, ailenin rolü ve bireyin toplum içerisindeki yeri yeniden tanımlanmıştır (Topçu, 2006, s. 110). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat döneminden itibaren, geniş aile yapılarından çekirdek aile yapılarına bir geçiş yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm, dönemin edebi eserlerine

de yansımıştır. Aile içi bağlar zayıflarken, bireysel özgürlük ve bağımsızlık ön plana çıkmıştır. Modern ailede, evlilik daha eşitlikçi ve paylaşımcı bir ilişkiye dönüşmüştür. Modernleşme, aile yapısı ve kadının yeri gibi konularda toplumsal dönüşümlere neden olmuş, aynı zamanda boşanma algısını da etkileyerek değiştirmiştir. Bu değişimler, toplumun genel yapısını ve etik değerlerini önemli ölçüde dönüştürmüştür (Topçu, 2006, s. 110).

Modern döneme özgü değişimler, aile yapısındaki dönüşümü hızlandırmış görünse de, bu değişimler aynı zamanda zaten var olan ama genellikle görmezden gelinen aile içi sorunları da gün yüzüne çıkarmıştır. Kadınların sosyal haklarda ilerleme kaydetmesi, eğitim seviyelerinin artması ve toplumda daha aktif roller alması; evlilik sayısının azalmasına ve boşanma oranlarının artmasına neden olmuştur. Yeni yaşam biçimleri gelişmiştir. Geniş aile yapısının hakim olduğu dönemlerde, evlilik oldukça katı kurallara tabi idi ve boşanma, dini ve toplumsal baskılar sebebiyle genellikle kabul görmezdi. Ancak modern dönemle birlikte, evlilik daha esnek bir yapıya bürünmüş, bireylerin eş seçiminde kendi tercihleri önem kazanmış ve evlilikten beklentiler artmıştır. Geleneksel aile yapısında, karşılaşılan sorunlara rağmen çocuklar, inançlar ve toplumsal normlar sebebiyle evlilikler devam ederken; modern dönemde evliliklerde duygusal ve psikolojik tatmin daha fazla önem kazanmıştır (Topçu, 2006, s. 110). Toplumun bireyler tarafından oluşturulduğu göz önünü alındığında sağlıklı bir bireysel gelişimin yaşanmadığı toplumlarında sağlıklı olmasını beklemek pek gerçekçi bir bakış olmayacaktır. Bu noktada da bireysel açıdan ailelerde duygusal ve psikolojik tatminin önemini kavramak zor değildir. Sonuçta her bir birey mensubu olduğu ailenin bir üyesidir.

3.3.1 Modern ailede evlilik

Türkiye'de hem geleneksel hem de modern evlilik anlayışlarına aynı dönemde şahit olabiliriz. Bazı bölgelerde gelenekler hala etkiliyken, bazı bölgelerde modern evlilik anlayışı daha baskındır. Toplumda ekonomik, sosyal ve teknolojik alandaki gelişmeler, bireylerin düşünsel açıdan da evrim geçirmesini teşvik etmiştir. Bu evrimle birlikte, bireysel haklar ve toplumsal cinsiyet eşitliği konuları daha fazla tartışılmaya başlamıştır. Geleneksel evlilik anlayışından sapmalar yaşanmış ve eş seçiminde duygusal tatmin daha önemli bir kriter haline gelmiştir. Türkiye'nin batı bölgelerinde, insanlar evlenmeden önce birbirini daha uzun süre tanımaya eğilimliyken; doğu

bölgelerinde, geleneksel kültürün etkisi altında görücü usulü ve akraba evlilikleri daha yaygın olarak gerçekleşmektedir (Kongar, 2000, s. 599). İnsanların bir araya gelerek oluşturduğu toplum, genel olarak kendini sürdürme ve koruma amacı taşır. Bu yapı genellikle ortak bir coğrafi bölgede, ortak bir kültür ve tarih içerisinde sürekliliğini korur. Toplamlar dinamiktir ve sürekli evrim geçirir. Boşanma olgusu, toplumun geleceğı için bazen problem teşkil edebilir. Bu yüzden aile yapılanması, yasal olarak koruma altına alınır ve desteklenir. Hükümetler, belirli politikalarla aileyi teşvik eder ve korur. Sanayileşme süreci, aile ve akraba bağlarını zayıflattı ve bireylerin toplum içinde daha hareketli hale gelmelerine neden oldu (Topçu, 2006, s. 110).

Geleneksel olarak kadının aile içindeki görevi ev işleri ve çocuk bakımı iken, modern dönemde kadının ailedeki yükümlülükleri ve sorumlulukları çeşitlenmiştir. Kadının ekonomik katkı sağlama yükümlülüğü de bu değişimin bir parçasıdır (Yavuz ve Ertem, 2021, s. 69-82). Kadının bu yeni rolü, erkeğin de evde daha aktif olmasını sağlamış ve cinsiyet rollerindeki keskin ayrımlar azalmaya başlamıştır. Geleneksel ailede ailenin geleceğı ile ilgili kararları aile reisi sıfatı ile erkek alırken modernleşme ile birlikte kadında bu kararlara katılır olmuştur. Zamanla aile içinde alınan kararlarda çocukların da etkisi artmıştır. Çocuklarda birer aile üyesidir. Bu nedenle ailede alınan ve uygulanan her karardan bizzat etkilenmeleri beklenir.

Geçtiğimiz yüzyılda Avrupa'da sanayileşme, aile yapısında önemli değişikliklere yol açtı. Bu değişikliğin sonucunda çekirdek aile modeli doğdu (Topçu, 2006, s. 110). Sanayinin ilerlemesi, çekirdek aile modelinin modern toplumda ön plana çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bu aile yapısı, az sayıda bireyin bulunmasına dayanır ve temelde bir eşler topluluğudur: anne, baba ve yetişkin olmayan çocuklar. Çekirdek aile, sanayi toplumuna uyumu nedeniyle bu toplumların karakteristik özelliğı haline gelmiştir. Sanayi Devrimi'nin sosyal etkilerinin incelenmesinde, aile yapısı en temel birimleriyle ele alınmalıdır (Sayar, 2010, s. 3). Bu dönemdeki aileler, tüketim odaklı yapılarıyla bilinir (Canatan ve Yıldırım, 2011, s. 74). Çekirdek ailenin ortaya çıkışı, üretimin tarım odaklı olmaktan çıkması, bireysel özgürlükler ve toplumsal hareketliliğın artması gibi sebeplere dayanır (Tezcan, 2010, s. 135). Ülkemizde Tanzimat dönemiyle birlikte, geniş aile modelinden çekirdek aile modeline doğru bir evrim yaşanmıştır. Bu sosyal değişimin izleri, dönemin edebi eserlerinde de bulunabilir. İlk başlarda, dıştan çekirdek aile gibi görünen ancak içerisinde geniş aile özellikleri taşıyan konaklarda bu değişimi görmek mümkündür.

3.4 Evliliğin Fonksiyonları

İşlev (fonksiyon); bir kültür ögesinin toplumsal yapının uyumlu işleyişine yaptığı katkı veya “bir yapının gerçekleştirebileceği ve onu başka yapılardan ayırt etme olanağı veren eylem türü ya da türleridir” (Ozankaya, 1984, s. 68). Bu çalışmada işlev, evliliklerin oluşturulma amaçlarına uygun olarak toplumların oluşumlarına, devamlılığına ve yenide inşalarına yönelik olarak tasarruf edilmiştir.

Aile, kan bağları, evlenme ya da evlat edinme yoluyla bir araya gelen bireylerden oluşur. Ancak ailenin sadece biyolojik bir birim olarak tanımlanması eksik kalır. Aile, bireyin sosyalleşme sürecinin başladığı ve toplumsal değerlerin ilk kez kazanıldığı yerdir. Aynı zamanda toplumun kültürel, ekonomik ve dini değerlerini muhafaza ederek toplumsal bütünlüğün devamını sağlar. Evlilik, birçok işlevi yerine getirir. Bu işlevler arasında rollerin belirlenmesi, çocukların yetiştirilmesi ve eğitilmesi, kültürel mirasın gençlere aktarılması, eşler arasındaki cinsel ilişkinin toplumca onaylanması, ekonomik destek sağlama ve toplumsal düzenin devamlılığı yer alır. Ana hatlarıyla evliliğin temel işlevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Üreme: Evlilik, toplumun geleceğini güvence altına alarak yeni kuşakların yetişmesine yardımcı olur. Ailenin neslin devamını sağlayan işlevi insanın yeryüzünde var olması ile başlamış, insanlık var oldukça da devam edecektir (Acar, 1990, s. 23). Aile neslin devamını sağlayarak kendi varlığını ve insanlığın varlığını korumaktadır (Gökçe, 1990, s. 218). Aile iki kişi ile oluşmaktadır. İlerleyen zaman içerisinde aileye yeni bireyler katılır. Yeni aile bireylerinin sevgi dolu ve güvende olacakları bir ortamda yetişmeleri ise ideal toplumu oluşturabilmek adına gereklidir.
- Ekonomik Destek: Evlilik, aile bireylerinin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak adına ekonomik kaynakların bir araya gelmesini sağlar. Ailedeki kaynaklar, tüm bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya getirilir. Ekonomi dendiğinde akla üretim ve tüketim gelir. Birey üretim ve tüketime gerektirdiği ön bilgi ve beceriyi ailede kazanmaktadır (Kır, 2010, s. 145). Birey kazandığı bu bilgi ve beceriyi özellikle yetişkinlik döneminde kendi ailesini kurduğunda kullanacaktır.
- Kültür ve Sosyalleşme: Evlilik sonucu oluşan aile yapısı, yeni nesillere toplumsal ve kültürel değerlerin öğretilmesinde merkezi bir rol oynar. Birey toplum içinde bir statü ve role sahip olmasına rağmen gerçek kişiliğini ancak diğer bireylerle

sosyal ilişkiler kurarak oluşturur. Bireye bu ortamı en iyi aile sağlar (Acar, 1990, s. 22-23). Bu noktada evliliğin bireyin sosyal kabulünü sağlamaya yardımca olduğu söylenebilir.

- Duygusal Bağ ve Cinsellik: Evlilik, bireylerin duygusal ve cinsel ihtiyaçlarını karşılayan bir yapıdır. Psikolojik bir gereksinim olarak ‘sevgi’ evlilik ilişkileri içinde ancak doyuma ulaşır, taraflar kendilerini eşlerine adar, acı ve tatlı yaşantılarını paylaşır ve birlikte bulunmaktan büyük bir haz duyarlar (Özgüven, 2000, s. 20). Sağlıklı evliliklerde eşler arasında güçlü bir duygusal bağ olması beklenir.

Toplumlar uzun ömürlü olmak için aileye ihtiyaç duyarlar. Aile ise evlilik yolu ile kurulur. Evliliklerin iki işlevi olduğu söylenebilir. Evliliğin işlevlerinden biri toplumsal işlevdir, diğeri ise bireysel işlevdir. Evliliğin toplumsal işlevine baktığımızda en temelde toplumun devamlılığı görülür. Bir kadın ve bir erkeğin evlenmesi sonucu oluşan aile üreme yolu ile toplumun geleceğini temin eder. Üreme ile aileye yeni bireyler katılır. Aile bu yeni bireylere içerisinde bulunduğu kültürün temel öğelerini aktarır. Toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yeni aile üyesini şekillendirir, eğitimi, yetiştirilmesini sağlar. Aile kültürel değerleri yeni bireye aktarır. Bu döngü sayesinde toplumlar kültürlerini gelecek nesillere taşıyarak hayatta kalırlar. Ailenin bir de kadın ve erkek arasında yaşanan boyutu, diğeri bir deyiş ile bireysel işlevi vardır. Ailenin bireysel işlevlerinden birini, aile bireylerinin birbirlerini ekonomik olarak desteklemesi ve yapılması gereken işlerin, iş bölümü ile daha kolay halledilmesi oluşturur. Bireysel işlevlerden bir diğeri ise eşlerin özelinde gerçekleşen duygusal bağ ve cinsellik. Evlilik yolu ile eşler toplumca kabul gören bir cinsel birliktelik yaşarlar. Ayrıca aralarında özellikle hayatı paylaşmaktan, ihtiyaç duyulan desteği almaktan kaynaklanan bir de duygusal bağ kurulur. Evlilik bu işlevi ile eşlerin duygusal doyumunu da sağlamış olur.

Sonuç olarak sevgi, biyolojik ve çocuğun sosyalleştirilmesi fonksiyonlarının önemi giderek artarak aile kurumunun hayatiyetini ve önemini korumaktadır (Tezcan, 1991, s. 278). Ayrıca ailenin, biyolojik, ekonomik, koruyuculuk, psikolojik, eğitim, dini, boş zaman değerlendirme ve prestij sağlama gibi görevleri de söylenebilir (Doğan, 1996, s. 73-81). Bu açıdan bakıldığında aile kurumunun yerini ve önemini koruyacağı açıktır.

4. BOŞANMA VE BOŞANMA SÜRECİ

Aile, toplumun en esaslı ve en basit yapı taşıdır. Boşanma, çiftlerin duygusal olarak birbirlerinden uzaklaştıktan sonra hukuki anlamda da ayrılmaları anlamına gelir (Güler ve Kalafat, 2022, s. 207-232). Her bir çift, boşanma öncesi, sırası ve sonrasında farklı deneyimler yaşar. Duygusal çalkantılar, ekonomik zorluklar ve sosyal çevrenin baskısı, zaten zor bir süreç olan boşanmanın daha da zorlayıcı bir hâl almasına neden olabilir. Boşanmanın başlangıcı, hukuki sürecin çok öncesinde, çiftlerin birbirlerine olan güvenlerini yitirmeleriyle başlar. Ailenin yapısal bütünlüğü zedelenirken, toplumsal değişim ve modernleşme boşanmayı daha yaygın bir sorun hâline getirir. Boşanma hem yasal hem sosyal sonuçları olan karmaşık bir süreçtir. Bu sürecin etkisi, özellikle ailenin yaşam biçimi üzerinde belirgindir. Boşanmış bireylerin birçoğunda psikolojik sorunlar gözlemlenebilir.

Evliliğin sonlanmasına neden olan birçok sebep vardır. Bunları kategorilere ayırırsak; ekonomik zorluklar, eşlerin kültürel ve sosyal farklılıkları, cinsel problemler, iletişim kopuklukları, ihanet ve şiddet olarak sıralayabiliriz. Ancak bu temel sebeplerin yanında, bireyin kendi iç dünyasından kaynaklanan nedenler ile toplumsal ve ekonomik faktörler de etkilidir. Sorunlarla dolu bir evlilikte, uyumlu ve sağlıklı ilişkilerin sürdürülmesi zorlaşır. Anlayış, sevgi ve saygı gibi temel değerlerin devamı zor olabilir. Sorunlu bir evlilikte yaşamak, bazen boşanmaktan daha travmatik olabilir. Genellikle boşanma sürecinde, her iki taraf da duygusal yaralar alır. Bu dönemde, taraflar birbirlerine zarar verir ve özsaygılarını kaybederler. Ne kadar zorlayıcı olursa olsun, evlilik bir rutindir ve bu rutinden çıkmak kolay değildir. Boşanma sonrası, en büyük zorluk, yaşanan bu boşluğu doldurmaktır.

Boşanacak olan çiftin çocukları da var ise, yeni koşullara hızla uyum sağlamak ve onlar için sarsılmaz bir yaşam alanı kurmak hayati öneme sahiptir. Boşanma durumu, çok çeşitli etmenlerin sonucu ortaya çıkar. Bu etmenler arasında modernleşme en öne çıkanıdır. Modernleşmeyle birlikte kadının sosyal ve ekonomik rolleri de dönüşüm geçirmiştir. Kadın sadece ev işleriyle sınırlı kalmayıp iş hayatına da atılmıştır. Bu durum, kadının aileye ekonomik katkı sağlamasıyla birlikte, aile içi rol dağılımında da

değişikliklere yol açmıştır. Geleneksel olarak belirlenen cinsiyet rolleri tartışılmaya başlanmış, bu da eşler arasındaki ilişki ve iletişimi etkilemiştir. Modern yaşamın taleplerine ayak uyduramayan ailelerde, boşanma daha sık gündeme gelmektedir. Boşanma eğilimi, bireylerin modern hayatın zorluklarına ve değişen beklentilere nasıl tepki verdiklerini gösterir. Nükleer aile yapısına geçiş, aile dinamiklerinin yeniden tanımlanmasına yol açmış, kadının iş hayatına girmesiyle elde ettiği ekonomik bağımsızlık, evliliklerin daha dengesiz bir yapıya kaymasına neden olmuştur. Ekonomik bağımsızlığını kazanan kadın, kendini kötü bir ilişkide hissettiğinde, bu ilişkide kalmak zorunda olmadığını fark eder ve boşanmayı tercih eder. Modernleşme, evlilik ve aile gibi köklü toplumsal değerleri yeniden değerlendirmemize neden olmuştur ve bu, boşanma oranlarına da yansımaktadır. Tarhan'ın "Mutlu Evlilik Psikolojisi: Evlilikte Önce ve Sonra" adlı kitabına (2019) göre, boşanmanın en belirgin nedeni uyumsuzluktur. Fakat uyumsuzluğun derinlerinde yatan sebepler de göz ardı edilmemelidir.

Eskiden, geniş aile yapısının hüküm sürdüğü dönemlerde, eşler arasındaki sorunlar genellikle geniş bir sosyal çevre tarafından paylaşıldı. Aile büyüklerinden alınan öneriler veya yakın akrabaların araya girmesi ile bu sorunlar sıklıkla çözüme kavuşurdu. Ancak günümüzde baskın olan çekirdek aile modeli, bu tür dış destekleri azaltmıştır. Modern yaşantının getirdiği ekonomik stresler ve bireyselleşme, insanları daha izole bir yaşama yönlendirmiştir. Bu durum bireylerin özgürlüğünü artırsa da aile içi meselelerde dışarıdan destek almayı kısıtlamıştır. Böylece çiftler, yaşadıkları sorunları kendi başlarına çözmeye çalışırken, deneyim eksikliği nedeniyle bazen basit sorunları bile aşamamışlardır.

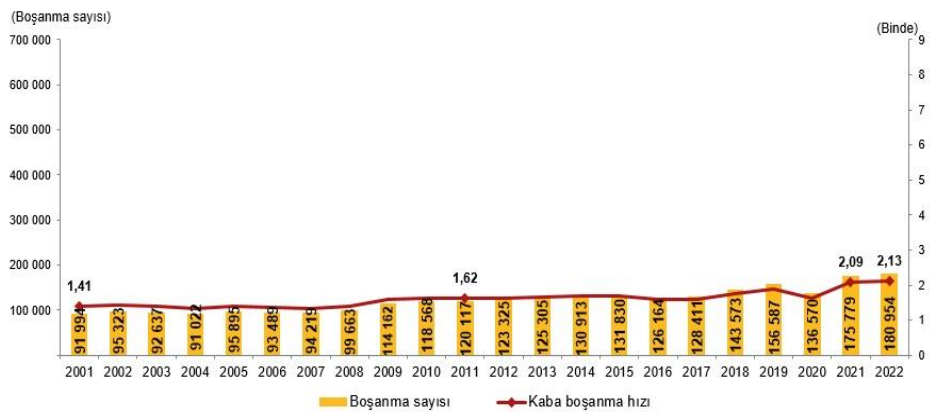
Toplumsal değişimin, boşanma oranlarındaki yükselişi etkileyen çok sayıda sebebi vardır. Varlıklı aileler hariç tutulduğunda, evlilikle birlikte mülkiyetin ve sosyal statünün nesiller arası devredilme isteği büyük ölçüde azalmıştır. Evlilik artık zorunlu bir ekonomik birliktelik olarak değil, daha çok bir ortaklık olarak görülmektedir. Toplumsal refahın yükselmesiyle, çiftlerin evliliklerini sonlandırıp ayrı yaşama kararını daha kolay almaları mümkün hale gelmiştir. Ayrıca, boşanma hakkında toplumsal olarak oluşturulmuş olan tabuların kırılması, boşanmanın daha kabul edilebilir bir hale gelmesine yol açmıştır (Giddens, 2000, s. 157).

Artan kentleşme ve bununla beraber toplumsal yaşamda beliren yeni yaşam tarzları, bireylerin daha bağımsız hareket etmelerine yol açmıştır. Kadınların toplumsal

alandaki konumu da değişiklik göstermiş, eskiye nazaran daha özgür ve bağımsız bir pozisyon edinmiştir. Bu değişen dinamik, kadının evlilik içerisindeki beklentilerini ve rollerini de değiştirmiştir. Artık daha bağımsız bir kadın modeli söz konusudur; bu model, eşitlik, sevgi, saygı ve duygusal tatmin arayışında olan bir kadını ifade eder. Evlilikte sadece çocuk sahibi olmanın, birliği sürdürmek için yeterli olmadığı kabul edilmeye başlanmıştır (Furstenberg, 1996, s. 38).

Doğan'ın 1998 tarihli araştırmasında, bireylerin kendi tercihleriyle kurduğu evliliklerin, geleneksel görücü usulü evliliklere göre daha yüksek boşanma oranlarına sahip olduğu belirtilmiştir (Doğan, 1998, s. 238). Boşanmaların yükselmesi, aile yapısı için büyük bir tehlike teşkil etmektedir. Bu, toplumsal bir mesele haline gelmiştir. Modern toplumda evlilik, sadece paylaşımlı bir yaşam değil, aynı zamanda bireysel tatmin aracı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durum, evlilik ve aileye yönelik değişen bakış açılarına ve sonuçta boşanma veya alternatif yaşam biçimlerini benimsemeye iten yaklaşımlara yol açmıştır.

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'na dayanarak, boşanma evliliğin sonlandırılması olarak tanımlanmaktadır. Toplumun modernleşmesiyle birlikte boşanmanın altında yatan sebepler, yaşanan süreç ve doğurduğu sonuçlar değişiklik göstermiştir. Ahlaki ve dini normlardaki zayıflamanın yanı sıra toplumsal değerlerin evrilmesi de boşanma oranları üzerinde belirleyici olmuştur. Boşanmanın etkisiyle bireylerin yaşamında hem ruhsal hem de maddi anlamda önemli değişiklikler yaşanır (Uyar, 1999, s. 56-65). Toplumda aile yapısının kritik bir yere sahip olmasına rağmen, evlilikte yaşanan sorunlar ve beklentilerin karşılanamaması gibi sebepler ailelerin dağılmasına neden olabilmektedir. Boşanmanın sebeplerini anlamak için, Türkiye'deki boşanma ve evlilik oranlarına da dikkat edilmelidir.



Şekil 4.1 : Boşanma ve kaba boşanma hızı (TÜİK, 2022).

2022 yılında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından paylaşılan verilere bakıldığında (Şekil 4.1), 2001'de 91.994 olan boşanma sayısı, 2010'da 118.568'e, 2020'de ise 135.022'ye yükselmiştir. Boşanma oranları yıllar içerisinde değişiklik gösterse de 2008 yılından bu yana belirtilen seviyenin altına inmemiştir. Grafiklere göz attığımızda, 2009 yılından itibaren boşanma sayılarındaki ve hızındaki artışın sürekli olarak yükseldiğini, 2021'de 174.085 ile tarihin en yüksek boşanma sayısına ulaşıldığını görmekteyiz (TÜİK, 2021). Bu artışın nedenleri arasında, ekonomik özgürlüklerin genişlemesi, kadınların iş hayatında daha aktif olmaları ve boşanma karşısındaki toplumsal baskının azalması gibi sebepler olduğu düşünülmektedir. TÜİK verileri incelendiğinde 2019 yılında 156.587 olan boşanma sayısının 2020 yılında azalarak 136.570'e düştüğü, takip eden 2021 yılında ise 175.779 olarak kaydedildiği görülür. Burada 2020 yılında çiftlerin sorunları azalmıştır demek yanlış olacağı gibi, 2021 yılında boşanmalar bir önceki yıla oranla hızlı bir şekilde artmıştır demekte yanlış olacaktır. 2020 yılında tüm dünyayı etkileyen pandemi psikolojisi doğal olarak Türkiye'yi de etkilemiştir. Pandemi döneminde birçok iş yeri bir daha açılmamak üzere kapanmıştır. Hemen hemen tüm iş yerleri de geçici süre ile kapalı kalmıştır. Böylesi bir dönemde boşanmaların azalması hem ekonomik anlamda anlaşılabilir. Hem de korku kültürü denilebilecek bir durum ortaya çıkmıştır. Bu nedenle boşanmalarda azalma gözlenmiştir denilebilir. 2021 yılında ise aslında 2020 yılında da boşanmış olması gerektiği halde ama ekonomik nedenlerden ama korku kültürünün etkisi ile boşanamamış olanlar da boşandığından bir önceki yıla oranla büyük bir artış var gibi görünmektedir. Hatta bu durumu pandemide eve kapanmak zorunda kalan insanların bir arada kaldıklarında daha fazla kavga etmesi durumu ile açıklayan kişiler de bulunur. Ancak bu durumu yalnızca bu şekilde açıklamanın yetersiz olduğu söylenebilir. Buna bir de 2020 yılında pandemi ortaya çıkması ile boşanma düşüncesini erteleyen çiftleri de eklemek uygun olacaktır.

Boşanma, en basit tanımıyla, bireylerin hukuki, dini veya diğer ritüellerle kurdukları evlilik birliğini benzer ritüellerle sonlandırmaları sürecidir. Eşler ya yasal gerekçelerle ya da karşılıklı anlaşmayla evliliklerini sonlandırabilirler. Bu durum, evlilikteki birlikteliğin sürdürülememesi ve yasal bir biçimde evliliği sonlandırma kararı alındığında ortaya çıkar. Bir evlilikte boşanmaya yol açan tek bir sebep olabileceği gibi, birden fazla faktör de söz konusu olabilir. Basitçe, boşanma; eşlerin hukuki, dini veya diğer yöntemlerle kurdukları birliği, aynı yöntemlerle sonlandırmaları eylemidir.

Boşanma, eşlerin yasal gerekçelere dayalı veya karşılıklı anlaşma sonucu evliliklerini sona erdirmeleri sürecidir. Gönüllü olarak alınan bir boşanma kararı, eşlerin birlikte yaşamayı devam ettiremeyecekleri noktada hukuki süreçleri başlatmalarıyla sonuçlanır.

TMK'nda, 161-166. maddeler arasında boşanma nedenleri detaylı olarak sıralanır (TMK, 2002). Fakat boşanma, her yönüyle incelenmesi gereken karmaşık bir olaydır. Eşlerin birbirleriyle uyumsuzluk yaşaması, beklentilere cevap verememesi gibi sorunlar boşanmaya neden olabilir. Bu sebepler hukuki, psikolojik, ekonomik ve sosyokültürel boyutlar içerir (Aktaş, 2011, s. 24). Bireyler, bulundukları sosyal ve kültürel bağlama göre duygu ve düşünce dünyalarını şekillendirirler. Boşanmanın insan merkezli bir süreç olması, bu konunun sadece bir perspektiften ele alınamayacağını gösterir. Çocuk varlığı, sosyal faktörler, mali durumlar, bireyin psikolojik hali ve eşlerin boşanma sürecini farklı deneyimlemeleri gibi etkenler, bu sürecin derinlemesine anlaşılması gerektiğini vurgular (Bozkurt, 2021, s. 97-114).

Aile, toplumun temel taşıdır ve toplumun refahı, sağlıklı aile yapısına bağlıdır. Ancak günümüzde aile yapısı pek çok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Aile, toplumun kökleri olarak kabul edilir ve bu nedenle toplumun aynasıdır. Modern dönemin getirdiği yeniliklerle aile yapısı önemli ölçüde değişmiştir. Bu değişimin içerisinde, ailenin en önemli bileşenlerinden biri olan kadın da etkilenmiştir. Modernleşmenin etkisi altında hem aile hem de kadın birçok değişiklik yaşamış, bu durum sosyal zorluklara neden olmuştur. Bu, aile yapısının yeniden değerlendirilmesi ve kadının toplumdaki rolünün yeniden tanımlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Modernleşmenin gelişiyile birlikte, kadınlar geleneksel rollerinden uzaklaşarak toplumda daha aktif bir rol almışlardır. Evdeki görevlerine olan ilginin azalması, kadının kamusal alanda daha aktif hale gelmesine yol açmıştır. Modernleşme süreci, toplumun manevi ve dini değerlerini zayıflatmıştır. Bu, annelik kavramının değerini kaybetmesine neden olmuştur. Boşanma, yasal olarak tanımlanmış belirli nedenlere dayanarak bir eşin açtığı dava sonucunda evliliğin resmi olarak sonlandırılmasıdır. 4721 sayılı TMK'na göre, boşanma, evliliği sona erdiren durumlar arasında belirtilmiştir. Kanunun 161. ve 184. maddeleri arasında boşanma ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. Literatürde, boşanma farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlamaların özü, evliliğin yasal olarak sona erdirilmesi sürecini ifade eder. Farklı toplumlarda, boşanmanın nedenleri ve

sonuçlarına ilişkin sosyolojik ve dini değerler temelinde çeşitli yaklaşımlar benimsenmiştir (Öztürk, 2010, s. 55).

Eşlerin boşanmaya karar vermesinin arkasında birçok sebep bulunmaktadır, ancak en yaygın sebep aralarındaki şiddetli uyuşmazlıktır. Eşlerin bu uyuşmazlığını çözümleyememelerinin temel nedenlerinden biri, aile konseptinin giderek zayıflamasıdır. Geçmişte, büyük aile yapısı içerisinde, yaşanan sorunlarda diğer aile bireylerinden destek alınabiliyordu. Deneyimli aile büyükleri, sorunlarına müdahale edebiliyor ve rehberlik edebiliyordu. Ancak modern yaşam ve bireysellik, aileleri bu büyük destekten uzaklaştırdı. Günümüzde, çekirdek aile yapısında, akrabaların destekleyici rolleri azalmıştır ve pek çok çift, kendi başlarına sorunları çözmek zorunda kalmıştır. Psikolojik destek alma konusundaki eksiklik, bu sorunları aşamayan çiftlerin boşanmalarına neden olmaktadır. Batı toplumları da dahil olmak üzere, tarih boyunca boşanma oranları şu anki kadar yüksek değildi. Modernitenin, evlilik ilişkilerini zayıflattığı görülmektedir. Modern yaşamın getirdiği bireysellik, insanları kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye yönlendirmiştir. Böylece, zorluklara dayanma kapasitesi azalmış ve evlilikten kaçma eğilimi artmıştır. İki insanın bir hayatı paylaşması evlilikte esastır. Ancak, bir eşin diğerini kendi standartlarına uydurmasını beklemesi, gerçek bir paylaşım engel teşkil etmektedir.

Evlilik ve boşanma, sosyolojik açıdan ele alınabilecek iki önemli kavramdır. Özkalp, boşanmanın, bireylerin ya da her iki tarafın toplumsal normlara uygun olarak evliliği sonlandırma süreci olarak belirtmiştir (Özkalp, 2011, s. 141). Marshall'a göre, boşanma, hukuken kurulmuş bir evlilik birliğinin yasal yollardan sonlandırılması anlamına gelir (Marshall, 1999, s. 79). Diğer bir tanımlamaya göre, boşanma, eşlerden birinin veya her ikisinin arzusu üzerine evlilik bağının yasal olarak sona erdirilmesi durumudur (Dinç, 2017, s. 178). Boşanma, belirli koşullar altında ve yasal nedenlerle gerçekleşir. Tarihsel olarak evlilik kadar köklü olan boşanma, genel olarak, hukuki olarak bir evlilik birliğinin, eğer varsa çocukların hakları korunarak, yargı kararıyla sonlandırılmasını ifade eder (Eşsizoglu, 2012 s. 127). Basitçe, boşanma, evlilik anlaşmasının son bulması sürecidir. Çoğu medeni hukukta, boşanma nedenleri arasında zina, şiddet, terk etme, akıl hastalığı ve şiddetli geçimsizlik bulunmaktadır (Aydın, 2016, s. 161). Boşanma, yasal olarak oluşturulmuş bir evliliğin, yasal gerekçelerle mahkeme kararıyla sona erdirilmesi sürecidir (Gençcan, 2013, s. 113). Toplumların gelişimi ve değişimi, boşanma olgusunun daha kabul edilebilir hale

gelmesini sağlamıştır. Kadınların eğitimde ilerlemesi, çalışma yaşamına dahil olmaları, aile yapılarının dönüşümü ve şehirleşmenin artması gibi faktörler, boşanmanın toplumsal perspektifte daha kabul edilebilir bir hale gelmesine yol açmıştır. Bu nedenle, geleneksel toplumlarda negatif bir olgu olarak görülen boşanma, günümüzde daha yaygın ve kabul edilebilir bir durum haline gelmiştir (Şentürk, 2008, s. 7-31; Erbay ve diğ., 2015, s. 139-154).

Becker'e göre, kadınların finansal kazançları ve maaşlarının yükselmesi, boşanma oranlarını artırabilir. Ekonomik özgürlüğe sahip kadınların boşanma olasılığı yüksektir. Bununla birlikte, birçok kadın, boşanma olasılığını göz önünde bulundurarak iş piyasasına katılır. Ancak, sadece işe girme durumu boşanmayı doğrudan tetiklememektedir. Boşanma nedenlerinin tek bir kaynaktan geldiğini söylemek yanıltıcıdır. Çünkü bu nedenler bireylerin sosyoekonomik durumlarına, çocuk sahibi olma durumlarına ve yaşadıkları çeşitli durumlara göre değişiklik göstermektedir. Eşlerin birbirleriyle uyumsuzluk yaşaması, evlilikteki beklentilere cevap verememeleri gibi faktörler, boşanma nedenleri arasında sıkça rastlanmaktadır. Bu nedenlerin kökeninde hem hukuki hem psikolojik, hem ekonomik, hem de sosyal etkenler bulunabilir (Aktaş, 2011, s. 24). Evliliğin sonlanma nedenleri arasında ekonomik zorluklar, farklı kültürlerde yetişme, cinsel sorunlar, sağlıklı iletişim kuramamak, aldatma ve içsel ya da dışsal şiddet gibi birçok faktör bulunmaktadır (Sucu, 2007, s. 15).

TMK'nda belirtilen boşanma sebepleri arasında zina, hayatı tehlikeye atma, aşağılama, suç işleme, terk etme, akıl hastalıkları ve evlilik bağının sarsılması gibi nedenler bulunmaktadır (TMK, 2002). Kadınları boşanmaya sevk eden nedenler arasında fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddet, eşin kötü alışkanlıklara sahip olması, aile baskısı, ekonomik zorluklar ve istenmeyen evlilikler bulunmaktadır.

Ataerkil toplum yapısının belirlediği rolleri kabullenmekte direnen erkek, kadınların eğitim ve iş hayatıyla sosyal statülerini yükseltmelerini anlamlandıramamaktadır. Bu nedenle, kadınların bağımsızlık kazanmasını ve bireysel kararlar almasını engellemek amacıyla şiddeti bir araç olarak kullanabilmektedir (Sarpkaya, 2012, s. 30-50). Kadın için bu tür bir ortamda boşanma, özgürlüğünü kazanmanın bir yolu haline gelmektedir. Şiddetin her türüsüne maruz kalan kadınlar için boşanma, sıkıntılı bir evlilikten kaçıştır (Tarakçı ve Keskin, 2021, s. 207-222). Araştırmalara göre, aldatma, şiddet veya bağımlılık gibi sebeplerle boşanma kararı alan kadınların sayısı erkeklerden daha

fazladır. Erkekler genellikle kadınların bağımsızlık arayışını boşanma gerekçesi olarak görürken, kadınlar aldatma, mutsuzluk, şiddet, eşlerinin bağımlılıkları ve uyumsuzlukları asıl nedenler olarak belirtmektedirler.

Evliliklerde sağlıklı iletişim, bu kurumun sürdürülebilirliği için kritik bir faktördür. Ancak çiftler arasında yaşanan iletişim sorunları boşanmanın ana nedenlerinden biri haline gelmektedir. Teknolojinin ilerlemesi ve sosyal medyanın etkisi, eşler arasındaki bu iletişim kopukluğunu daha da derinleştirmektedir. Eşler, birlikte kaliteli zaman geçirmek yerine giderek daha fazla zamanlarını sosyal medya platformlarında harcamaktadırlar. Bu durum, sanal aldatma eğilimlerini de tetiklemekte ve boşanma oranlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tür bir ortamda eşler, birbirlerine olan güvenlerini kaybediyor ve doğal yüz yüze iletişimi tercih etmiyorlar. Bu perspektifle bakıldığında, sosyal medyanın aile içindeki iletişimi yüzeyselleştirdiği söylenebilir. Kaya'nın belirttiğine göre; Weil (1975) boşanmanın ana nedenlerinden birini eşler arasında yaşanan uyumsuzluk ve iletişim eksiklikleri sonucu, birbirlerinden bekledikleri tatmini dışarıda aramaları olarak değerlendirmektedir. Bu süreç içinde, eşlerin yanı sıra var olan çocuklar da derinden etkilenmektedir. Bu bağlamda, aldatma, boşanma nedenleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Şiddetli anlaşmazlık nedeniyle açılan birçok boşanma davasının altında, tarafların ifade etmedikleri bir aldatma olayı bulunmaktadır (Doğan, 2016, s. 991-1011). Aldatma, aldatılma olgusu hayatın her alanında olduğu gibi evliliklerde de önem taşımaktadır.

4.1 Boşanmanın Özel ve Genel Sebepleri

Boşanma, evliliğin resmi olarak sonlandırılması anlamına gelir. Boşanma, kanunda belirtilen bir nedene dayandırılarak evlilik birliğinin mahkeme kararıyla sona erdirilmesidir (Gençcan, 2017, s. 230). Farklı kültürlerde ve yasal sistemlerde boşanmanın sebepleri ve yöntemleri değişiklik gösterebilir. Boşanmanın arkasındaki motivasyonlar, bireysel, toplumsal ve hukuki faktörlerin birleşimiyle şekillenir. Genellikle boşanmaların altında yatan tek bir sebep bulunmamakla birlikte, mahkeme başvurularında en sık rastlanan neden, şiddetli geçimsizliktir. Gençcan (2013) Boşanmada Öne Çıkan İlkeleri şu şekilde sıralamıştır;

- Kusur Temelli İlke: Bir eşin kusurlu davranışları sonucu diğer eşin evliliği sonlandırma talebidir.

- Evlilik Birliğinin Sarsılması İlkesi: Eşlerin birlikte yaşama arzusunun kalmadığını belirtir.
- Ortak Karar İlkesi: İki tarafın da evliliği bitirme konusundaki iradelerini açıkça ifade etmeleridir.
- Sürdürülemezlik İlkesi: Evliliğin, bir taraf için sürdürülemez olduğu durumları tanımlar.
- Uzun Süreli Ayrılık İlkesi: Eşlerin belirli bir süre ayrı kaldıkları için boşanma talebinde bulunmalarını ifade eder.

Boşanma, birçok farklı faktörün sonucudur ve sebepleri karmaşık olabilir. Genelde toplumun tamamını ya da büyük bir kısmını etkileyen olaylar, boşanma nedeni olabilir; örneğin, toplumsal çalkantılar, salgın hastalıklar, ekonomik darbeler veya değer yargılarındaki değişiklikler. Öte yandan, bireysel ya da daha özel nedenlerle de boşanmalar yaşanabilir; örneğin, temel beklentilerin karşılanamamış olması, aile içi sorunlar, kültürel farklılıklar, cinsel sorunlar ya da iletişim eksiklikleri gibi.

4.1.1 Boşanmanın özel sebepleri

4721 Sayılı TMK'nda anılan özel boşanma gerekçeleri şunlardır:

- Eşlerden birinin başka biriyle evlilik dışı ilişki kurması (TMK m.161) olarak tanımlanan "zina".
- Bir eşin diğer eşin hayatına kast etmesi ya da ona karşı onurunu zedeler nitelikte davranışlarda bulunması "Hayata Kast ve Ağır Ahlaki Davranış" (TMK m.162) başlığı altında toplanmıştır.
- Eşlerden birinin toplum kurallarına aykırı davranarak haysiyetsiz bir yaşam sürmesi ya da yasa dışı hareketlerde bulunması "Suç İşleme ve Ahlaka Aykırı Yaşam" (TMK m.163) olarak adlandırılmıştır.
- Bir eşin diğerini belirli bir zaman dilimi içerisinde terk etmesi "Terk" (TMK m.164) olarak belirtilmiştir.
- Eşlerden birinin tedavisi imkânsız bir ruhsal rahatsızlıkla mücadele etmesi durumu "Akıl Hastalığı" (TMK m.165) maddesinde yer almaktadır.

TMK'nun bu maddeleri, evlilik birliğinin sürdürülemez hale gelmesi durumlarını düzenlemekte ve boşanma sürecini belirlemektedir. Boşanmanın özel sebepleri arasında ilk madde zina başlıklı maddedir. Madde, evli bir bireyin yaşadığı evlilik dışı cinsel birlikteliği ifade eder. Bireylerin evlilik dolayısı ile eşlerine karşı verilmiş bir

sadakat sözü bulunur. Sadakatin ihlali olan zina ise hukuksal olarak boşanmanın özel sebepleri arasında sayılmıştır. Boşanmanın özel nedenlerinde ikinci madde eşlerden birinin bir diğerinin canına kast etmesini, onun hayatına son vermeye çalışmasını içeren maddedir. Yaşama hakkı kişinin en temel insan hakkıdır. Bu noktada hayata kast boşanmanın özel nedenleri arasında kabul edilmiştir. Hayata kast eylemi sadece eşlerden birinin diğerine karşı yapacağı bir eylem olarak da düşünülmemelidir. Aynı zamanda bu eşlerden birinin diğerini intihara teşvik etmesi ya da zorlaması şeklinde de gerçekleşebilir. Aynı maddede düzenlenen başlıklardan bir diğeri ise ağır ahlaki davranışlarda bulunulmasıdır. Bu, bir eşin diğerinin onurunu zedeleyici tavırlar sergilemesi olarak da ifade edilebilir. Bir diğer maddede eşlerden birinin toplumun normlarına uymayarak haysiyeti zedeleyen yaşam sürmesini ya da yasalarca suç kabul edilmiş eylemleri gerçekleştirmesini ifade eder. Bu madde kapsamında suç sayılabilecek durumlar ile mahkemelerin bu eylemler karşısındaki tutumu da önem arz etmektedir. Boşanmanın özel sebepleri arasında sıralanan maddelerden terk başlıklı madde, bir eşin diğer bir eşi kanunda düzenlenmiş süreler uyarınca terk etmiş olmasını ifade etmektedir. Boşanmanın özel sebeplerinden bir diğeri ise hastalık durumudur. Her ne kadar evlilik birliği kurulurken hastalıkta ve sağlıkta ibareleri kullanılsa dahi kanun, eşlerden birinin akıl hastalığı gibi tedavisi zor ya da imkânsız olan hastalıklara yakalanması durumunda diğer eşe talebi doğrultusunda boşanma hakkı tanır.

TMK’nda boşanmanın özel sebepleri yukarıdaki şekilde sıralanmıştır. Ancak eşlerden birinin bu sebeplerden birini öne sürerek açtığı dava derhal boşanma ile sonlanacaktır diyemeyiz. Zira kanunlar iddialara değil kanıtlara dayalı olarak işler. Mahkemede verilen kararlar, açılmış olan dava dosyalarının incelenmesi ve dosyada geçen iddiaların haklı dayanaklarının olduğunun tespit edilmesi halinde davacı adına müsbet şekilde sonuçlanır.

4.1.2 Boşanmanın genel sebepleri

TMK’na göre genel boşanma sebepleri evlilik birliğinin bütününe etkileyen durumları kapsar.

- “Evlilik Birliğinin Sarsılması (TMK.m.166 f.1-2)
- Anlaşmalı Boşanma (TMK.m.166 f.3)
- Eylemli Ayrılık Sebebiyle Boşanma (TMK.m.166 f.4)”

TMK boşanmanın genel sebeplerini yukarıdaki şeklide sıralamıştır. İlk maddede incelenen evlilik birliğinin sarsılması, eşlerden birinin diğer eş ile evli kalmasının beklenemeyecek şekilde evlilik birliğinin zedelendiğini iddia etmesi üzerine açılabilen bir dava şeklidir. Genellikle çekişmeli boşanma davası niteliği taşır. Anlaşmalı boşanma ise eşlerin boşanma ve boşanmanın gerekleri konusunda anlaşarak dava açmalarını ifade eder. Burada mal paylaşımı, nafaka, eğer var ise çocuğun velayeti gibi konularda eşler fikir birliğine varmış olarak dava açarlar. Mahkeme de eşlerin anlaştıkları bu kararlar doğrultusunda görülür. Bir diğer genel boşanma nedeni olan eylemli ayrılık nedeni ile boşanma, açılmış olan bir boşanma davasının reddi ve bu ret kararını takip eden üç yıl içerisinde eşlerin evlilik hayatlarını yeniden inşa edememeleri ve ayrı yaşama durumlarını ifade eder. Mahkemece verilmiş olan boşanmanın reddi kararından itibaren üç yıl boyunca bir araya gelememiş ve bu süreci ayrı geçirmiş olan çiftlerde, eşlerden birinin talebi halinde boşanma gerçekleşebilir.

4.1.3 Etkilerine göre boşanma sebepleri

Boşanma gerekçeleri mutlak boşanma gerekçeleri ve nisbi boşanma gerekçeleri olmak üzere iki başlık altında incelenir. Mutlak boşanma gerekçelerine göre, belirli durumların meydana gelmesiyle, boşanma kaçınılmazdır. Daha önce bahsi geçen özel boşanma gerekçeleri bu kategori altında yer alabilir. Nisbi boşanma gerekçelerinde ise gerçekleştiği iddia edilen durumların, boşanma için uygun olup olmadığına karar vermek üzere değerlendirme yapılır. Örneğin; suç işleme veya toplumsal normlara aykırı bir yaşam sürdürme gibi durumlar, bu kapsamda evliliğe verdiği etkiye göre incelenir. Eğer bir boşanma sebebi, mahkemede doğrulanmış ve bu yeterli bulunmuşsa, bu bir nisbi boşanma gerekçesidir. Bu nedenle Gençcan (2013), nisbi boşanma gerekçesi durumu değerlendirmeye bağlıdır, demektedir. Bu durumun evliliğe olan etkisi göz önüne alınmalıdır. Boşanmanın gerçekleşmesi için, eşlerin birlikte yaşamayı sürdürmelerinin makul olmadığına karar verilmesi gerekmektedir. TMK'na göre, boşanma nedenleri arasında; evlilik dışı ilişki, yaşam tehdidi, aşağılayıcı davranış, suç işleme, eşini terk etme ve akıl sağlığı problemleri yer almaktadır (Binay, 2018, s. 237-267).



Şekil 4.2: Cinsiyete Göre Boşanma Nedenleri İstatistiği (TÜİK, 2021).

TÜİK tarafından açıklanan 2021 boşanma nedenleri istatistiklerinde konu cinsiyete göre incelenmiştir. Boşanma nedenlerinde cinsiyete dayalı olarak birtakım farklılıklar olmakla birlikte en yaygın boşanma nedenleri olarak; eşin ilgisizliği, aldatma, kötü muamele ve aile büyüklerinin evliliğe karışması sıralanmıştır (TÜİK, 2021). Şekil 4.2 incelendiğinde birçok nedenin içerisinde her iki taraf açısından da en çok boşanma kararının ilgisizlik nedeni ile verildiği görülmektedir. Bunu erkeklere de eşinin ailesinin aile içi ilişkilere karışması izlerken, kadınlarda ise; aldatma ikinci sırada göze çarpmaktadır. Boşanma nedenleri incelendiğinde aslında, evliliğin fonksiyonlarını yerine getiremez hale geldiği görülür. Evlilikte ortaya çıkan problemler, hangi nedenlerden kaynaklanırsa kaynaklansın, evlilik ilişkisini taşınmaz ve dayanılmaz bir noktaya getirebilir. Bu tür zorlayıcı durumlar karşısında, bazen eşlerden biri daha fazla dayanamayarak boşanmayı en makul çözüm yolu olarak görebilir. Aynı zamanda, evlilik ve aile yaşamındaki anlaşmazlıklar, çiftlerin geçmişleri, büyüme biçimleri, kültürel farklılıklar ve ekonomik durumlarına bağlı olarak daha da şiddetlenebilir (Mavili Aktaş, 2009, s. 56). Evliliklerde anlaşmazlıkların artması ize zaman içerisinde boşanma olgusunun ortaya çıkışını arttırır.

4.2 Boşanma Süreci ve Boşanma Modelleri

Boşanma, genellikle derinlemesine düşünülmüş kararlarla ortaya çıkan karmaşık bir süreçtir. Bu süreç, hukuki, duygusal ve sosyal boyutlarda birçok zorluğu beraberinde getirir. Boşanma şekli, sürecin nasıl işleyeceğini ve sonuçlarını büyük ölçüde etkiler. Genelde iki ana boşanma türü vardır: anlaşmalı ve çekişmeli. Bu boşanma türleri, sürecin genel işleyişi, maliyet ve bireylerin ruhsal durumu üzerinde önemli etkilere sahip olabilir. Bir kişinin evliliği resmi olarak sonlandırma kararı alabilmesi, evliliği zihninde önceden sonlandırmış olmasını gerektirir. Çünkü içsel olarak bu süreci tamamlayamamış bir birey, resmi bir ayrılık talebinde bulunmayabilir. Eşlerden biri ya da her ikisi bu ayrılık kararını birlikte alabilir. Karar alındığında ya anlaşmalı ya da çekişmeli boşanma süreci başlar (Karadağ ve Özdemir, 2021, s. 99-108).

Evliliğin çekiciliğini yitirmesi, onu sürdürmeye yönelik engellerin oluşması ve evliliğe alternatif olabilecek diğer ilgi alanlarının (iş ya da sosyal çevre gibi) ön plana çıkması, evliliğin sona erme ihtimalini artırabilir. Evlilikler birdenbire sona ermez ya da ani bir boşanma kararı nadiren alınır (Yıldırım, 2018, s. 65-72). Evlilikte yaşanan sorunlar genellikle küçük ayrıntılardan başlar ve bunlar zamanla büyür. Bu sorunlar, eğer ele alınıp çözülmezse, zamanla birikir ve büyük bir çatışmanın fitilini ateşler. Zamanla birikmiş olan bu sorunlar, çiftler arasında sık sık eleştiriye yol açar. Bu sürekli eleştirilerle, evlilikteki duygusal bağ zayıflar ve hukuki olarak boşanma süreci başlamaya hazır hale gelir (Soygan, 2019, s. 17). Resmi boşanmanın tamamlanmasının ardından, duygusal, ekonomik, ebeveynlik ve ruhsal olarak ayrılma süreçleri devreye girer. Her bir ayrılık evresi uzun sürer ve kişide derin izler bırakabilir. Unutulmamalıdır ki, boşanma sadece eşleri değil, çocukları, aileleri ve bu evlilikle bir şekilde ilişkili olan herkesi doğrudan ya da dolaylı olarak etkiler (Karslı, 2019, s. 1-14). Boşanma bireyleri ve çevrelerini etkilemekle birlikte en çok ta toplumu etkiler.

4.2.1 Çekişmeli boşanma

Çekişmeli boşanma, eşlerin boşanma sebepleri veya sonrasındaki düzenlemeler hakkında mutabakata varamamaları durumunda gerçekleşir. Bu tür boşanmanın belirgin nitelikleri; anlaşmazlık, yasal temsil, mahkeme süreci ve yargısal karar almaktır. Boşanma esnasında nafakanın ne olacağı, mülkiyet dağılımı ve varsa çocuklar için velayet gibi konular anlaşma gerektiren başlıklardır. Genellikle çiftler arasında zaten mevcut olan gerginliklerde bu tür boşanmalara daha sık rastlanır.

Çekişmeli boşanma, zaman alıcıdır; birçok duruşma gerektirir ve avukat masrafları, dava giderleri ve uzman raporlarıyla yüksek maliyetlidir. Ayrıca, tarafların birbirleri hakkında negatif ifadeler kullanması, bu sürecin duygusal olarak zorlayıcı olmasına yol açar. Çekişmeli boşanmalarda alınan kararlar, çoğunlukla tarafların isteklerini tam anlamıyla yansıtmaz. Yargıçlar tarafından verilen bu kararlar bağlayıcıdır. Bu süreç, eşler arasındaki güven eksikliğini ve hoşgörüsüzlüğü daha da derinleştirir. Çocuklar için de bu, oldukça travmatik bir deneyim olabilir.

4.2.2 Anlaşmalı boşanma

TMK. m.166 f.3'e göre: "Evlilik en az bir yıl sürmüştse eşlerin birlikte başvurması ya da bir eşin diğerinin davasını kabul etmesi halinde evlilik birliği temelinden sarsılmış sayılır. Bu halde boşanma kararı verilebilmesi için hâkimin tarafları bizzat dinleyerek iradelerinin serbestçe açıklandığına kanaat getirmesi ve boşanmanın mali sonuçlarıyla çocukların durumu hususunda taraflarca kabul edilecek düzenlemeyi uygun bulması şarttır. Hâkim, tarafların ve çocukların menfaatlerini göz önünde tutarak bu anlaşmada gerekli gördüğü değişiklikleri yapabilir. Bu değişikliklerin taraflarca da kabulü halinde boşanmaya hükmolunur. Bu halde tarafların ikrarlarının hâkimi bağlamayacağı hükmü uygulanmaz."

Anlaşmalı boşanma, eşlerin boşanma nedenleri ve sonrası için yapılacak düzenlemeler konusunda ortak bir görüşe sahip oldukları, mahkemenin araya girmesine gerek duyulmayan bir süreçtir. Tarafların gerekli konularda uzlaşması, yasal sürecin daha kısa sürmesine olanak tanır. Bu tip boşanmada avukat ve dava masrafları minimuma iner, bu nedenle mali açıdan çekişmeli boşanmalara kıyasla daha uygun bir seçenektir. Eşler arasında boşanma hususunda uzlaşma sağlanmış olması, duygusal yükün ve stresin daha az hissedilmesini sağlar. Bu tür boşanmada, tarafların beklentileri daha iyi karşılanır ve çocuklar için de daha az travma oluşturur. Eğer çocuklar varsa, gelecekteki ilişkiler daha kolay sürdürülebilir. Anlaşmalı boşanmanın belirleyici özellikleri; ortak uzlaşma, gönüllü hukuki destek, dostça yaklaşım ve mahkemeye duyulan ihtiyaçsızlık şeklinde sıralanabilir. Boşanma sürecinin işleyişi, çiftlerin isteklerine, iletişim yeteneklerine ve anlaşmazlık alanlarına bağlı olarak farklılaşabilir. Anlaşmalı boşanmalar genellikle hem finansal hem de duygusal yükü azaltan bir seçenektir. Açık ve empatik bir iletişimle, boşanma süreci daha az zorlu hale gelebilir. Ancak, her boşanma türünün kendi içinde artıları ve eksileri vardır. Boşanmayı

düşünen çiftlerin hangi yolun kendileri için daha uygun olduğuna, kendi özel şartlarını da dikkate alarak, dikkatli bir şekilde karar vermesi gerekir.

4.3 Boşanmanın Aşamaları

Boşanma, evli olan iki bireyin birlikteki yaşamlarını yasal olarak sonlandırmaları anlamına gelir. Ancak bu sadece hukuki bir adım olmanın çok ötesindedir; bireyler ve topluluklar için derin ve çok yönlü bir deneyimdir. Beklenmedik veya zorlu bir boşanma, bireyleri geçmişteki duygusal evrelerine geri atabilir ve alışılmadık davranışlarda bulunmalarına neden olabilir. Bazı yetişkinler kendilerini tam anlamıyla yardıma muhtaç hissedebilir ve bu durum, çocukların da dâhil olduğu bir bakım durumunu gerektirebilir. Aile içi roller kayabilir, çocuklar ebeveynleri için sorumluluk alabilir. Böyle bir ortam, çocukların gelişimine ve gerçeklik algılarına zarar verebilir. Boşanma sonrası bazı bireyler sosyal izolasyon yaşarken, bazıları ise aşırı derecede sosyalleşebilir. Boşanmış bireyler için ilk yıl genellikle zordur. Boşanma, birçok boyutta- duygusal, mali, sosyal, psikolojik ve hukuki- karmaşık bir süreçtir. Bu karmaşık süreç toplumların geleceği üzerinde de yadsınamayacak bir etkiye sahiptir.

4.3.1 Duygusal boşanma

Duygusal boşanma, evli çiftlerin bir veya her iki tarafın birbirlerine olan duygusal ilgisini ve bağıını kaybetmeye başladığı bir süreçtir. İki birey evlenirken "biz" olarak bir hayatı paylaşma kararı alırken, boşanma sürecinde bu "biz" kavramı tekrar "ben" e dönüşebilir. Bu evrim, eşler arasında sevginin, saygının ve bağlılığın azalmasıyla belirginleşir. Ortak rüyalar ve hedefler kaybolur, beklentiler değişir ve bireyler artık evliliklerine tam olarak katkıda bulunmazlar. Evlilik, iki insanın kendi hedefleri ve hayallerini bir araya getirme yeteneğini ifade ederken, yaşanan olumsuzluklar bu sinerjiyi bozabilir. Çiftler arasında bu duygusal kopma, kötü iletişim, sürtüşmeler, sadakatsizlik veya birbirine karşı ilgisizlik gibi nedenlerle oluşabilir. Boşanma, birçok çift için hayatlarının en sarsıcı dönemlerinden birini temsil eder. Duygusal bağların zayıflamaya başladığı bu aşamada, çiftler sıklıkla hukuki boşanma yoluna başvururlar. Boşanma kararı alındığında, eğer bu karar tek taraflı alındıysa, diğer eş bu kararı kabullenmekte zorluk yaşayabilir. Boşanma gerçekleştiğinde, bu süreçte yaşanan duygusal yıpranma sonucu, çiftlerin duygusal dengeye geri dönmesi ve yeni durumu kabullenmesi genellikle 1 ila 3 yıl sürer. Genel anlamda, bu süreç evliliğin zorluklarla

karşılaştığı ve duygusal mesafelerin ortaya çıktığı bir dönemi işaret eder (Karadağ ve Özdemir, 2021, s. 99-108). Süreç aynı zamanda bireylerin kendilerini yalnız hissettikleri de bir dönem olarak karşımıza çıkar.

4.3.2 Ekonomik boşanma

Ekonomik boşanma, evlilikteki finansal konulardaki uyumsuzlukların öne çıktığı bir süreçtir. Eşlerin birlikte alınan ekonomik kararlarda ortak bir görüşe sahip olmaları, ilişkideki stresi azaltabilir. Bu terim, çiftlerin ekonomik varlık ve borçlarını nasıl ayırdıklarını tanımlar. Finansal hedeflere birlikte nasıl ulaşılacağına dair görüş ayrılıkları bu dönemde belirginleşir. Eşler, bu süreçte maddi bağlantılarından ve yükümlülüklerinden kopmaya başlarlar. Finansal konularda anlaşamama durumu, eşlerin hem ekonomik hem de duygusal zorluklar yaşamasına neden olabilir. Maddi sorunların olmadığı durumlarda bile ekonomik ayrılık, eşler için sıkıntılı bir dönem olabilir. Evlilik sırasında, eşler genellikle maddi varlıklarını bir araya getirir (Atakan, 1987, s. 72-75). Eşlerin evlilik boyunca edindikleri maddi değerlerin, evliliğin sonlandırılmasıyla nasıl paylaşılacağı önemli bir konudur. Bu süreç, nafaka, mal dağılımı, tazminat gibi ekonomik yükümlülüklerle birlikte gelir ve bu durum, eşlerin birbirlerine duygusal olarak zarar vermesine neden olabilir. Ekonomik sorunlar sebebiyle eşler arasında ayrıca hukuki süreçler de başlayabilir (Yıldırım, 2018, s. 17-28). Kanunen evlilik birliği içerisinde edinilmiş mallar ortaktır. Bu nedenle hakkını alamadığını düşünen taraf ya da hak ettiğinden fazlasını alıyor diye düşünen taraf konuyu hukuki süreçlere taşıyabilir.

4.3.3 Yasal boşanma

Yasal boşanma, evliliğin hukuki olarak sona erdirilmesi sürecidir. Bu, evliliğin duygusal olarak zaten bitmiş olmasının yasal sonucudur. Eğer çocuklar söz konusuysa, eşler arasındaki ilişki tam anlamıyla sona ermeyebilir. Çünkü çocukların varlığı eşleri belirli durumlarda bir araya getirebilir. Özetle, boşanma yalnızca eşler arasında meydana gelir, çocuklar bu süreçten etkilenmemelidir. Yasal boşanma tamamlandıktan sonra da eşler anne-baba görevlerini devam ettirmelidir. Bu yasal süreç, eşler arasındaki anlaşma durumuna göre kısa veya uzun sürebilir. Hukuki olarak sona eren bir evlilik, duygusal bağların zaten kopmuş olduğunun resmi bir teyididir. Ancak, çocukların varlığı eşlerin bir şekilde birbirleriyle ilişkide kalmalarını gerektirir. Sonuçta, boşanma yalnızca eşler arasındadır, çocuklar bu sürecin dışındadır. Her iki eş

de anne ve baba olarak rollerini sürdürmelidir. TMK, belirli sebeplerle eşlerden birinin başlattığı yasal sürecin sonunda, hâkimin kararıyla evliliğin resmi olarak sona ermesini öngörür. Bu süreçte, boşanma davasında yer alan avukatlar da devreye girer. Avukatlar, kendi müvekkilleri lehine en iyi sonucu alabilmek adına karşı tarafı suçlayabilirler. Bu, bazen eşler arasındaki gerginliğin daha da artmasına neden olabilir.

4.3.4 Ebeveyn boşanması

Çocukların olması, boşanma durumunu daha da karmaşıktırabilir. Ebeveynler arasındaki boşanma, çocukların her iki ebeveynle olan bağını nasıl sürdüreceği sorunsalını ortaya koyar. Ebeveynlerin ayrılması, çocuklar için zihinsel ve duygusal açıdan zorlayıcı olabilir. Eşler ayrılabilir, yeni yaşantılara ve ilişkilere adım atabilirler, fakat çocuklarına olan sorumlulukları değişmez. Çocuğun velayetinin kimde olacağına dair kararlar, çiftlerin boşanmasından sonra da birbirleriyle bağlantılı kalmalarına neden olabilir. Ebeveynler arasındaki ayrılık gerçekleşse de çocuğun annesi ya da babasıyla belirlenen sürelerde buluşması planlanmalıdır. Çocuğun, ebeveynlerinin boşanma sürecini anlaması ve yeni yaşam düzenine adapte olması önemlidir. Ebeveynlerin boşanma sürecinin çocuklar üzerindeki etkisi konusunda pek çok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları, bu deneyimin uzun vadede çocuklar üzerinde olumsuz etkilere yol açabileceğini belirtirken, diğer bazı araştırmalar bu görüşe katılmamaktadır. Çocuğun güvende hissetmesi, ebeveynlerin boşanma sonrasında sürdürebileceği sağlam ve sevgi dolu bir ilişki ile mümkündür (Öngider, 2013, s. 140-161). Anne ve babası boşanmadığı halde kendisini sevgisiz, değersiz hisseden birçok insan vardır. Aynı zamanda aile ortamında büyüyen, parçalanmış aile çocuğu olmayan birçok insan da kendisinin güvende olmadığını da hissedebilir.

4.3.5 Topluluk boşanması

Boşanma, yalnızca eşler için değil, onların sosyal çevreleri için de adaptasyon gerektiren bir süreçtir. Aile bireyleri, dostlar ve toplumun geneli, bu değişimi nasıl algıladıkları ve buna nasıl tepki verdikleriyle toplumsal adaptasyon sürecini tanımlar. Eşler arasındaki bu ayrılık, onların sosyal ilişkilerinde de değişikliklere yol açar. Boşanan kişiler, sosyal çevrelerinde artık tek başlarına var olurlar. Bazı sosyal gruplar, bu yeni statüyü hemen kabullenmeyebilir veya birey, kendi inisiyatifiyle ya da dışsal baskılarla sosyal çevresinden kopabilir. Bu kopma, bireyin yalnızlık hissetmesine ve bir adaptasyon sürecine girmesine sebep olabilir. Bu dönem, bireylerin toplumsal

rollerindeki ve statülerindeki değişiklikleri yansıtır. Toplumun ve bireyin bu yeni durumu kabullenip, buna adapte olmasıyla bu süreç sona erer. Her ne kadar toplumdan topluma farklılık gösterebilse de boşanma, toplumsal yapıya dair kritik bir gösterge olarak kabul edilir. Eşler arasında yasal bir ayrılığın söz konusu olduğu durumlarda, "sosyal boşanma" adlı bir evreyi de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu aşamada, aile bireyleri, dostlar, komşular ve iş arkadaşları bu ayrılıktan haberdar olacaklardır (Özkan, 2014, s. 21). Çevrenin konuyu bilmesi de çiftin hayatında yeni sorunlara neden olabilir.

4.3.6 Psişik boşanma

Boşanmak, çiftler için son derece zorlayıcı bir süreçtir. Uzun bir süre birlikte yaşadıkdan, birçok anı birlikte oluşturduktan ve belki de çocuk sahibi olduktan sonra ayrılmak, derin bir yalnızlık hissi yaratır. Bu dönem, bireylerin evlilikle ilgili deneyimlerini, yaşadıklarını ve yaptıkları hataları gözden geçirdikleri ruhsal bir süreçtir (Binay, 2018, s. 237-267). Çocukları olmayanların, çocuğı olanlardan daha fazla duygusal ve psikolojik zorluk yaşadığı gözlemlenmiştir (Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018, s. 153-172). Her bireyin bu süreci farklı bir şekilde deneyimleyeceği gibi, yaşadığı zorlukların da bireye özgü olacağı unutulmamalıdır.

Çoğı çift, boşanma kararını aldıktan sonra bu zorlu evreleri tecrübe eder. Evliliklerini sonlandırma kararını aldıktan sonra bireylerin yeni yaşamlarına sağlıklı bir şekilde uyum sağlayabilmeleri hem maddi hem de manevi açıdan dengede olmalarını gerektirir. Sütçü ve Duyan (2022), bu adaptasyon süreci bazen yıllar alabileceğini belirtir. Bu sebeple çiftler, boşanma kararı alırken bu zorlukları da göz önünde bulundurmalarıdır. Boşanmanın ruhsal boyutu, tüm sürecin en uzun ve zorlayıcı kısmını oluşturabilir. Bireyin bu dönemde, evliliğın sonlanmasıyla ortaya çıkan duygusal ve psikolojik zorluklarla nasıl başa çıktığı ele alınır. Boşanma, bireyin özsaygısından yaşam kalitesine kadar birçok yönü etkileyebilir. Ancak yaşanan zorluklarla başa çıkabilen bireyler için bu süreç, kişisel gelişimlerine katkıda bulunabilir. Boşanma sürecinin psikolojik etkileri, bireyin bu süreçte yaşadığı duygusal dalgalanmaları içerir. Bu süreç, çiftin ayrılma kararını verdikleri an başlar ve duygusal boşanma sürecinin bir devamı olarak değerlendirilebilir.

Gerçeğı kabul, boşanmada eşlerin ilk adımı olup, ilişkilerinin artık sonlandığını içselleştirmektir. Bu durum genellikle yoğun duygusal tepkilere yol açabilir. Bu

aşamada gerçeklikle yüzleşmek ve yeni bir hayata adım atmaya hazırlanmak kritiktir. Gerçeğin kabulünün ardından kimlik inşası gelir. Evlilik süreci, bireylerin öz kimliklerini değiştirebilir. Boşanma sonrası bireyin kendi benliğini yeniden tanımlaması ve bulması gerekebilir. Bu aşamada, kişisel hedefler, ihtiyaçlar ve değerler tekrar ele alınır. Bir sonraki adımda duygusal onarım gereklidir. Boşanma, birçok insanda duygusal travmalara sebep olabilir. Bu iyileşme süreci, bazılarının kendi başlarına halledemeyip profesyonel yardım almayı gerektirecek kadar zor olabilir. Boşanma çeşidi her ne olur ise olsun bir travmadır. Kişiler evliliklerinin bittiğini kabullenip, günlük yaşamlarına geri dönebildiklerinde artık yavaş yavaş geleceğe yönelik planlar yapılmaya başlanılır. Ortak yapılan planlar artık geçersizdir. Birey kendi geleceğinden ne beklediğini keşfeder ve geleceğine yönelik planlamalara başlar. Bireylerin geçmişi geride bırakıp geleceğe yoğunlaşmaları da psikiyatrik boşanmanın bir parçasıdır. Yeni yaşam hedefleri belirleme, kariyerde ilerleme ya da yeni ilişkilere adım atma gibi konular gündeme gelebilir. Boşanmanın bireyler üzerindeki etkisi değişkendir. Duygusal tepkiler, örneğin depresyon ya da öfke, yaşanabilir. Boşanma, stres düzeylerini yükseltebilir; ekonomik belirsizlikler, çocukların bakımı veya yaşam şartlarının değişiklikleri bu stresi tetikleyebilir. Boşanma sonrası sosyal izolasyon yaşanabilir. Birlikteliğin sonlanması, karşılıklı arkadaş ve aile bağlantılarını da etkileyebilir. Aynı zamanda, boşanma bireyin özsaygısını da olumsuz etkileyebilir, özellikle boşanmayı kendi eksiklikleriyle ilişkilendirenler için. Sosyolojik perspektiften, boşanma, bir kadın ve erkek arasındaki bağların kopması anlamına gelirken, psikolojik açıdan baktığımızda, bu durumun, çevresi ve ailesi üzerindeki etkileriyle birlikte kompleks sonuçları vardır.

4.4 Boşanmanın Sonuçları

Bir çiftin evliliğini sürdüremeyeceklerine karar verip bu kararı hukuki olarak onaylatmasıyla boşanma tamamlanır. Hangi sebeple olursa olsun, bu kararın etkisi sadece çiftle sınırlı kalmaz; çocuklar, aile bireyleri ve yakın çevre de bu süreçten nasibini alır. Boşanma, insanların hayatlarını, yaşadıkları ortamı ve yaşam standartlarını ciddi şekilde değiştirir (Cabılar ve Yılmaz, 2022, s. 1-11).

2020 yılında Türkiye'de kaydedilen 135.022 boşanma vakası bulunmakta ve bu çiftlerin toplamda 124.742 çocuğu vardır. Bu çocukların velayeti, mahkemeler tarafından ya annelerine ya da babalarına verilmiştir (TÜİK, 2021). Sancaklı'nın

2014'te yaptığı araştırma, boşanmış 10 anne ve çocukları üzerinde gerçekleştirilmiş, bu annelerin birçoğunun çocuklarının varlığını boşanmayı erteleyici bir faktör olarak gördüğü ve çocukların da ebeveynlerinin bir araya gelmelerini umdukları belirlenmiştir. Evlilikteki mutsuzluğa son vermek amacıyla boşanmak, aynı zamanda ailenin parçalanması anlamına gelir. Sorunların sadece boşanmayla çözüleceğini düşünmek hatalıdır. Boşanma, çiftin maddi durumunu zorlar, psikolojik olarak onları zedeler ve toplum içindeki statülerini değiştirir. Bu yüzden boşanma, evlilik öncesine geri dönüş ya da bir kurtuluş olarak tam anlamıyla kabul edilemez. Çocukların büyüdüğü boşanmış ailelerde, dil gelişimi, özsaygı, sevgi ifadesi, eğitsel teşvik, sosyal olgunluk ve sıcak bir aile ortamı eksikliği daha belirgin olabilir.

Boşanma gibi sarsıcı bir olayla karşılaşan çocukların gelişimleri yavaşlayabilir, hatta durabilir. Çocuk, olayın gerçekleştiği sırada içinde bulunduğu gelişim aşamasında takılıp kalabilir veya önceden tamamlamış olduğu bir aşamaya dönebilir. Çocuklarda bu durum ileriki yaşlarda depresyon, endişe, ayrılık endişesi, kişilik sorunları ve konsantrasyon bozukluğu olarak ortaya çıkabilir. Bu çocuklar, bütün hayatları boyunca ellerindekiyle yetinmeyi bilmez, devamlı olarak daha fazlasını ister ve sürekli ilgi çekmek çabasında olurlar. Kendilerine hedef belirleyip onlara erişmekte güçlük çekerler, yalnız kalamazlar ve diğer insanlara anlayış göstermezler. Çelikel (2006) bunu kendilerine de anlayış gösterilmemiş olmasına bağlar. Boşanma sonrası çocuk ya da ergende çeşitli psiko-sosyal sorunlar görülebilmektedir. Bunlar; akademik başarısızlık, benlik saygısında azalma, korku ve kaygı, sosyalleşmede azalma, evlilik ve çocuk sahibi olma konusunda olumsuz duygular, değersizlik hissi, yanında kaldığı ebeveyni suçlama ve saldırganlık olarak sıralanabilir (Erdim ve Ergün, 2016, s. 78-84).

Vural yapmış olduğu araştırma sonucunda ebeveyni vefat etmiş çocukların travma sonrası stres düzeyleri orta düzeyde iken ebeveynleri boşanan çocuk ve ergenlerin travma sonrası stres düzeylerinin ağır düzeyde olduğunu ifade etmektedir (Vural, 2021, s. 23-34). Boşanma durumunda, boşanan çiftlerin, çocukların, ailelerin ve yakın çevrenin her biri farklı şekillerde etkilenir. Bu etkiler psikolojik, sosyolojik ve ekonomik olabilir, ayrıca toplumsal bir etki yaratabilir. Bir toplumdaki boşanma sayısının artması, o toplumda bazı sorunların veya eksikliklerin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu olumsuz etkilerin azaltılması için boşanmaların azaltılması ve çocukların ebeveynlerinden mahrum kalma riskinin azaltılması için çaba sarf edilmelidir.

5. BOŞANMA VE ÇOCUKLAR

Ebeveynlerin ayrılık süreci, çocuklar için sıkça zorlayıcı ve duygusal travmalara yol açabilen bir süreçtir. Bu dönemde, anne ve baba genellikle kendi duygusal sıkıntılarıyla boğuşurken, çocukları ihmal edebilirler. Boşanmadan en fazla etkilenenler genellikle çocuklardır. Boşanma sonrası, çocuklar genellikle mağduriyet yaşarlar. İlk olarak, büyük bir korku ve endişe duyarlar. Özellikle ebeveynlerinin kurallarına uymadıklarında veya hatalı davrandıklarında terk edilme tehdidi algısı, çocuklarda korku oluşturabilir. Küçük çocuklar, boşanma sonrası battaniyeye, oyuncak bebeklere veya oyuncak hayvanlara sıkıca bağlanarak güvenlik ararlar.

Boşanmış ebeveynlerin çocukları kendilerini genellikle kötü hissederler ve bu, boşanma olayına tepki olarak yaygın bir duygusal reaksiyondur. Bu çocuklar artık en iyi koşullarda bile sadece bir ebeveynleriyle yaşayacaklarını kabul etmek zorundadırlar. Bu durum, nedeni ya da nedeni belirsiz şekilde sık sık ağlama nöbetlerine, yalnız kalmak istegine, genel bir hüznün haline, az konuşmaya, okula gitmekten kaçınmaya, arkadaşlarıyla vakit geçirmek istememeye, sık sık hayal kurmaya, eskiden keyif aldıkları aktivitelerden soğumaya, hızlı öfke patlamalarına ve saldırgan davranışlara yol açabilir. Bu nedenle, anne ve babanın çocuklarını anladıklarını hissettirmeleri ve onları desteklemeleri büyük önem taşır.

Hukuken bakıldığında boşanma, evliliğin yasal olarak sonlandırılmasıdır. Ancak duygusal ve psikolojik açıdan, bu durum bir ailenin parçalanması, bireylerin ve yakın çevrenin derinden etkilendiği bir süreçtir. Çocukların en sağlıklı gelişimini, dengeli bir aile ortamında tamamlaması beklenir. Hem anne hem de baba, bir çocuğun duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamada hayati bir role sahiptir. Aile içindeki anlaşmazlıklar ve iletişimsizlik, çocukların dünyaya, diğer insanlara ve kendilerine güvenlerini sarsabilir. Bu tür bir ortamda yetişen çocuklarda sık sık kaygı, öğrenme zorlukları, sinirlilik, öfke ve özdenetim sorunları gibi problemler görülebilir. Bir çocuğun temel ihtiyaçları karşılansa bile, duygusal destek eksikliği onun davranışlarını olumsuz yönde etkileyebilir. Çocuklar, ebeveynleri arasındaki gerilimi algılayabilir ve bazen bu durumda bir ebeveyne yakınlaşarak taraf olma eğiliminde bulunabilir.

Boşanma, yetişkinler için bile zorlu ve endişe dolu bir dönemdir, bu nedenle çocuklar için bu sürecin daha da zorlayıcı olduğu söylenebilir. Yetişkinler, boşanmayla birlikte gelen belirsizliklere karşı doğal olarak kaygı duyarlar, bu durumda çocukların bu kaygıyı daha derinden hissettiğini varsaymak yanıltıcı olmaz. Boşanma, çocuğun tanıdığı aile yapısında bir değişikliği temsil eder. Çocuğun bu değişikliği sindirebilmesi ve yeni duruma adapte olabilmesi için sabır ve anlayışla yaklaşılması gerekir. Bu değişim sürecinde, ebeveynlerin duygusal dengelerini koruyabilme yetenekleri kritik bir öneme sahiptir. Zaman zaman, çocuklar boşanmayı kendi hatası olarak görebilir. Bu tür düşüncelerin çocukta oluşmasını engellemek için, ebeveynlerin boşanmanın sadece yetişkinler arasındaki bir konu olduğunu ve çocuğun bu durumda bir kusuru olmadığını belirtmeleri esastır.

Öfke, çocuklarda boşanma sonrası sıkça rastlanan bir tepkidir. Bu öfkeyi arkadaşlarına, öğretmenlerine veya ailesine yönlendirebilirler. Öfke, travmatik bir olayın doğal bir tepkisi olabilir. Bu nedenle, çocukların öfkelerini ifade etmelerine olanak tanınmalıdır. Suçluluk da çocukların sıkça hissettiği bir duygudur, çünkü çocuklar olayları genellikle kendi perspektifleriyle değerlendirirler ve bu nedenle boşanmayı kendi yüzünden olduğunu düşünebilirler. Ebeveynlerin ayrılması, çocukta yalnızlık ve reddedilme duygularını da tetikleyebilir. Boşanma, çocuğun hayatında büyük bir değişikliği beraberinde getirir. Çocuk, ebeveynlerinden biriyle yaşamazsa, bu ebeveyn tarafından reddedildiğini veya terk edildiğini düşünebilir. Bu duyguların üzerine gitmek ve onları ele almak için empati ve anlayışla yaklaşmak kritik bir öneme sahiptir.

Ebeveynleri ayrılan çocuklarda hem duygusal hem de fiziksel gelişimlerinde bazı sorunlar meydana gelebilir. Bu sorunlar arasında alt ıslatma, tırnak yeme, hırçınlık, sıkça mızıkçılık yapma gibi davranışlar bulunmaktadır. Uykusuzluk da bu dönemde sıkça karşılaşılan bir problem olup, sürekli uyanma, korkulu rüyalar ve gece terörleri gibi sorunlara yol açabilir. Bu uyku sorunları, çocuğun günlük yaşantısında enerji düşüklüğüne neden olabilir ve okuldaki performansını olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, bazı çocuklar bu travmatik dönemi mastürbasyon yaparak dışa vurabilir. Okulda dikkat eksikliği, sık sık dalıp gitme ve genel olarak düşen başarı çocuğun yaşadığı psikolojik baskının bir göstergesi olabilir. Arkadaşlarıyla ilişkilerinde problemler yaşayabilir, ani öfke nöbetleri gösterebilir. Boşanma süreci bazı çocuklarda okula gitmeme isteği oluşturabilir, çünkü ebeveynlerinden birinin başına bir şey gelmesinden endişe edebilirler.

Fiziksel rahatsızlıklar da bu dönemde ortaya çıkabilir. Karın ağrısı, baş dönmesi, mide bulantısı gibi bedensel şikayetler çocuğun ruhsal durumunun bir yansıması olabilir. Yeme alışkanlıklarında da değişiklikler olabilir, örneğin iştah kaybı ya da aşırı yeme. Boşanma, her iki ebeveyn için de zorlu bir süreç olsa da çocuklar üzerindeki etkisi daha derin ve karmaşık olabilir. Çocuklar, anne babalarının yeniden bir araya gelmesinin hayalini kurabilirler. Ancak, sürekli çatışma içinde olan ailelerde yetişen çocuklar için boşanma her zaman olumsuz sonuçlar doğurmayabilir. Sürekli gerilimin yaşandığı ailelerde yetişen çocuklar, sosyal ve duygusal sorunlar yaşayabilir. Çocuklar, anne ve babalarının ayrılmasından sonra çeşitli olumsuz duygusal tepkiler gösterebilirler. Bu onların sıcak aile ortamından yoksun kaldıkları anlamına gelir (Aktaş, 2011, s. 40). Ebeveynlerin boşanma kararını çocuklarına nasıl açıklayacakları konusunda endişe duydukları bilinmektedir. Özellikle genç çocuklara bu durumu anlatırken uzman yardımı almak oldukça faydalıdır (Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018, s. 153-172). Anne-baba ayrılığının uygun bir dilde açıklanmaması, çocuklarda psikolojik ve sosyal travmalara yol açabilir. Bu tür durumları çocuklara iletmek, her iki ebeveynin de katılımıyla, çocuğun anlayabileceği bir dilde yapılmalıdır (Baynal, 2018, s. 253-282). Boşanma kararı çocuğun yaşına ve kavrayışına uygun bir dille açıklanmalıdır.

Bazı unsurlar, çocukların boşanma deneyiminden ne kadar olumsuz etkilendiğini belirler. Ebeveynler arasındaki sürekli çatışmalar, maddi zorluklar veya ebeveyn tutumlarının tutarsız olması, çocuğun bu dönemde daha fazla zorlanmasına neden olabilir. Ayrıca, çocukların duygularını ifade etmeleri konusunda desteklenmemeleri, onlarda depresyon veya dikkat eksikliği gibi problemlere yol açabilir. Ebeveynlerin, boşanma sürecinde çocukları birbirlerine karşı bir silah olarak kullanmaları, çocuğun psikolojik durumunu daha da kötüleştirir (Korkut, 2003, s. 99-112). Boşanmanın çocukların ruhsal sağlığı üzerindeki etkisi, ebeveynler arasındaki anlaşmazlıklar, maddi zorluklar ve ebeveyn tutumlarıyla doğrudan ilişkilidir. Özellikle annelerin ebeveynlik yaklaşımlarındaki tutarsızlıklar, çocuğun bu dönemde daha fazla problem yaşamasına neden olabilir (Aral ve Gürsoy, 2000, s. 18-28). Anne de olsa baba da olsa boşanma süreci nedeniyle psikolojik olarak zorlu bir süreçten geçebilir. Bu durum ebeveyn olarak tutumlarına olumsuz şekilde yansıyabilir. Bu da çocuklar ile iletişim sorunlarına yol açabilir.

Boşanma, çocuklar üzerinde otomatik olarak olumsuz bir etkiye sebep olmayabilir; bu durumun yönetimi bu etkilerin büyüklüğünde kritik bir role sahiptir. Çocuğun boşanma sürecinde tarafsız kalmaya teşvik edilmesi ve her iki ebeveynle de bağıni koruması, çocuğun bu süreci daha az hasarla atlatabilmesi için esastır. Ebeveynlerin çocuklarına sunduğu sevgi ve destek, boşanma sonrası dönemde çocuğun duygusal iyiliği için önemlidir. Çocukların kendilerini güvende hissetmeleri ve olası belirsizliklere karşı ebeveynlerden netlik almaları gerekir. Boşanma sonrasında, birçok çocuk ebeveynlerinin yeniden birleşme ihtimalini düşünür. Bu, çocukların bu beklentiyi sürdürmelerini engellemek adına ebeveynlerin açık ve dürüst olmalarını gerektirir. Çocuklar, genellikle boşanmanın nedeni olarak kendilerini suçlayabilirler. Bu nedenle ebeveynlerin, çocuklarına boşanmanın onlarla alakalı olmadığını ve her zaman onları seveceklerini belirtmeleri kritik bir öneme sahiptir. Boşanma sonrasında ebeveynlerin çocuklarıyla sağlam ve olumlu bir ilişki sürdürmeleri, çocukların olumsuz duygusal tepkilerini en aza indirebilir. Ebeveynlerin, boşanma konusunda çocuklarıyla açık ve destekleyici bir iletişim kurmaları, çocukların bu süreçte daha sağlıklı hissetmelerine yardımcı olur (Aktaş, 2011, s. 41). Ayrıca, ebeveynlerin çocuğun diğer ebeveynle düzenli olarak iletişimde olmasını sağlamaları ve çocuğu bu görüşmelerin önemi hakkında bilgilendirmeleri, çocuğun duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olabilir.

Boşanma süreci, çocukların tepkilerini ve adaptasyonunu etkileyen çeşitli faktörlere bağlıdır. Kurdek ve Siesky (1981)'in vurguladığı üzere çocukların boşanmaya olumlu bir tepki vermesi; boşanmanın ebeveynler arasında bir ayrılık olarak algılanması, çocuğun endişelerini arkadaşlarıyla paylaşabilmesi, her iki ebeveyne karşı olumlu duygular beslemesi ve boşanma sonrası kişisel güçlenme ve sorumluluk kazanmasına bağlıdır (Walczak ve Burns, 2004).

Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisi, yaşlarına, cinsiyetlerine, sosyal desteklerine, ebeveynler arasındaki çatışmanın şiddetine ve diğer bazı değişkenlere göre değişiklik gösterebilir. Bu bağlamda, okul öncesi dönemdeki 3-6 yaş arası çocukların boşanma hakkında tam bir bilince sahip olmadıkları, fakat bir ebeveynin yokluğunu derinden hissedebildikleri belirlenmiştir. Bu yaş grubundaki çocuklar, eğitim konusunda isteksizleşebilir, maddi taleplerde bulunabilir, duygusal sıkıntılar yaşayabilir ve boşanmayı kendi kusurlarından kaynaklandığına inanabilirler. Özellikle bu yaş grubu çocuklarda uyku sorunları, huysuzluk, içe kapanıklık, parmak emme ve altına kaçırma

gibi davranışsal problemler belirebilir. Annenin boşanma sürecinden olumsuz etkilenmesi, bu sorunların daha belirgin olmasına neden olabilir (Sancaklı, 2014: s. 30). Ancak, bu çocukların sadece olumsuz duygular değil, aynı zamanda mutluluk gibi olumlu duygular da yaşayabileceğini belirtmek önemlidir. Boşanma sonrası deneyimlerin karmaşık ve çok yönlü olduğunu anlamamız gerekir. Bilir ve Dabanlı (1981)'ya göre en fazla etkilenen yaş grubu 5-6 yaşlardadır ve bu etkilenme cinsiyete göre de farklılık gösterir; 5-6 yaş kız çocukları ve 8-10 yaş erkek çocukları boşanmadan daha derin etkilendiği belirtilmiştir (Yavuzer, 1993, s. 84). Ancak bu araştırmada elde edilen bulgular neticesinde çocukların boşanma olgusundan etkilenmelerinde asıl olanın anne ve baba ile ilişkileri olduğu sonucuna varılmıştır. Kişisel ilişkinin kıstas olarak alınması gerektiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ve görülmüştür ki anne ve babası ile iletişimi iyi olan çocuklar boşanma durumunda çok aşırı tepkiler vermemekte ve boşanma sonrasında ki hayatlarında da normal hayatlarına dönebilmektedirler. Yörükoğlu (2000) ve Bilir ile Dabanlı'nın (1981) belirttiğine göre, 9-10 yaşlarında çocuklar, ebeveynlerinin boşanma sürecini tam anlamıyla kavrayabilmektedirler. Ebeveynleri ayrı olan ilkökul çağındaki çocuklar, geleceğe yönelik endişeler, dışarıda aktivite yapmaktan zevk alamama, azalan oyun hevesi, uyku ve yeme alışkanlıklarında dengesizlikler ve yoğun üzüntü gibi belirtiler gösterebilir. Sancaklı'nın (2014) vurguladığı diğer belirtiler arasında, içe kapanıklık, arkadaşlık ilişkilerinde bozulma ve sosyal ilişkilerde gecikme yer almaktadır. Çocuklar, boşanmanın sebebini kendileri ya da bir ebeveynleri olarak görebilir, bu da ilişkilerde gerilime neden olabilir.

Ergenler, boşanma sonrası ailenin ve çocukluk anılarının kaybını yoğun olarak hissedebilirler. Ayrıca, arkadaşlarından ve ailesinden uzaklaşabilirler, cinsel kimlik konusunda kafa karışıklığı yaşayabilirler ve isyankâr davranışlar sergileyebilirler. Ergenler, aynı zamanda ebeveynlerinden daha az sevgi alacaklarından endişe edebilir. Richardson ve McCabe' in (2001) araştırmasına göre, ebeveynleri boşanmış 11-17 yaş arası gençler, yaşam memnuniyeti konusunda daha düşük puanlara sahip. Ergenliğin, romantik ilişkilerin başladığı bir dönem olması nedeniyle, ebeveyn boşanmaları, gençlerin bu ilişkilere bakış açısını da etkileyebilir. Madde kullanımı ve riskli davranışlar konusundaki eğilim, ebeveynlerin boşanması sonrasında daha da belirginleşebilir. Yetişkinlikte de ebeveynleri boşanmış bireylerin etkilendiği gözlemlenmiştir. Türkiye'de yapılan bir çalışma, bu bireylerin ilişkilerde daha az sabır

ve bağıllık gösterdiğini, boşanmayı daha kabul edilebilir olarak gördüğünü ortaya koymuştur (Aktaş, 2011, s. 20).

5.1 Cinsiyete Göre Farklılıklar

Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisi cinsiyete göre değişiklik gösterebilmektedir. Huure ve ekibi (2006) gerçekleştirdikleri bir çalışmada, ebeveynleri boşanan kızların daha fazla ilişki odaklı problemlerle karşılaştığını, erkeklerin ise davranışla ilgili zorluklar yaşadığını belirtmiştir. Aral ve Sağlam'ın (2012) yaptığı bir başka çalışma, boşanmış ailelerin kız çocuklarının erkek çocuklara göre daha endişeli olduklarını göstermiştir. Kılınç (2004) te kız çocuklarının daha derin psikolojik ve ilişki sorunlarıyla, erkek çocuklarının ise sosyal uyum problemleri ve agresif davranışlarla mücadele ettiklerini vurgulamıştır.

Gelişimsel psikologlar, özellikle davranışçı yaklaşımı benimseyenler, çocukluğu doğuştan gelen ve evrensel bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Ancak çocuk sosyolojisi, çocukluğu toplumsal bir yapı olarak ele alır ve çocukları, pasif değil aktif bireyler olarak tanımlar. Son yıllarda sosyal bilimlerde, çocuk konusunun tarihsel, toplumsal ve kültürel bir bağlam içerisinde incelenmesi daha yaygın bir hal almıştır. Hukuki olarak bakıldığında, boşanma bir evlilik anlaşmasının bitişi olarak görülse de ruhsal boyutta aile yapısının parçalanması veya tamamen dağılması gibi derin etkileri vardır. Eğer boşanmaların çoğunun evliliğin başlangıcında yaşandığı düşünülürse, bu durumdan en çok etkilenenlerin genç çocuklar olduğu açıktır (Yörükoğlu, 2023, s. 228-235).

Boşanma, eşlerin yollarını ayırmalarından çok daha fazlasıdır; çocuk için bu, onun güvende hissettiği yuvanın dağılması anlamına gelir. Çocuklar, bu sürecin duygusal yükünü ebeveynlerinden daha ağır bir şekilde taşırlar. Boşanma, çocuk için istenmeyen ama sonuçlarına katlanmak zorunda olduğu bir durumdur. Ebeveynler dikkatli ve sorumluluk sahibi davranmazsa, çocuğun yaşadığı uyum zorlukları ve davranışsal problemler artabilir. Çocukların genellikle boşanma sürecinde kendilerini sorumlu hissettikleri ve ebeveynlerinin anlaşmazlıklarının kendisinden kaynaklandığını düşünebildikleri gözlenmiştir. Ebeveynlerin yaklaşımının ne kadar kritik olduğu buradan anlaşılabilir. Anne ve baba arasında yaşanan çatışmalar, çocuğun psikolojik olarak zorlanmasına neden olabilir. Ebeveynler aralarındaki anlaşmazlıkları çocuklarına yansıtmamalıdır. Her çocuk, çevresindeki problemleri fark eder ve

içselleştirir. Çocuklar duygularını ifade edemezlerse, durumu farklı davranışlarla gösterebilirler. Tırnak yemek, enürezis gibi belirtilerle karşımıza çıkabilir. Ayrıca, sık sık rahatsızlanma, mide ve bağırsak problemleri, evden ya da okuldan kaçma, hırsızlık, madde kullanma gibi ciddi problemler de görülebilir. Boşanma sonrası depresyon, çocuklarda sıkça rastlanan bir durumdur. Ebeveynler, çocuğun bu süreçte kendisini kötü hissetmemesi için destek olmalı ve anne ya da baba olarak rollerini sürdürmelidir (Tarhan, 2023, s. 62-63). Ebeveynler eş olarak boşanırlar. Ebeveynlik rolleri boşanma ile yok olmaz. Sonuç olarak eski eş denen bir kavram vardır. Ancak eski çocuk diye bir kavram yoktur.

Çocuklar cinsiyetlerine göre boşanmaya farklı anlamlar yükleyebilir. Erkek çocukların kızlara göre, bu dönemde daha fazla gelişimsel sorunlar yaşadığı ve bu problemlerin daha uzun sürdüğü tespit edilmiştir. Babalarından uzakta büyüyen erkek çocuklarının daha az başarılı ve sporla ilgisi azken, otoriteyle sorun yaşayan, saldırgan eğilimler gösteren bireyler olduğu ve kızlar ile ilişki kurmada daha güvensiz bireyler olabilecekleri düşünülmüştür. Babalarından ayrı yaşayan kızlar ise erkeklerle ilişki kurmada zorlanabilir ve terk edilme ya da göz ardı edilme korkusu taşıyabilirler. Boşanma sürecinde en büyük bedeli çocuklar ödemektedir. Boşanan ebeveyn sayısındaki artış, çocuklar arasında suç oranlarına ve madde kullanımına da yansımıştır. Boşanmanın, bu olumsuzlukların tek nedeni olmadığını söylemek mümkündür, fakat boşanmanın çocukları ebeveyn ilgisinden mahrum bıraktığı da inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak bu boşanmanın olmadığı ailelerin hepsinde çocukların ihtiyaç duydukları ebeveyn ilgisine sahip oldukları anlamına gelmez.

5.2 Yaş Gruplarına Göre Farklılık

Çocukların boşanma sürecine ve boşanmaya verdikleri tepkiler incelendiğinde yaş grupları arasında birtakım benzerlikler göze çarpar. 0-1 yaş aralığındaki çocuklarda sık ağlama, beslenme ve uyku düzensizlikleri görülebilir. 2-4 yaş aralığında duygusal sıkıntılar, geriye dönük davranışlar, bakıcısına aşırı bağlanma, ayrılık endişesi, sinirlilik, ağlama krizleri, yemek yeme ve uyumada istikrarsızlık gibi davranışlar gözlemlenebilir. 4-6 yaş aralığında moral bozukluğu, yitirilmişlik hissi, kendini sorumlu tutma, gerileyici hareketler, kendisi ile oyalanma, bakıcısından ayrılmayı istememe, bağlanma sorunları, içine kapanık olma, oyunlarında öfkeyi yansıtırma, uyuma zorlukları ve sık sık kötü rüyalar görme gibi tepkiler gelişebilir. 7-12 yaş çocuklarda

sinirlilik, dışlanmışlık hissi, geriye dönük davranış problemleri, ebeveynin birini savunurken diğerine karşı kin, talimatlara direnç, okula gitmek istememe, okuldan uzaklaşma ve kaçma, kurallara direnç, okul başarısında düşme gibi göstergeler gözlenebilir. Ergenlik dönemi çocuklarında üzüntü, ani gözyaşı, dışlanma hissi, suçlayıcı ve eleştirel düşünceler, alkol ve madde kullanımı, evi terk etme, isyankârlık ve direnç, agresif tavırlar, kaba saba hareket ve söylemler, yanlış cinsel davranışlar, okul performansında düşüş ve bazen bir ebeveyne olan bağlılığın artması ve diğerine karşı yoğun öfke ya da ilgisizlik hissi gözlenebilir.

Boşanma sürecindeki şiddetli kavgalar ve eşe yönelik şiddet, ebeveynlerin çocuklarıyla kurduğu duygusal bağı zayıflatır ve çocukların günlük yaşantısını olumsuz etkiler. Ebeveynlerin sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirememesi, çocukların güvende hissetme ve bağımsızlık duygularını sekteye uğratar. Her yaş grubu çocuk boşanmayı farklı bir bakış açısıyla değerlendirir ve tepki verir. Örneğin, okul öncesi çocukları için bu, güvenin ve istikrarın yitimi anlamına gelebilirken, ergenler için kimlik krizini derinleştiren bir durum olabilir. Boşanmanın etkileri cinsiyete göre de değişiklik gösterebilir. Kız çocukları ilişkiyle ilgili sorunları daha fazla deneyimlerken, erkek çocuklar davranışsal sorunlara ek olarak ilişkisel problemlerle karşılaşabilirler. Boşanma yaşandığında, çocukların her iki ebeveynle de ilişkisi teşvik edilmelidir. Ebeveynler arasında yaşanan boşanma, çocukların her iki ebeveyniyle olan ilişkisini etkilememelidir. Çocukların bir ebeveyni tercih etmeye zorlanmaması önemlidir. Çocuklar, yeni durumlarla başa çıkmak için ebeveynlerinin tepkilerini referans alır. Bu nedenle boşanma sürecinde çocukların duygusal dengesini gözetmek ve onları desteklemek esastır. Boşanmanın neden olduğu duygusal karışıklık, çocukların ruhsal sağlığını uzun vadede olumsuz yönde etkileyebilir (Yörükoğlu, 2023, s. 98-125).

Boşanma ya da ebeveynlerin ayrılması, çocuklara güvende olmadıklarını hissettirebilir. Bu, onların içinde bir kaygı ve endişe uyandırabilir. Ebeveynlerin boşanma süreci çocukları derinden etkileyebilir, bu da onların akademik performanslarına ve sosyal ilişkilerine zarar verebilir. Eğer çocuklar bu durumu kendi suçları gibi algılıyorsa, bu, özsaygılarını olumsuz yönde etkileyebilir, kendilerini ifade etmekte güçlük yaşayabilirler ve depresif duygularla başa çıkmak zorunda kalabilirler. Boşanma, çocukların arkadaşlık ilişkilerini ve aile dışındaki sosyal bağlantılarını da etkileyebilir. Bu nedenle, bu ilişkilerin mümkün olduğunca korunması ve sürdürülmesi önemlidir.

Bazı ebeveynler, boşanmanın çocukları üzerindeki potansiyel olumsuz etkilerini düşünerek, çocuklarının en iyi çıkarları için bir arada kalmaya karar verebilir. Bu, boşanmış ailelerin çocuklarının, sağlıklı ailelerin çocuklarına kıyasla daha yüksek riskte olabileceği korkusundan kaynaklanabilir. Ancak, sadece çocuklar için birlikte olma düşüncesi her zaman işe yaramayabilir ve bazen boşanmanın getireceği rahatlama, bir arada yaşamanın oluşturduğu gerilimden daha iyidir. Boşanma, bir evliliğin sona erdiğini belirten karmaşık bir süreçtir. Bu, öncelikle zihinsel bir süreç olarak başlar ve duygusal bir boyut kazanarak hukuki bir sonuca ulaşır. Boşanma süreci, ekonomik, psikolojik ve sosyal değişiklikleri de beraberinde getirir. Ancak, boşanmanın çocuklar üzerinde sadece olumsuz etkileri olmadığı, bazen olumlu yönlerinin de olduğu belirtilmiştir. Ebeveynler arasındaki çatışmanın sonlanması, tek bir ebeveynle daha sağlıklı bir aile yapısı oluşturulması, ebeveynlerle daha iyi ilişkilerin olması ya da problemlili ebeveynle daha az iletişim kurulması, çocuğun genel iyilik hali üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilir. Amato'nun 2000'de yaptığı çalışma, huzursuz bir evlilikten boşanmanın çocuklar üzerinde bazen daha olumlu sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymuştur.

Çiftlerin ayrılıkları sonucu çocuklar, boşanmış ailelerin çocukları olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, onların duygusal, sosyal, davranışsal, psikolojik, eğitsel ve mali yaşamlarında çeşitli değişikliklere yol açabilir. Destek mekanizmalarından yoksun bırakılan bu çocuklar, öfke, itaatsizlik, depresyon, güven eksikliği, kaygı, düşük özsaygı ve sosyal beceri eksikliği gibi sorunlarla karşılaşabilirler. Boşanmanın ilk evrelerinde, çocuklar bu değişiklikten daha fazla etkilenebilir. Bu dönemde, değişen yaşam koşulları sebebiyle, çocuklarda ebeveynlerinden ayrılma endişesi, yalnızlık korkusu ve bazen geriye dönük davranışlar sergileyebilirler. Ebeveynlerinden biriyle ilişkisinin zayıflaması, okulda başarısızlık, ekonomik zorluklar ve depresyon gibi sorunlarla karşılaşabilirler (Aktaş, 2011, s. 41). Aynı zamanda, boşanma durumu çocuğun arkadaş ilişkilerini de etkileyebilir; kendini arkadaş grubunda izole edilmiş hissedebilir ya da ailesinin boşanması hakkında sorularla karşılaştığında rahatsızlık duyabilir (Sancaklı, 2011, s. 9). Boşanma sonrasında çocuk hem kaldığı ebeveynle hem de ayrı yaşadığı ebeveynle ilişkisini yeniden tanımlamak zorundadır. Velayeti alan ebeveynin yeniden evlenmesi halinde, çocuğun üvey bir ebeveynle ilişki kurması beklenir. Bu durum, çocuğun sosyal çevresinde nasıl algılandığı ve kendini nasıl hissettiğiyle doğrudan ilişkilidir. Ek olarak, boşanma sonrası klinik bir sorun yaşayan

ebeveynin, çocuğun ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanması, çocuğun bu süreci başarıyla atlattığını zorlaştırabilir (Aktaş, 2011, s. 42).

5.3 Boşanmış Kadın ve Boşanmış Kadının Çocukları ile İlişkisi

Evlilik hayatı sorunlarla dolu olan bireyler için, boşanma bir kaçış yolu gibi görülebilir, ancak bu, ailenin temel yapısının değişmesi anlamına gelir. Hatta boşanma bazen zorunlu hale gelse bile, bu sürecin mutlak bir çözüm sunduğunu söylemek güçtür. Ek olarak, boşanma, bireyin mali, sosyal ve psikolojik durumunu değiştirir. Bu değişiklikler, bireyin karakteristik özellikleri ve aldığı sosyal desteklere göre farklılık gösterebilir (Yıldırım, 2018, s. 86-97). Boşanma süreci, çocuklar da dahil olmak üzere ailenin tüm üyelerini derinden etkiler. Aile içerisinde yaşanan anlaşmazlıklar ve sürekli hale gelen sorunlar, bireyleri boşanma düşüncesine itebilir. Ancak, boşanmanın bu sorunları tamamen ortadan kaldıracağı varsayımı genellikle yanıltıcıdır; bu problemler boşanma sonrasında da devam edebilir (Soygan, 2019, s. 20). Boşanma süreci, sadece ilgili eşleri değil, onların ailelerini, kardeşlerini ve bekar arkadaşlarını da etkiler. Ayrılan eşlerin aileleri de bu süreçten olumsuz yönde etkilenebilir, özellikle bir eşin diğerini kendi ailesine kötüleyerek anlatması, aile içinde daha fazla gerilime yol açabilir (Ferah, 2019, s. 383-405). Sonuç olarak boşanma, ilgili tüm taraflar için zorlayıcı ve yıpratıcı bir süreçtir. Boşanma sürecine tanık olan ve evlenmeyi düşünen bekarlar için de bu durum endişe verici olabilir. Boşanmış çiftler arasındaki sorunları gözlemlemek, onları evlilik konusunda daha temkinli hale getirebilir, hatta bazılarını evlenme fikrinden tamamen uzaklaştırabilir (Soygan, 2019, s. 25). Bu nedenle, boşanmanın, sadece doğrudan etkilenen bireyler üzerinde değil, aynı zamanda onların sosyal çevresi üzerinde de geniş kapsamlı etkileri vardır.

Kadınlar için boşanma kararı karmaşık bir süreçtir ve birçok etken bu kararı etkiler. Toplumsal beklentiler ve boşanma hakkındaki yaygın olumsuz tutum, kadınların bu kararı almalarını geciktirebilir veya tamamen vazgeçirebilir. Geniş aile yapısında olan kadınlar, ailesel tutumlar nedeniyle ekstra baskı altında hissedebilirler. Ekonomik özgürlük, boşanma kararını alma sürecinde kilit bir faktördür; maddi bağımsızlığa sahip olmayan kadınlar, bu adımın mali sonuçlarından endişe duyabilirler. Çocuklar, kadınların boşanma konusunda ikilem yaşamalarına neden olabilecek diğer bir etkidir. Kültürel ve dini inançlar da bu süreçte bir bariyer oluşturabilir; bazı geleneklerde ve inançlarda boşanma olumsuz bir şekilde görülür.

Ekonomik özgürlük, boşanma kararını alma sürecindeki en büyük engel olarak görülebilir. Eğitimli kadınlar, boşanma kararını daha bilinçli ve bağımsız bir şekilde alabilirler, çünkü eğitim, kadının maddi özgürlüğünü ve yaşam kararları hakkındaki bilincini artırır. Boşanma sonrasında, birçok kadın daha rahat ve özgür hissederken, bu sürecin getirdiği zorluklarla da başa çıkmak zorunda kalır. Boşanma kararının tüm yönleriyle değerlendirilmesi önemlidir. Boşanma herkes için zordur, ancak kadınlar bazı ek zorluklar ile karşılaşılır. Özellikle toplumsal beklentilerin yarattığı baskı göz önüne alındığında kadınların yaşadığı zorlukları anlamak hiç de zor olmayacaktır. Kadın hareketleri ve toplumun dönüşümü, kadınlara daha fazla hak kazandırmış ve kamusal yaşamda daha görünür hale gelmelerini sağlamıştır. Bu da kadınların hayatları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarını kolaylaştırmıştır.

Boşanma, özellikle ataerkil ve geleneksel toplum yapıları içerisinde karmaşık bir sürece dönüşebilir. Kadının bu süreci başlattığı senaryolarda, toplumsal beklentiler, aile içi baskılar ve maddi bağımlılık gibi etkenler, durumu daha da zorlaştırır. Geleneksel değerler, boşanma kararını alma aşamasını daha da güçleştirir. Ancak eğitim seviyesi yüksek ve ekonomik olarak bağımsız kadınlar, boşanma konusunda diğer kadınlara göre daha özgür bir konumda bulunabilirler. Boşanma kararı alındığında, kadın için hem ruhsal hem de sosyal açıdan zorlayıcı bir dönem başlar. Bu zor zamanlar, boşanma kararı verilmesiyle başlayıp, boşanma sürecinin tamamlanmasına ve olayın birey ve çevre tarafından kabullenilmesine kadar uzanır. Kadınlar boşanma süreci boyunca, toplumsal önyargılar, maddi zorluklar, çocuk velayeti meseleleri, eski eşle yaşanan problemler ve toplumun boşanmış kadınlara yönelik bakışı gibi sebeplerle birçok zorlukla karşı karşıya kalabilir. Toplumsal cinsiyet beklentileri, boşanmış kadınların yaşadığı zorlukların önemli nedenlerinden biridir. Kadının evlenme bağını sürdürememesi ya da boşanma kararı alması genellikle toplum tarafından hoş karşılanmaz. Boşanma, kadının birçok negatif damga ve önyargıyla etiketlenmesine neden olabilir. Bu, hem boşanma kararı alınırken yaşanan güçlükleri artırır, hem de boşanma sonrasında kadının sosyal yaşantısında karşılaştığı problemlerin ana sebeplerinden biri haline gelir. Son olarak, boşanma süreci ve sonrasındaki zorluklar, sosyal, maddi ve psikolojik etmenlerin etkileşimiyle ortaya çıkar.

19. yüzyıldan itibaren kadın hareketleriyle kazanılan haklar sayesinde kadınlar toplumsal alanda daha belirgin bir yer edinmişlerdir. Bu hareketler, kadınların sosyal

yaşamda daha etkin ve özgür olmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda, boşanma kararı alma süreci de etkilenmiştir. Eğitimdeki ilerlemeler, maddi bağımsızlık, sivil toplum ve devlet destekleri, yasal korumalar ve ailenin desteği, boşanma kararı almadaki belirleyici unsurlar arasında yer almıştır. Ancak, toplumsal yapı ve ataerkil düzen nedeniyle kadınlar için boşanma hâlâ karmaşık bir süreçtir. Ataerkil toplumun gölgesinde, kadınlar, boşanmanın zorluklarını derinden yaşarlar. Özellikle çalışma hayatına atılmamış, eğitimi sınırlı ve sosyal ilişkisi olmayan kadınlar bu süreci daha ağır yaşarlar ve bazen boşanma kararını erteleyebilirler veya alamayabilirler. Çevresel baskılar, özellikle partner ve ailenin tepkileri, kadının kararını gözden geçirmesine neden olabilir.

Kadınlar, boşanmanın ardından toplumsal baskıya ve hatta ciddi şiddet olaylarına maruz kalabilirler. Bu olumsuzluklar, boşanma kararını alma sürecini karmaşılaştırır. Erkek dominant bir toplumda, erkeğin boşanmaya karşıtlığı bu süreci zorlaştırabilir. TMK, kadın ve erkeğe eşit haklar tanımaktadır. Ancak, geleneksel normlar, dini inançlar, aile baskısı ve toplumsal önyargılar bu hakların kullanılmasını engeller. Kadının bu haklardan haberdar olmaması ya da erişimde zorluk yaşaması, kullanılmalarının önündeki başka bir engeldir. Modernleşen toplumda, kadınların çalışma yaşantısına dâhil olması ve kamusal alanda daha görünür olması, toplumda kadının rol ve statüsünü değiştirmiştir. Kadının boşanma hakkında söz hakkı artmıştır. Ancak, geleneksel değerler ve evliliğin kutsal kabul edilmesi gibi faktörler bu özgürlüğün önündeki engelleri oluşturmaktadır. Boşanma sürecinde karşılaşılan zorluklar arasında kadının kendi içindeki çatışmaları da yer alır.

Bir araştırmada, kadınların evliliğin başlangıcında evlilikten daha hızlı ayrıldıkları belirlenmiştir. Bu durum, evliliğin getirdiği sosyal ve kültürel yükümlülükleri tam anlamıyla benimseyememeleriyle ilişkilendirilmiştir. Zamanla, sosyal çevre, sosyal statü, yaşam koşulları ve çocuk sahibi olma gibi etmenler devreye girerek boşanmanın daha karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır (Karakaya, 2019, s. 261-291). Çocuk varlığı, boşanma kararını etkileyen kritik bir faktördür. Çocuklu anneler, çocukları için boşanma sürecini erteleyebilir veya boşanmayı tamamen reddedebilirler. Bu anneler, çocuklarının geleceği ve aile yapısının korunması adına boşanmayı erteleyebilirler (Can ve Aksu, 2016, s. 888-902). Uzun süreli bir değerlendirme sonrası boşanmayı seçen anneler için bu adım, genellikle son seçenektir. Boşanmanın ardından, bu anneler psikolojik, mali ve sosyal zorluklarla karşılaşabilirler. Sancaklı (2014), bu olumsuz

durumlara rağmen boşanmanın, kadına bir rahatlama ve özgürlük duygusu kazandırabileceğini, kadının kişisel gelişimine katkıda bulunabileceğini ve kadının hayata daha olumlu bir perspektifle bakmasına yardımcı olabileceğini belirtir.

Kadının boşanma sürecini nasıl deneyimlediği, onun eğitim durumu ve mali bağımsızlığına da bağlıdır. Finansal bağımsızlığa sahip kadınlar, şiddet veya aldatma gibi olumsuz durumlar karşısında boşanma kararını daha hızlı alabilirler (Sarpkaya, 2012, s. 30-50). Amato'ya göre eğitilmiş bir kadın, evlilikte zorluklarla karşılaştığında daha güçlü bir pozisyonda olabilir. Eğitim, kadına çalışma hayatına dâhil olma veya bu potansiyeli taşıma gücü verir, bu da ona mali bağımsızlık sağlar (Karakaya, 2019, s. 261-291). Öte yandan, düşük gelirli veya çalışmayan kadınlar, boşanma sürecinde ortaya çıkan mali zorluklar nedeniyle süreci ertelemek zorunda kalabilirler.

5.3.1 Fiziksel ziyaret

Boşanma, eşler için zorlu bir süreç olup, çocukların da bu süreçten etkilendiği unutulmamalıdır. Ebeveynlerden biriyle yaşama kararı alındığında, diğer ebeveynle nasıl bir iletişim kurulacağı belirlenir. Mahkemeler, genellikle annelere geçici velayeti verirken, bazen babalara da bu hakkı tanır. Ancak, velayet kararı alınan ebeveynin dışında kalan ebeveynin çocukla ilişkisini sürdürmesi için belirli görüşme zamanları belirlenir. Mahkeme, çocuğun yararını öncelikli olarak göz önünde bulundurarak, çocuğun yaşı, ebeveynlerin çalışma saatleri, yaşadıkları yerlerin birbirine olan mesafesi ve ekonomik durumları gibi faktörleri dikkate alır. Genelde, çocuğun annesiyle bir hafta sonu, babasıyla bir diğer hafta sonu geçirmesi hedeflenir. Ancak, belirlenen ziyaret süreleri ve aralıkları, ebeveynlerin çocuklarıyla kaliteli vakit geçirebilmesi için yeterli değilse, bu durum mahkeme tarafından değerlendirilir. Çocuğun her iki ebeveyniyle de olumlu bir ilişki içinde olmasını sağlamak, onun duygusal ve psikolojik gelişimi için çok önemlidir. Ebeveynlerinden biriyle ilişkisinin zayıflaması veya kopması, çocuk üzerinde olumsuz etkilere yol açabilir. Bu nedenle, boşanma sonrasında çocukla her iki ebeveynin de sağlam bir ilişki kurmasını desteklemek amacıyla gerekli tüm önlemler alınmalıdır.

5.3.2 Telefon ile iletişim

Boşanma sonucunda ayrı evlerde yaşamaya başlayan çocuk ve ebeveyni, fiziksel olarak genellikle iki haftada bir buluşma şansı bulsa da bu durum duygusal bağın sürdürülmesi için yeterli değildir. Zaten bu görüşmeler her zaman iki haftada bir olarak

da gerçekleşmez. Çocuk tarafından bakıldığında çocuğun yaşı, eğitimi gibi sebepler ile sekteye uğrar. Ebeveyn açısından ise bazen iş, bazen özel hayatı ile ilgili sorunlar gibi nedenler ile de görüşmeler gerçekleşemeyebilir.

Fiziksel ziyaretlerde karşılaşılan güçlükler göz önüne alındığında telefon ile ya da internet yolu ile yapılan görüşmeler önem kazanır. Özellikle mobil telefonların hayatımıza girmesiyle, bu iletişim daha da kolaylaştı. Daha önce, ev telefonları üzerinden gerçekleşen görüşmeler, ebeveynlerin birbiriyle doğrudan iletişim kurmasını gerektirebilir ve bu da bazen gerilimlere yol açabilirdi. Ancak, günümüzde çocukların kendi mobil telefonlarıyla doğrudan ebeveyniyle iletişim kurması, bu tür olası gerilimleri azaltmıştır. Telefonla yapılan sohbetler, çocukla ebeveyn arasındaki ilişkinin sıcaklığını korumada kritik bir rol oynamaktadır. Telefon görüşmeleri ile iletişim daha güçlü tutulabildiği gibi görüntülü görüşmenin de iletişimde sağladığı katkılar önemlidir.

5.3.3 Ebeveynler arası çatışma

Birçok boşanmış çift, evlilikleri boyunca yoğun tartışmalara ve anlaşmazlıklara maruz kalmıştır. Bu çatışmalar sadece eşleri değil, aynı zamanda çocukları da olumsuz yönde etkiler. Eşler arasındaki gerilim yükseldikçe, ebeveynlik rolleri bu durumdan zarar görür. Böyle anlarda ebeveynler daha otoriter bir yaklaşım sergileyebilir, çocuğa karşı duyarlılık ve destek azalabilir. Bu tip durumlarda boşanma ile birlikte bu gergin ortamların bitmesi ve çocuk ile daha sağlıklı bir iletişim ortamının sağlanması beklenir.

Çiftlerin evlilikleri boyunca yaşadıkları bu sorunlar, boşanma sonrasında da sürdüğünde, çocuğun psikolojisi üzerinde olumsuz bir etkiye yol açabilir. Bazı çocuklar, ayrılık veya boşanma sonrası bir ebeveyni görmeyi reddedebilir. Bu reddetme hem mahkemeleri hem de uzmanları zor bir konumda bırakabilir. Bu durum, geçerli nedenlerden kaynaklanabileceği gibi, bir ebeveynin diğerine yabancılaşmasından da kaynaklanabilir. Bazen de sadece çocuğun verdiği bir tepkiden ibarettir. Wallerstein ve Kelly, bu tür bir yabancılaşmayı, öfkeli bir ebeveynin ve duyarlı bir çocuğun, diğer ebeveyni dışlama çabası olarak tanımlamıştır. Araştırmalarda, boşanmış ailelerin çocuklarının yaklaşık %11-15'inde bir ebeveynle yabancılaşma yaşandığı tespit edilmiştir. Velayet davaları sırasında bu oranın daha da yüksek olduğu belirlenmiştir (Güler, 2017, s. 225-228). Çiftlerin arasındaki dava

süreci bittikten ve bireyler yeni duruma adapte olduktan sonra bu oranlarda düşmeler olduğu gözlenmiştir.

5.3.4 Ebeveyne yabancılaşma sendromu

Gardner, bir ebeveynin diğerine karşı yabancılaşmasını ifade eden bir durumu Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu (EYS) terimiyle ortaya atmıştır. 1985'te bu sendromu, bir ebeveynin çocuğu diğer ebeveyne karşı bilinçli bir biçimde olumsuz yönlendirmesi olarak tanımlamıştır. Boşanma, iki eşin yasal olarak evliliğini bitirmesi sürecidir. Ancak bu süreçte yaşanan gerginlikler ve çatışmalar, bir ebeveynin diğerine karşı çocukta yabancılaşma hissini tetikleyebilir. Bu, bir ebeveynle sıkı bir bağ kurulması ve diğer ebeveynle ilişkinin belirli bir neden olmaksızın kesilmesi şeklinde gelişen bir durumdur. Özellikle karmaşık boşanma durumlarında bu daha sık gözlemlenir ve çocuk için bu durum duygusal bir istismar olarak değerlendirilir. EYS, temelde duygusal istismarın bir formunu oluşturmaktadır. Evlilik sırasında var olan anlaşmazlıklar, boşanma döneminde ve sonrasında da devam edebilir. Yabancılaştıran ebeveynin suçlama, eleştiri ve duygusal manipölasyonlarla çocuğunu duygusal olarak bağımlı hale getirmesi ve onun bağımsız düşünme kabiliyetini kısıtlaması, bu istismarın belirtilerindendir. Bazen duygusal istismar, fiziksel veya cinsel istismardan daha derin yaralar bırakabilir. Hem çocuk hem de EYS'nin etkisi altında kalan ebeveyn için bu etkiler ömür boyu sürebilir.

Kanada'da yapılan bir incelemede, mahkemelerin yaklaşık üçte birinde yabancılaştırmada suçlu bulunan ebeveynin baba olduğu belirlenmiştir. Avustralya'da yapılan başka bir çalışmada ise yabancılaştıran ebeveynlerin cinsiyet dağılımının neredeyse eşit olduğu ortaya konmuştur. Ebeveynlerin ayrılması sonrası, çocuğun bir ebeveyne olan yabancılaşması geçici bir tepki olarak ortaya çıkabilir. Fakat bir ebeveynin diğerini kasıtlı olarak kötülemesi ve bu durumun çocuğu da olumsuz etkilemesiyle, çocuğun diğer ebeveynle olan iletişimi tehlikeye girebilir veya tamamen kesilebilir. Ebeveyn yabancılaştırmasına maruz kalmış çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmada, bu çocukların yetişkinlik döneminde düşük özsaygı, başkalarına güvensizlik, depresyon, madde bağımlılığı, kendi çocuklarıyla ilişkide sorunlar ve boşanma gibi problemlerle karşılaştığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, davranışsal sorunlar, kişilik bozuklukları ve dissosiyatif bozukluk gibi ruhsal rahatsızlıklar da bu bireylerde sıkça rastlanır (Güler, 2017, s. 225-228). Boşanma sonucunda hem ebeveynler hem de

çocuklar arasındaki ilişki yeniden yapılanmaktadır. Ebeveynler arasında çatışmaların yoğunlaşması, ebeveynlik yaklaşımlarında değişikliklere yol açabilmektedir. Bu, çocuğun ebeveynlerinden birini kabul etmeme ya da ona yabancılaşma eğilimi göstermesine neden olabilir (Baran ve Bütün, 2004, s. 85-100). Wallerstein ve Kelly (1976), çocuğun bir ebeveynini anlamsız bir şekilde reddetmesini ebeveyne yabancılaşma olarak adlandırmışlardır (Güler, 2017, s. 225-228). Gardner (1985) bir ebeveynin, diğerini kötüleyerek çocuğun bu ebeveynle olan ilişkisini zedelemesine "ebeveyn yabancılaşma sendromu" adını vermiştir. Bazı uzmanlar, bu durumu, öfkeli bir ebeveynin hassas bir çocukla birlikte diğer ebeveyni cezalandırmak üzere iş birliği yapmaları şeklinde tanımlamaktadırlar (Torun, 2011, s. 446-482). Bu durum yabancılaştırmaya maruz kalan ebeveyne zarar vermekle birlikte en büyük zararın çocuğa verildiği söylenebilir.

Çocukların, bir ebeveynin kusurlarını abartarak diğer ebeveyni kötülemesi sonucu oluşan ebeveyn yabancılaşması, çocuklarda duygusal bir istismar biçimi olarak kabul edilir ve bu, çocuğun ciddi bir duygusal saldırıya uğramasına yol açar (Şen, 2014, s. 42-54). Bu, çocuklarda depresyon, travma sonrası stres, davranış sorunları, antisosyal kişilik bozukluğu, cinsel kimlik krizleri ve ayrılık kaygısı gibi psikolojik sorunlara neden olabilir. Ebeveyne yabancılaşma sendromu, hafiften ağıra doğru üç farklı seviyede yaşanabilir (Baran ve Bütün, 2004, s. 85-100):

- Hafif düzeydeki yabancılaşmada, çocuğun ebeveyniyle olan ilişkisi sürmekle birlikte bazen rahatsızlık hissi yaşanabilir.
- Orta düzeyde, çocuk ebeveynine karşı olumsuz ve saygısız bir tutum sergileyebilir.
- Ağır düzeyde ise, çocuk ebeveynine karşı düşmanca davranışlarda bulunabilir ve temelsiz suçlamalarla ebeveynini itham edebilir.

Johnston, Walters ve Olesen' in (2008) 125 ayrılmış aile üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada, boşanma durumlarında %48'lik bir ebeveyn yabancılaşma oranının bulunduğu, bu durumda %5,4' ünde annenin, %42,5'inde babanın çocuk tarafından reddedildiği saptanmıştır (Thayer ve Zimmerman, 2003). Türkiye'de çoğunlukla annelerin velayeti aldığı ve genellikle babaların yabancılaşan ebeveyn olduğu bilinmektedir. Şen (2014) tarafından yapılan başka bir araştırmada, 97 katılımcının büyük bir bölümünün eski eşleriyle aynı şehirde yaşamasına rağmen, belirlenen zaman dilimlerinde bile çocuklarıyla vakit geçiremediği, bu durumun ebeveyn yabancılaşmasına yol açabileceği belirtilmiştir (Torun, 2011, s. 446-482). Bazen bu

yabancılaştırma durumuna ebeveynin çocuğuna yeteri kadar ilgi göstermemesi ve onunla zaman geçirmemesi neden olabilir. İhtiyaç duyduğu ilgiyi göremeyen çocuk ebeveynine karşı olumsuz tutum geliştirebilir.

Aile, toplumun temel yapı taşıdır ve çocuğun gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır. Ailenin sunduğu sevgi, bakım ve şefkat, çocuk için vazgeçilmezdir (Aral ve Sağlam, 2012, s. 72-85). Evlilik, iki insanı yasal olarak bir araya getiren, toplumsal kabul görmüş bir kurumdur. Ancak boşanma, modern toplumun karşılaştığı zorluklardan biridir. Son dönemlerde birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de boşanma oranlarındaki artış dikkat çekmektedir. Boşanma, çocuklar ve ebeveynler için bir dizi psikolojik, sosyal ve ekonomik değişikliği beraberinde getirir. Boşanma sonrasında çocuklar, ebeveynleriyle ilişkide dirençli bir tavır sergileyebilir (Güler, 2017, s. 225-228). Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu (EYS) çocuğun bir ebeveynine karşı duygusal olarak yabancılaştırılması sonucunda oluşan bir rahatsızlıktır (Bodur, 2018, s. 24-26). Ebeveynlerin çocuğa boşanma stresini mümkün olduğunca yaşatmamış olması bu noktada elzemdir. Çocuk yaşadıklarına bir tepki geliştirebilir. Ebeveynlerden birine ya da ikisine de yabancılaşabilir.

Bu sendrom bazen boşanma sürecinin hemen ardından başlar. Bu süreçte, bir ebeveyn diğerini kötülemeye başlar, çocuğu manipüle ederek diğer ebeveynine karşı olumsuz duygular beslemesine neden olur. Bu, çocuğa ciddi duygusal zarar verebilir ve depresyondan travma sonrası stres bozukluğuna kadar bir dizi ruhsal soruna yol açabilir (Torun, 2011, s. 446-482). EYS kavramı ilk defa 1945'te Wilhelm Reich tarafından tanımlanmıştır. Reich, bazı ebeveynlerin boşanma sonrası yaşadığı özsaygı sorunları nedeniyle çocuğu kullanarak diğer ebeveyni kötülediğini belirtmiştir (Torun, 2019, s. 11-16). Kırgın ya da kızgın olunan eşten çocuğunu kullanarak intikam alma, onun canını yakma derdine düşen eş, yaşadığı psikolojik sorunlar nedeni ile, gerçekte asıl zararı kendi çocuğuna verdiğinin bilincine varamayabilir.

EYS, boşanmış ailelerdeki çocuklarda yaygın olarak rastlanan bir istismar biçimidir. Bu, çocuğun yetişkin yaşamında istismarcı bir kişi olmasına veya hayatının olumsuz yönde ilerlemesine yol açabilir. Bu tür çocuklarda saldırganlık, kızgınlık, sosyal ilişki kurmada zorluk ve geriye dönük davranışlar gibi belirgin davranışlar gözlenebilir. EYS'nin etkisindeki bir çocuğun ifade ettiği duygular ve ebeveyn tercihleri, genellikle yüzeyde görünenin aksidir. Çocuğunu koşulsuz kabul eden ve ona güvenli bir ortam sağlayan ebeveyn, aslında en çok sevilen ebeveyn olabilirken; çocukta korku oluşturan,

ondan tam bir bağıllık talep eden ve diğer ebeveyni reddetmesini isteyen ebeveyn, genellikle tercih edilen ebeveyn olmaktadır. Klinik deneyimler, istismara maruz kalmış çocukların bile, onlara zarar veren ebeveyni görmeyi sürdürmek istediğini göstermektedir. İstismar edilen bir çocuk genellikle, o ebeveyn hakkında olumlu yönler bulabilir. Eğer bir ebeveyn sadece kötü yönleriyle sunuluyor ve ailedeki tüm olumlu anılar göz ardı ediliyorsa, bu genellikle bir manipölasyon belirtisidir (Torun, 2019, s. 110). Boşanma sürecinde yaşananlar dolayısı ile zaten fazlası ile stres altında olan çocuk, manipöl edilerek daha da fazla zarar görmüş olur.

5.4 Boşanma Sonrasında Kadın ve Sorunları

Arıkan'ın çalışmaları, kadınların boşandıktan sonra ekonomik zorluklar, toplumsal baskılar, çocuklarını özleme (eğer velayet babadaysa) ve erkeklerden gelen istenmeyen yaklaşımlar gibi zorluklarla karşılaştığını ortaya koymuştur (Aktaş, 2011, s. 15). Schalkwyk (2005), boşandıktan sonra kadınların sosyal hayatlarını sürdürebilmelerinin ve kendilerini yeniden inşa etmelerinin oldukça zorlayıcı olduğunu vurgulamıştır. Kadınların, kültürel ve sosyal etkenler, mali durumları, eğitim seviyeleri ve devletin desteği gibi faktörler nedeniyle problem çözmede erkeklerden daha fazla zorlandığı belirtilmiştir (Erbay ve diğ., 2015, s. 139-154). Schalkwyk, bir diğer çalışmasında, kadınların boşanma sonrasında suçluluk ve baskı hissettiğini, tek başına yaşamaya alışmakta zorlandıklarını belirtmiştir. Bu durum kadının karakterine ve yaşadığı topluma göre de şekillenir.

Boşanma sonrası kadınlar hem maddi hem de manevi olarak çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Toplumsal ve kültürel baskılar, aile içi ya da eş tarafından dışlanma, mali zorluklar, evlilikle kazanılan sosyal statünün yitirilmesi, adil olmayan muamele görmeleri ve çocuklarıyla ilgili olarak yaşadıkları duygusal sorunlar, boşanmış kadınların en sık karşılaştığı sorunlar arasında yer almaktadır (Sarpkaya, 2012, s. 30-50). Boşanma, kadını sosyal çevresinden, kazandığı statüden ve evlilikle kurduğu arkadaşlıklardan uzaklaştırabilir. Bu durum, kadınlarda başarısızlık duygusunu ve arkadaşlarını kaybetme korkusunu tetikleyebilir. Bu zorlukların kaynağı genellikle toplumsal önyargılar, aile ve çevrenin tutumları ve eşle olan ilişkilerin sona ermesi gibi faktörlerdir (Sucu, 2007, s. 18). Özellikle erkek egemen toplumlarda, kadının çocuk sahibi olması ona toplumsal bir değer kazandırır. Bu bağlamda, boşanmış ve çocuk sahibi kadınlar, çocuksuz boşanmış kadınlara göre toplumda daha olumlu bir

değerlendirme alabilirler (Sarpkaya, 2012, s. 30-50). Toplum evli de olsa boşanmışta olsa çocuklu ve çocuksuz ayrımını yapabilir.

Toplumun boşanmayı olumsuz bir şekilde değerlendirdiği yerlerde, boşanan kadın üzerindeki baskı daha yoğundur. Bu kadınlar, boşandıktan sonra toplum içerisinde daha ihtiyatlı davranma eğilimindedir. Handan Karakaya'nın 2018'de gerçekleştirdiği bir araştırmada, katılımcı kadınların boşanmaya karar verirken toplumun "boşanmış kadın" imajından endişe duymadıklarını belirtmelerine rağmen, boşandıktan sonraki hayatlarında davranışlarını değiştirdikleri, daha mütevazı giysiler tercih ettikleri ve sosyal ilişkilerini sınırladıkları gözlemlenmiştir. Bu, "boşanmış kadın" etiketine karşı derinlemesine bir çekince duyduklarını ortaya koymaktadır (Karakaya, 2019, s. 261-291). Bu durum, boşanan kadınların toplumsal yargılardan, istenmeyen yaklaşımlardan ve olumsuz tutumlardan korunma amacı taşıdığını göstermektedir.

Büyük şehirlerde yaşayan boşanmış kadınların toplumsal baskıdan daha etkin bir şekilde uzak durabildikleri gözlemlenirken, küçük yerleşim yerlerinde bu baskının daha yoğun olduğu belirtilmiştir. Boşanma süreci ve sonrasında kadınlar, çeşitli ruhsal zorluklarla karşı karşıya kalabilirler. Özellikle anksiyete, boşanmış kadınlarda yaygın bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Öngider' in yaptığı bir araştırmada, boşanmış kadınların anksiyete seviyelerinin, evli kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu anksiyetenin nedenlerinden biri, kadının toplumsal sorunlarla ve maddi zorluklarla yalnız başına mücadele etmesi olabilir (Öngider, 2011, s. 66-70). Ayrıca, kadınların sadece kendi sorunlarıyla değil, çocuklarının sorunlarıyla da uğraşmak zorunda kalması, bu zorlukları katlayabilir. Çocukların baba tarafından ya da çevrelerinden yeterli desteği alamamaları, kadının ruhsal yükünü daha da artırabilir (Öngider, 2013, s. 140-161). Bu sorun sağlıklı bir şekilde yürütülen evliliklerde de bulunabilir.

Aile desteğinin eksikliği ya da tamamen kaybedilmesi, kadınların boşanma sonrası karşılaştıkları zorluklarla mücadele ederken daha fazla zorlanmalarına sebep olmaktadır (Can ve Aksu, 2016, s. 888-902). Boşanmayla birlikte toplumda bazı statülerini kaybeden kadınlar, çocuklarına daha iyi bir hayat sunma veya mesleklerinde ilerleme amacıyla, kaybettikleri bu statüleri güçlü, bağımsız kadın imajıyla telafi etmeye çalışmaktadırlar. Bu yaklaşım, onların toplumun olumsuz tutumlarına ve baskılarına karşı direncini artırmaktadır. Boşanma sonrası çalışma hayatına devam eden kadınlar, maddi özgürlüklerini ve toplum içindeki hareketliliklerini

koruyabilmekte ve bu, onların sosyal yaşamlarını kolaylaştırmaktadır. Erkek egemen toplumlardan uzakta, ekonomik bağımsızlığa sahip kadınlar, özgürce seyahat edebilir, istedikleriyle iletişim kurabilir ve tek başlarına yaşayabilirler. Ancak, ekonomik özgürlüğe sahip olmayan kadınlar için bu olanaklar sınırlıdır. Maddi bağımsızlığı olmayan boşanmış kadınlar, özellikle çocukları varsa, eski yaşamlarına geri dönebilirler (Sarpkaya, 2012, s. 30-50). Yaşadıkları sorunları göz önüne aldıklarında bu kadınların bir kısmı sakat ta olsa evli oldukları döneme geri dönme eğilimi gösterebilirler.

Boşanma, kadınlar için toplumumuzda her zaman zor bir deneyim olagelmıştır. Aile yapısı, geleneksel değerler ve erkek egemen toplum, kadının boşanma kararını zorlaştırmış ve bu sürecin önünde engeller oluşturmuştur. Boşanma kararı alırken, kadınlar ekonomik zorluklar, çocuklarının geleceği ve aile ya da gelenekten gelen baskılar gibi faktörlerden etkilenmekte ve bu kararı ertelemektedirler. Birçok kadının boşanma kararını daha uygun şartların oluşmasını bekleyerek aldığı gözlemlenmiştir. Özellikle çocuklu kadınlar için, boşanma en son seçenek olarak düşünülmüştür. Boşanma sonrası, kadınların hayatlarını yeniden düzenlemek için büyük bir çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Bu zorluklar sadece boşanma süreciyle sınırlı kalmamış, ekonomik zorluklar, toplumdan gelen baskı, taciz ve itibar kaybı gibi konularda devam etmiştir. Bu süreçte kadınlar, anksiyete başta olmak üzere birçok ruhsal sorunla mücadele etmişlerdir. Aile veya profesyonel destek alan kadınların bu süreci daha hafif atlattığı gözlenirken, ailelerinden destek alamayan kadınların bu süreci daha zor atlattığı bilinmektedir. Eğitimli ve çalışan kadınların ise boşanma kararını daha rahat alabildikleri belirtilmiştir.

6. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu araştırma kapsamında boşanmış, çalışan ve çocuklu kadınların çocuklarıyla yaşadıkları sorunlar, boşanma ve boşanmanın kadın üzerindeki etkileri incelenmektedir. Boşanma olgusu incelenirken boşanmış ve çalışan kadınların çocukları ile ilgili problemleri ve onlarla iletişim sorunları üzerinde durulmuştur. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, veri toplamak için yarı yapılandırılmış görüşme ve gözlem tekniğine başvurulmuş, verilerin analizi için söylem analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmada çocukların anne ile olan ilişkileri ve boşanma sonrasında yaşanan/yaşanması muhtemel durumlar Çizelge 6.1 Boşanmış ailelerin çocuklarının incelendiği temalar şeklinde incelenmiştir:

Çizelge 6.1: Boşanmış ailelerin çocuklarının tepkilerinin incelendiği temalar.

	Temalar
1	Düzen-düzensizlik
2	Eğitim başarıları
3	İlgi çekme davranışları
4	Kişisel bakım ile ilgili sorunlar
5	Öfke kontrolü
6	Ebeveynleri ile olan kişisel ilişki kurma istekleri
7	Somatik-fiziksel etkiler

Her bir değişkenle ilgili olarak katılımcılar ile görüşülmüş ve birtakım bulgulara ulaşılmıştır. Garfinkel dokümanter yorum metodundan bahseder. Ve der ki bu metot karşımızdakinin ne hakkında konuştuğunu anlamamızı sağlar. Biz karşımızdakinin ne demek istediğini anlamalıyız. Çünkü o asla anlatmak istediğini kesin olarak anlatmaz, tam olarak ifade etmez. Katılımcılardan elde edilen bulguları bu anlamda incelemek yerinde olabilir. Katılımcı görüşlerinden hareketle bu bulguları aşağıda yer verildiği şekilde ele almak mümkündür.

6.1. Düzen-Düzensizlik

Çizelge 6.2: Boşanmış ailelerin çocuklarında düzen-düzensizlik durumunu gösterir tema ve kodlar.

Tema	Kod	Görüş Bildiren Katılımcı	F
Düzen-Düzensizlik	Olumsuz Değişim	Aslı Hanım, Betül Hanım, Nur Hanım, Fatma Hanım, Tülay Hanım, Gizem Hanım, Kader Hanım, Zeynep Hanım	8
		Zübeyde Hanım, Melike Hanım, Habibe Hanım	3
	Olumlu Değişim		
	Nötr	Nida Hanım, Dilek Hanım, Gülten Hanım, Ayşe Hanım, Emine Hanım	5

Çizelge 6.2: Boşanmış ailelerin çocuklarında düzen-düzensizlik durumunu gösterir tema ve kodlar incelendiğinde katılımcıların %50'sinin çocuklarının süreçte süreçte düzen konusunda olumsuz bir değişim geçirdiğini ifade ettiklerini, yaklaşık %19 katılımcının çocuklarının süreçten olumlu etkilendiğini belirttiğini ve yaklaşık %31 katılımcının ise çocuklarında herhangi bir değişim gözlemlenmediği aktardığını görüyoruz. Bu noktada ağırlıklı olarak boşanma süreci ve boşanmanın çocukları düzen-düzensizlik bağlamında olumsuz etkilediğini söyleyebiliriz. Ancak bazı katılımcılar çocuklarının süreç sonrasında daha düzenli çocuklar olduklarını ifade ettiklerini görüyoruz. Burada ise kötü giden bir evliliğin çocuklar açısından da olumsuz sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Ancak boşanma sürecini iyi yönetebilen ebeveynlerin çocuklarında ve çocukları yetişkin yaşta iken boşanan çiftlerin çocuklarında herhangi bir değişim olmadığını anlıyoruz.

Boşanmanın çocuk üzerinde yarattığı düzenli olma ya da düzensiz olma durumu yatağını toplamama, oyuncaklarını dağıtma, odasını düzensiz kullanma ve kişisel eşyaları ile ilgili kırma, parçalama vb. açılardan incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde boşanma esnasında çocukları 6 ve 6' dan küçük yaşta olan 8 katılımcıdan bu yaş grubuna mensup 10 çocuk ile ilgili veriler toplanmıştır. Bu katılımcılar arasında ev değiştirmek durumunda kalmayan 5 katılımcının çocuklarının yeni durumdan çok fazla etkilenmedikleri, düzenleri konusunda zaten anne yardımına da ihtiyaç duydukları için boşanma öncesinde ve boşanma sonrasında var denilebilecek bir fark olmadığı görülmüştür. Ev değiştirmek durumunda kalan 3 katılımcı ise boşanma öncesinde oyuncak toplama,

oda toplama ve yatağını toplama gibi konularda kendilerine yardım eden çocuklarının yardım etmeyi bıraktıklarını ifade etmişlerdir. Ev değiştirmek zorunda kalan katılımcılardan 2 tanesi ve ev değiştirmek durumunda kalmayan katılımcılardan da 3 tanesi çocuklarında kişisel eşyalarına zarar verme durumunun ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Aslı Hanım 3 yaşındaki çocuğunun düzensizlik durumu ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir.

“Oğlum oyuncaklarını toplamayı bıraktığı gibi ben topladığımda da yeniden dağıtıyordu hatta 1,5 yaşındaki kardeşi bana yardım ettiğinde de ona vuruyor ve toplamasına izin vermiyordu” (Aslı Hanım, 23 yaşında, 2 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi).

Küçük yaşlardaki çocuklarda gördüğümüz bu ve benzeri tepkiler onların yaşadıkları karşısında hissettiklerinin bir dışa vurumudur. Çocuk evde eksikliğini hissettiği, ilgisinden mahrum kaldığı biri için, bir baba figürü için çevresine bir tepki verecektir. Kayıp duygusunu ifade etmenin kendince bir yolunu bulacaktır. Burada çocuğun dışa vurum davranışları hem ebeveyne hem de kardeşe yönelik gösterilmektedir. Boşanma sürecinde hırçın davranışlar içinde bulunan çocuğun şiddet davranışı gösterdiği de anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle boşanma sürecinde çocuğun hem ebeveyn ilişkileri hem de kardeş ile olan ilişkileri hem de sosyal çevre ile ilişkileri bozulabilmektedir. Elbette ki bunu da kendi dilinde, kendi tarzında yapacaktır. Çocuğun ailesi parçalanmıştır. Aile üyelerinin hepsi artık aynı evi paylaşmamaktadır. Yeni ailesinde eksik bir üye vardır. Bu çocuğun ilgisinden yoksun kaldığı bir üyedir. Çocuk bu duruma olan tepkisini düzensizlik ve şiddet yolu ile dışa vurmaktadır. Katılımcılardan Betül Hanım 3 yaşındaki kızı ile yaşadığı düzen problemini anlatırken bu ifadelerle yer vermiştir.

“En sevdiği ve hep onunla yattığı bir oyuncak bebeğini parçaladı, sonrasında bebeğinin parçaları ile uyuyordu, bende gidip bebeğin aynısından aldım ama kızım onu kabul etmedi. Parçaladığı bebek ile uyumaya devam etti” (Betül Hanım, 27 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Çocuklarda kayıp sonrası travma çeşitli şekillerde dışa vurulabilir. Çocuk babanın aileden gidişini kendisinden vazgeçilme olarak algılayabilir. Bunu da çok sevdiği bir oyuncak vasıtası ile yansıtabilir. Burada çocuk yaşadığı kayıp ile nasıl parçalanmış hissettiğini anlatmak istemiş ve kendince oyuncağını parçalasa bile ondan vazgeçmeyerek ebeveyninden vazgeçmeyeceğini vurgulamaya çalışmıştır diyebiliriz. Çocuklar için oyuncaklar onların içsel dünyalarına açılan bir kapı gibidir.

Burada çocuk “bağ” kurduğu bir oyuncağına ciddi zarar vererek yaşadığı sürecin travmatik etkilerini ortaya koymaktadır. Çocuk anlatmak istediklerini tam olarak ifade etmemekle birlikte hareketleri ve söylemleri ile ne demek istediği anlaşılabilir. Burada dokümanter yorum devreye girer. Zübeyde Hanım oğlunun süreçteki düzen durumunu şu şekilde dile getirmiştir.

“Hiç olmadığı kadar düzenli bir çocuğa dönüştü, her yaptığım şeye bana yardım etmeye çalışıyordu” (Zübeyde Hanım, 25 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi).

Bazı çocuklar boşanmalarda belki de acıdıkları için, belki onsuz ne yaparım korkusu ile annelerine her zamankinden daha düşkün hale gelebilirler. Annelerine daha fazla yardım eder bir hale gelebilirler. Belki de babalarından boşalan yeri kendileri doldurma çabası içerisine de girebilirler. Anne “sen yalnız değilsin” cümlesini kendilerince ifade ederler. Nida Hanım boşanma döneminde çocukları ile yaşadığı düzen düzensizlik problemlerini anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır.

“Eski eşim zaten bana ve çocuklara karşı oldukça ilgisizdi. Evde fazla zaman geçirmezdi. Zaten çocuklar ile de pek iletişimi yoktu. Böyle olunca çocuklar evde babanın eksikliğini fazla hissetmediler” (Nida Hanım, 29 yaşında, 2 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlenmedi).

Aile içinde bireyler arasında çeşitli bağlar ve duygular kurulmaktadır. Bu bağlar daha evliliğin ilk yıllarında kurulmakta ve zaman içinde gelişmektedir. Aynı zamanda sağlıklı bir ailenin kilit noktalarından biri “sağlıklı iletişim” den geçmektedir. Buna göre yukarıdaki katılımcıdan elde edilen bilgiler incelendiğinde babanın çocuklar ile sağlıklı bir iletişimi olmadığı görülmektedir. Bu durum neticesinde boşanma aşamasına gelindiğinde ebeveynlerin ayrılacak olmasının çocuk için çok bir anlam ifade etmediği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle ailenin bir “sistem” olduğu görüşünden hareketle burada yer verilen örnekte esasında o sistemin hiç oluşmadığını belirtebiliriz.

Boşandığı dönemde bu yaş grubunda çocuk sahibi olan katılımcılar ile yapılan görüşmeler neticesinde bu yaş grubundaki çocuklar arasında cinsiyete bağlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda, bu yaş grubuna mensup çocuğu bulunan çiftlerin evlilikleri ile ilgili sorun yaşamaları durumunda erkeğin genellikle evden uzaklaştığı görülmüştür. Erkek hem eşi ile hem de çocukları ile iletişimini minimum seviyeye getirmiştir. Katılımcıların ifadeleri

doğrultusunda boşanma esnasında bu yaş grubunda bulunan çocukların durumdan en az etkilendikleri görülmüştür. Yapılan literatür araştırmasına göre genellikle bu yaş grubu çocukların ileriki dönemlerde psikolojik olarak durumdan daha az etkilendikleri ve boşanma travmasını diğer yaş gruplarına mensup çocuklara göre daha az yaşadıkları anlaşılmıştır. Bu açıdan, bu çalışmada da çocukların yaş grubu açısından bakıldığında boşanma süreci ve boşanma durumunda anne ile iletişim noktasında en az etkilenen grup olduğu görülmüştür.

Katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde boşanma esnasında çocukları 7-13 yaş aralığında olan 12 katılımcı ile yapılan görüşmede 18 çocuğun davranış biçimleri ve anne ile ilişkileri incelenmiştir. Bu çocukların 11'i kız, 7'si erkektir. Düzensizlik noktasında kız ve erkek çocuklar arasında belirgin bir fark gözlenmemiştir. Kişisel eşyalara zarar verme aşamasında kız çocukların daha çok oyuncaklarına, kendi okul eşyalarına zarar verme durumları gözlenmiştir. Ancak bunu göstererek yapmak yerine gizli yapmayı tercih etmişlerdir. Erkek çocuklarında da yine şahsi eşyalara zarar verme eğilimi gözlenmiş ancak erkek çocukların bunu daha belirgin şekilde yaptıkları görülmüştür. Erkek çocukları annenin yanında eşyalarına zarar vermeyi tercih etmişlerdir. Bu yaş grubu çocukların hepsinde düzensizlik gözlenmiştir. Kişisel eşyalara zarar verme noktasında ise kız çocukların 7'si ile erkek çocukların 5'inin kişisel eşyalarına zarar verdikleri gözlenmiştir. Katılımcılar, boşanma öncesinde baba ile iyi bir ilişkisi olan çocukların boşanma sonrası eksilen baba ilgisi nedeni ile yaşadıkları duyguları kendi kişisel eşyalarına zarar verme, oda dağıtma gibi formlarda ortaya koyduklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan sadece 1 tanesi boşanma süreci ve sonrasında eski eşinin kendisi ve çocuğu ile ilgilenmeyi hiç bırakmadığını belirtmiştir. Ayşe Hanım, boşanma sürecinde çocuğu ile herhangi bir sorun yaşamadığını ifade ederek, süreçte yaşananlar hakkında şu şekilde konuşmuştur.

“Eski eşim boşanma esnasında ve sonrasında bana hiçbir sorun yaşatmadı, mahkemece saptanan nafaka miktarını önemsemeden evin bütün ihtiyaçlarını karşılamaya devam etti. Çocuğun özel öğretmeninin masrafı, kira vs. her ne masrafımız var ise hepsini ödedi. Kızımızı bir akşam evde benimle bırakırken bir akşam alıp yemeğe götürüyordu. Haftada bir defa da ailece yemek yiyorduk. Eşim boşanma sonrasında benimle de kızı ile de daha çok ilgilenir oldu. Bu beş yıl bu şekilde devam etti. Beş yıl sonra yeniden evlenme kararı aldık ve

evlendik” (Ayşe Hanım, 30 yaşında, 1 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Bu katılımcı çocuğu ile ilgili düzen ve kişisel eşyalara zarar verme gibi bir sorun yaşamadığını dile getirmiştir. Bu noktada erkeğin davranışlarının anne çocuk ilişkisi üzerindeki etkisi de önemi de aslında çok net görülebilmektedir. Öte yandan bu örnekte “sağlıklı boşanma” dikkat çekmektedir. Eşler ayrılrsa bile paylaştıkları geçmişe, birbirlerine ve çocuklarına karşı her zaman saygı duymak ve ortak değerleri korumak durumundadır. Bu noktada bu örnekte aile birliği hukuken bitmiş olmakla beraber boşanma sonrası eşlerin birbirine davranışı ve özellikle babanın sorumluluklarının farkında oluşu “aile birliğini yeniden kurmaya” yardımcı olmuştur. Katılımcılardan Fatma Hanım 10 yaşındaki oğlunun süreç boyunca sadece kendi odasında değil evin genelinde dağınık ve düzensiz olduğunu ifade etmiştir.

“Oğlum boşanma öncesi sakin ve uyumlu bir çocuktü. Hiçbir sorun yaratmazdı. Boşanma sürecinde kişisel eşyalarını evin her yerine dağıtma gibi bir huy edindi. Bu boşanma bitip her şey düzene girdikten sonra azalarak yaklaşık 2 yıl devam etti ve bitti”, diyerek yaşadıklarını anlatmıştır (Fatma Hanım, 32 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Evlilikler her ne kadar çatışmalı da olsa, içerisinde tartışmaları, kavgaları da barındırsa düzen değiştirmek zordur. Çiftler boşanma kararı ile hayatlarını değiştirme kararı verirler. Bu karar belirsizliği getirir. Çocuklar ise bu kararlara saygı göstermesi, bu kararları kabullenmesi beklenen taraftır. Boşanmayı talep eden taraf kadın ya da erkek çocuktan bu kararın kabulünü ve yeni duruma uyumu bekler. Küçük yaş grubundaki çocukların bilişsel düzeyleri henüz olgunlaşmadığı için davranışlarını kontrol etmek ve çevrelerindeki olayları anlamlandırmak konusunda yeteri kadar iyi değillerdir. Fakat ev ortamındaki huzursuzluk ve kaostan da etkilenebilmektedirler. Bu bağlamda küçük çocukların, boşanma sürecinde eşyalara zarar vermesi veya düzeni bozması, şiddet eğilimi göstermesi olasıdır. Tülay Hanım süreç düzen bakımından yaşadıklarını şu ifadeler ile anlatmıştır.

“Süreçte babalarının ve onun ailesinin de etkisi ile çocuklar ile çok sorun yaşadım. Benim çocuklarım 8, 10 ve 12 yaşlarındaydı. Biri bir şey yaparsa diğeri de yapıyordu. Evdeki kaosu anlatacak kelime bulamıyorum. Benim evliliğim aldatma yüzünden bitti. Hatta eski eşim sevgilisine ev tutmuş. Her gece geç saate kadar orada kalıyormuş. Bir de çocukları olmuş. Ben öğrendiğimde çocuk 3 yaşındaydı. Yıllarca süren bir ilişki... Arada bilmediğim

belki başka ilişkiler, orasını bilmiyorum tabi. Bana 3 çocuğumuz var, hayat kolay değil, çok çalışmam gerek derken meğer... Ben durumu öğrendiğimde boşanmak istedim. Durum onun ailesine de yansıdı. Annesi bunun için ev dağıtılır mı dedi bana. Çocukların var dedi. Eski eşim Mardin kökenli bir aileden geliyordu. Onlarda boşanma pek hoş karşılanmıyor. Kendi ailem de boşanmamı onaylamadı. Ailem İzmirli ancak kökenimiz Kütahya. Ailemden beklemediğim bir tavırdı aslında. Eski eşim ise neyini eksik ediyorum, otur oturduğun yere dedi. Çocuklarımız var, aklını başına al. Ben herkese rağmen boşanma kararı aldım. Eski eşim durumun mahkeme kayıtlarına yansımısını istemedi. Anlaşmalı boşanma karşılığında, çocuklarımızın da üzülmemesi için konuyu mahkemeye taşımadık. Boşanma gerçekleşikten sonra çocuklarımız babaannelerine her gittiğinde anneniz sizi bizden ayırdı. Eskisi gibi görüşemiyoruz gibi şeyler söylüyormuş. Anneniz yüzünden babanıza hasret yaşıyorsunuz, gibi şeyler. Çocuklar görüşmelerden her geri geldiklerinde resmen bana eziyet olsun diye üçü birden evde ortalığı dağıtıyordu. Yemek yedikten sonra masayı toplamayı reddediyorlardı. Çok zor bir süreçti. Çocuklar biraz büyüyüp başka bir kardeşleri olduğunu öğrendiklerinde yaşananları az çok anladılar. Evdeki düzen sorunu ise yaklaşık olarak 4 yıl sürdü. Sonrasında kendi sorumluluklarını almış oldular” (Tülay Hanım, 35 yaşında, 3 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Evliliklerin yıkılmasında pek çok faktör önemli rol oynamakla birlikte “aldatma” bunlar arasında ciddi olumsuz etkileri olan bireyin ve toplumun değerlerini sarsan yıkıcı bir faktördür. Dahası aldatmanın görmezden gelinmesinin önerilmesi, çocuklar için istenmeyen durumlara katlanılmasının lanse edilmesi ise durumun nedenli vahim olduğunu ortaya koymakta olup Tülay Hanım örneğinde bu durum açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Katılımcılardan Melike Hanım, 7 ve 12 yaşlarında bulunan çocukları ile süreçte yaşadıkları için şu ifadeleri kullanmıştır.

“Normalde düzensiz çocuklardı, ancak boşanma ile birlikte bana çok yardım etmeye başladılar” (Melike Hanım, 40 yaşında, 2 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi).

Her çocuk aile içinde yaşadığı ortamda düzenli bir yaşamı hak eder. Bu düzeni sağlamak temelde ebeveynin görevi olup aynı zamanda onlar rol model alınarak öğrenilmektedir. Bununla birlikte çocukların davranışları sürekli değişmekte ve yeni yeni bilgileri zaman içinde öğrenmektedirler. Bu noktada çocukların boşanma sonrası anneye destek olmak için toparlanmaları onların bir davranış değişikliğine gitmelerini sağlamıştır denilebilir. Dilek Hanım yaptığımız görüşmede çocuklarını düzen açısından değerlendirirken, aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır.

“5, 7, 12 yaşlarında bulunan çocuklarımdan 5 ve 7 yaşındaki çocuklarımda bir değişim gözlemedim. Zaten eski eşim ile 4 yıldır ayrı yaşıyor gibiydik. Eski eşim haftada 1 gün eve gelirdi. Çocuklarla birkaç saat zaman geçirir ve biraz para bırakır giderdi. 12 yaşındaki çocuğum babasının eve gelmiyor oluşundan beni sorumlu tutardı. Hiçbir şeyi yerine koymaz, sürekli ortalığı dağıtıp beni kızdırmaya çalışırdı. Bir şey dediğimde ise babasının benim yüzümden evden gittiğini ve büyüyünce kendisinin de gideceğini söylerdi. Bu durum yaklaşık 2-3 yıl devam etti. Sonrasında duruldu, ancak onunla hiçbir zaman sağlıklı bir iletişimimiz olmadı” (Dilek Hanım, 30 yaşında. 3 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Çocuklar ve ebeveyn arasındaki ilişkiler zaman zaman çatışmalı ve istenmeyen şekillerde gelişmektedir. Bazı çocukların ebeveynler arasında taraf oldukları anne ya da babaya daha düşkün oldukları sözleri ve davranışları ile anlaşılmaktadır. Bu durum esasında ebeveyn için yıpratıcı bir süreçtir. Böylesi bir süreçte boşanma durumu da söz konusu olunca çocuk ebeveyne karşı düşmanca davranış ve duygular geliştirebilmektedir. Diğer bir katılımcı Gizem Hanım ise süreçte yaşadıklarını anlatırken şu ifadelerle yer vermiştir.

“Boşanma sürecinde ev değiştirmek zorunda kaldım. Otoparkı olan, havuzlu ve içerisinde spor salonunun bulunduğu bir siteden 2+1 normal bir apartman dairesine taşındım. Kızım bu durumu kabullenmekte çok zorlandı. Bana sözlü olarak bir şey söylemedi ancak yeni düzene alışması oldukça zor oldu. Eski düzenini istiyordu. Bunu da genel olarak kıyafetlerini ve okul eşyalarını dağıtarak gösterdi. Eşyalarını dolabına koy dediğimde dolap çok küçük sığmıyorlar diyordu. Ben toplayıp yerleştirerek ona sığdığını defalarca kez göstermek zorunda kaldım. Yaşananları kabul edip yeniden kendi sorumluluğunu alabilmesi yaklaşık 2 yıl sürdü” (Gizem Hanım, 30 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi).

Aileyi meydana getiren ve ayakta tutan en önemli faktörlerden biri ekonomik durum ve sahi olunan yaşam standartlarıdır. Özellikle üst gelir grubunda yer alan ve yüksek yaşam standartları bulunan aileler için daha zayıf bir ekonomik duruma geçiş ve beklentilerin karşılanamaması zamanla kabul edilmesi güç durumlara dönüşebilmektedir. Kader Hanım 11 yaşındaki kızı ile yaşadığı sorunu şu ifadelerle dile getirmiştir.

“Kızım evi çok dağıtıyordu, ona biri gelse ayıp olur, hadi toplayalım dediğimde bana kim gelecek ki burada benim hiç arkadaşım yok. Senin gelecek misafirin varsa kendin topla derdi. Birkaç komşu ile tanışıp biraz arkadaş edindiğinde

yavaş yavaş düzene girmeye başladı” (Kader Hanım, 36 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Aile, her ne kadar onu meydana getiren bireylerden oluşsa bile esasında yakın çevreden uzak çevreye kadar toplumun etkilerine açık bir kurumdur. Bu katılımcının söyledikleri, aile ve ev yaşamı için sosyal çevre ve arkadaşların düzen ile ilgili etkilerinin olduğunu göstermektedir. Öte taraftan bireyin yaşam alanını, kendisi için daha ferah, yaşanılabilir bir ortam haline getirmesi gerekirken diğerleri için yapılan derlenip toplanma davranışlarının tartışmaya açık bir konu olduğunu da belirtebiliriz. Bir diğer katılımcı Nur Hanım 7 yaşındaki çocuğu için düzen konusunu görüşürken şu ifadeleri kullanmıştır.

“Normalde gayet düzenli bir çocuktü. Aslında boşanma sonrasında da düzensiz oldu diyemem. Ama babasına çok düşküdü. Babası boşandıktan sonra onun ile de fazla görüşmedi. Her geçen zaman görüşmeler azaldı. Oğlum babasını çok özlediğinde ağlayarak her yeri dağıtırdı. Bu sürekli bir düzensizlik değildi ama. zaman zaman yaşadığı kriz gibi bir şeydi. Başlangıçta birkaç günde bir tekrarlardı. Sonrasında azalarak devam etti. Yaklaşık 1,5 yıl gibi bir sürede tamamen bitti” (Nur Hanım, 28 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi).

Bu yaş grubu çocuklarda babaya düşkünlük, konut değiştirilmek zorunda kalınması, çocukların sosyal çevrelerinin değişmek durumunda kalması gibi faktörlerin çocuk davranışları üzerinde etkili olabildiğı görülmüştür. Çocuklar arasında cinsiyete dayalı farklılaşmalar gözlenmeye başlanmıştır. Baba figürü, çocukluk dönemi için oldukça önemli olup çocukların ilk “rol modelleri” ebeveynleridir. Çocuğun kendini güvende hissetmesi, sevildiğini, değer gördüğünü, korunduğunu ve bakım konusunda ihtiyaçlarının karşılandığını anlaması ancak sağlıklı ve ebeveynleri tarafından kabul gördükleri ailelerde mümkün olabilecektir.

Katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde boşanma esnasında çocukları 14-20 yaş aralığında olan 6 katılımcı ile 8 çocuğun davranış biçimleri ve anne ile ilişkileri incelenmiştir. Bu çocukların 3'ü kız ve 5'i erkektir. Ergenlik bunalımlarının da had safhada yaşandığı yaş grubundaki çocukların boşanma süreci ve boşanma sonrasında daha küçük yaşta ki çocuklara göre daha fazla etkilendikleri gözlemlenmiştir. Bu çocuklar arasında kız çocukların düzen konusunda daha dikkatli oldukları gözlenmiştir. Erkek çocuklar kız çocuklara oranla daha dağınık ve düzensiz olarak ifade edilmiştir. Boşanma nedeni ile anneyi suçlayan çocuklarda

düzensizlik daha fazla gözlenmiştir. Boşanma nedeni ile babayı suçlayan çocuklarda ise anneye yardım konusunda daha fazla istek görülmüştür. Kişisel eşyalara zarar verme 1 kız çocuğunda ve 1 erkek çocuğunda gözlenmiştir. Zeynep Hanım, 15 ve 16 yaşlarında bulunan bir kızı ve bir oğlu ile yaşadıkları süreci şu şekilde ifade etmiştir.

“Birbirlerini de etkileyerek oldukça düzensiz oldular; odalarına girdiğimde adım atacak yer bulamıyordum. Her şey bir yerlerde atılmıştı. İki ergen çocuk sahibi olmak ve üzerine bir de boşanma süreci gerçekten çok yıpratıcı oldu. İki kardeş olur olmaz şeylerden kavga edip ellerine ne gelirse sağa sola fırlatırlardı. Boşanmayı takip eden 3 – 4 yıl süresince defalarca kez telefon tamir ettirdim. Aynı kitaptan kaç kez almak zorunda kaldığımı dahi hatırlıyorum. Oğlum bir keresinde nasıl yaptıysa çalışma masasının ayağını kırdı. Her ikisinde de tam bir düzene girme yaşamadım. Kızımın üniversiteye gitmesi ile evde geçirdiği zaman azaldı. Birbirlerini de daha az görür oldular. Evlenip kendi ailelerini kurduklarında evden ayrıldılar. Ancak kızım kendi evinde gayet tertipli ve düzenli bir kadın oldu. Gelinim ise hala oğlumun dağınık olmasından şikayetçi” (Zeynep Hanım, 33 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Ergenlik dönemi “fırtınalı bir dönem” olarak bilinmektedir. Bu dönemde kız ve erkek çocuklarının gelişi süreçleri ile birlikte olaylara karşı gösterdikleri tepkiler de farklılaşmaktadır. Bu dönemde akli karışık olan, kendini ortaya koymaya çalışan ve her şeyi yapabileceğini düşünen ergenlerin bu zor dönemde bir o kadar zor ve karmaşık olan boşanma süreci ile karşı karşıya kalmaları onların ev ortamında, davranışlarına kaos ortamı yaratmak şeklinde yansıyabilmektedir. Bir başka katılımcı Habibe Hanım 14 yaşındaki oğlu için düzen konusunda şu ifadelerle yer vermiştir.

“Oğlum boşanma öncesinde oldukça düzensiz ve dağınık bir çocuktü. Bana her zaman fazlası ile düşkündü. Boşanma sonrasında da durum çok değişmedi. Ama bana daha fazla yardım etmeye başladı. Eşyalarına daha fazla özen gösterdi. Yine dağınıktı ama bu dağınıklık eskiye oranla oldukça azaldı” (Habibe Hanım, 37 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Burada ise yukarıda yaşanan dağınıklık durumunun tersi ile karşılaşmaktayız. Ergenin ebeveyne destek olmak için davranışlarını değiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu durum ebeveynle olan ilişkiye olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Bir başka katılımcı Emine Hanım ise, süreçte yaşadıkları hakkında şu ifadeleri kullanmıştır.

“Çocuğum boşanma sürecinden elbette ki etkilendi. Ama düzensizlik konusunu tam olarak bu şekilde açıklayabilir miyim bilmiyorum. Boşanmaya tanıklık etmemiş olan akrabalarımın çocuklarında da arkadaşlarıımın çocuklarında da benzer sorunlar yaşadıklarını gördüm. Benim çocuğum ergenlik döneminde boşanma stresi yaşamak zorunda kaldı. Bu biliyorum geleceğini her açıdan etkileyecek. Ama bence dağınık olması boşanma kaynaklı değildi” (Emine Hanım, 39 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi)

Boşanma sürecinde ergenlik döneminde olan bireylerin davranışları daha fazla dikkat çekme ve anlaşılma isteği ile ilgilidir. Burada ebeveynin belirttiği gibi boşanma sürecinin yarattığı baskı ve stres bireyin yaşamını farklı şekillerde etkilemektedir. Bununa birlikte düzenli olmanın öğrenilebilir bir durum göz önüne alındığında başka faktörlerin eksik olduğuna dikkat çekebiliriz.

Katılımcılar bu yaş grubunda yer alan çocuklarının verdikleri düzensizlik ve kişisel eşyalara zarar verme tepkilerinin boşanma ile direk bağıı kurmakta zorlandıklarını dile getirmişlerdir. Sergilenen tavırları ergenlik bunalımları ile karıştırdıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde, boşanma esnasında çocukları 21 ve üzeri yaşta olan 3 katılımcı ile 4 çocuğun davranış biçimleri ve anne ile ilişkileri incelenmiştir. Bu çocuklardan 3 tanesi evlidir ve 2 tanesinin de kendi çocukları bulunmaktadır. Evli olan çocuklarda düzen ve kişisel eşyalara zarar verme durumu ile ilgili bir durum yaşanmamıştır. Bekar olan 1 erkek çocuk annesi ile yaşamaya devam etmiştir. Gülten Hanım süreçteki deneyimlerini şu sözler ile ifade etmiştir.

“Oğlum boşanma esnasında üniversitede okuyordu. Zaten boşanma öncesinde de son derece dağınık bir çocuktı. Ergenliği oldukça zor geçmişti. Boşanma sonrasında da bu dağınık tutumunu sürdürdü” (Gülten Hanım, 38 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Yukarıda yer verilen bulguda olduğu gibi burada da dağınık olmanın boşanma sürecinde ortaya çıkan bir tepki olmasından öte, olumsuz bir alışkanlık gibi benimsendiğini ifade etmek mümkündür.

Bu çalışmada katılımcılar düzen ve düzensizlik anlamında baba ile olan ilişkileri açısından ikiye ayrılabilir. İlk grupta baba ile güçlü bir iletişimi olan ve sağlıklı bir baba çocuk ilişkisi kurulmuş olan çocuklarda yeni duruma alışmanın ve bu yeni duruma uyum sağlamanın zaman aldığı gözlemlenmiştir. İkinci grupta yer alan çocukların zaten baba ile kurulmuş iyi bir ilişkileri olmadığından onun

yokluğundan çok fazla etkilenmedikleri görülmüştür. Yaş gruplarının da duruma farklı tepkiler verebildikleri gözlenmiştir.

6.2 Eğitim Başarısı

Çizelge 6.3: Boşanmış ailelerin çocuklarında eğitim başarı durumunu gösterir tema ve kodlar.

Tema	Kod	Görüş Bildiren Katılımcı	F
Eğitim Başarısı	Eğitim Başarısı Azaldı	Hatice Hanım, Betül Hanım, Gizem Hanım, Tülay Hanım, Nur Hanım, Zehra Hanım	6
	Eğitim Başarısı Arttı	Nida Hanım, Melike Hanım	2
	Eğitim Başarısı Değişmedi	Zehra Hanım, Zeynep Hanım, Gülten Hanım, Ayşe Hanım	4

Çizelge 6.3: Boşanmış ailelerin çocuklarında eğitim başarı durumunu gösterir tema ve kodlar incelendiğinde boşanma ve boşanma sürecinin genel olarak eğitim başarısında düşme ile sonuçlandığını görüyoruz. Katılımcılardan %50'si çocuklarında eğitim başarısının düştüğünü belirtirken, yaklaşık %17 katılımcı çocuklarının eğitim başarısı arttı demiş ve yaklaşık %33 katılımcı ise çocuklarının eğitim başarılarının değişmediğini ifade etmiştir. Düzensiz ve huzursuz bir aile ortamında yetişen çocukların boşanma neticesinde sahip olabildikleri huzurlu ortam eğitim başarılarına da yansır. Ayrılık sürecinin iyi yönetildiği çiftlerde ise eğitim başarısında farklılığa rastlanmaz.

Katılımcılar ile yapılan görüşme neticesinde davranış kalıpları ve anne ile iletişimleri araştırılan 40 çocuktan 10'u okul öncesi dönem çocuklardır. Bu çocuklardan 6 tanesi kreş ve ana okulu çağındaki çocuklardır. Bu çocukların 2'si erkek 4'ü kız çocuktur. Hatice Hanım 4 yaşındaki oğlunun kreşteki durumunu şu ifadeler ile anlatmıştır.

“Kreşte düzenlenen etkinliklere katılmayı reddettiği için pek çok kez şikâyet aldım. Oyunlara katılmayı da kabul etmediği söylendi. Ayrıca sabahları okula bırakırken ağlıyor ve beni bırakma anne diyordu” (Hatice Hanım, 26 yaşında, 1 çocuklu anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Okul öncesi çocukları için ayrışma ve bireyleşme kavramları sağlıklı bir şekilde gerçekleşmediğinde çocukların bağlanma sorunları ortaya çıkmakta ve ebeveynlerden kopmak istememekte ve dolayısıyla bağımsızlaşıp tek başına bir birey olma noktasında zorluk yaşamaktadırlar. Birey olma noktasında zorluk yaşayan bu

çocukların okul ve kreş ortamlarında etkinliklerden uzak ve yalnız başına kalmayı seçtikleri anlaşılmaktadır. Bir başka katılımcı Betül Hanım 6 yaşındaki kızının eğitim durumunu anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır.

“Kızım okula servis ile gidiyordu. Sabahları onu servise bindirmek çok zordu. Gitmeyeceğim diye ağlardı. Ayrıca kızım anaokulunda verilen etkinlikleri yapmıyormuş, bana da ödevim yok diyordu. Ama öğretmenleri ile görüştüğümde okulda etkinliklere katılmadığı gibi eve gönderilen etkinlik ödevlerini de yapmadığını öğreniyordum” (Betül Hanım, 27 yaşında, 3 çocuklu, çekışmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Eğitim başarısı açısından değerlendirildiklerinde okullarında etkinliklere katılmayı reddetme, arkadaşları ile oyun oynamama, okula gitmeyi istememe gibi tepki veren 2 çocuğa rastlanmıştır. Bu iki çocuktan biri kız diğeri erkek çocuktur. Önceki örnekte görüldüğü gibi bu örnekte de okul ile ilgili sorumlulukların yerine getirilmesinin reddedildiği ve okula gitmeme davranışı gözlenmektedir. Bu noktada çocukların ebeveynlerinin ayrı olmasını kabul etmemeye yönelik bir tepki olarak değerlendirilebilir.

Katılımcılar ile yapılan görüşme neticesinde davranış kalıpları ve anne ile iletişimleri araştırılan 40 çocuktan 18'i 7-13 yaş grubuna mensuptur. Hepsi okula gitmektedir. 11'i kız ve 7'si erkek olan bu çocukların eğitim başarılarına baktığımızda kız çocukların 6'sında ve erkek çocukların 3'ünde eğitim başarısı yönünden bir farklılık gözlenmemiştir. Kız çocukların 2'sinde eğitim başarısı yükselmiş 3'ünde ise azalmıştır. Erkek çocuklarında 3'ünde eğitim başarısında azalma olurken 1'inde eğitim başarısının yükseldiği gözlenmiştir. Nida Hanım, 9 yaşındaki kızının eğitim durumu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır.

“Kızımın okul başarısı belirgin şekilde arttı. Biz eski eşim ile evde çok tartışırdık. Kızım da pek çok kez bu tartışmalara tanık olmuş ve çok ağlamıştı. Evliliğimde kızım genellikle odasından hiç çıkmazdı. Bana herhangi bir dersini anlamadığını ya da ödevini yapamadığını hiç söylemezdi. Boşanma sonrasında kızımla ilişkimdeki problemler bitti. Her konuda arkadaş gibi olduk. Kafasına takılan her şeyi, saçma dahi olsa, gelip bana sorabilir, benimle paylaşabilir oldu” (Nida Hanım, 29 yaşında, 2 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlenmedi).

Eğitsel ya da akademik başarı pek çok faktörden olumlu ve olumsuz etkilere açık bir durumdur. Bu noktada bireyin yaşadığı ortam, kaynaklar, bilgiye ulaşım gücü gibi durumlar önemli yer tutarken zorlu durumlar karşısında kişisel dirayet ve

performansın başarıya kattıkları yadsınamaz. Bu noktada olumsuz bir aile ortamında bulunmasına rağmen başarılı olan bir çocuğun olduğu görülmektedir. Bu başarının birçok faktöre bağlı olmakla bireysel faktörlerin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. 7 yaşında bir kızı ve 12 yaşında bir oğlu olan Melike Hanım çocuklarının eğitim başarıları için şu ifadeleri kullanmıştır.

“Eski eşim benimle de çocuklarla pek ilgilenmezdi. Çok sinirli bir adamdı. Sürekli her şeye bağıırır, hep kızardı. Çocuklar babalarından çok korkardı. Akşamları eski eşim eve gelmeden önce onunla karşılaşmamak için erkenden yattıklarını hatırlıyorum. Biz boşanınca daha düzenli bir çalışma ortamı oldu. Bu tabi eğitim başarılarına da yansdı” (Melike Hanım, 40 yaşında, 2 çocuklu, çekişmeli boşandı, evlendi)

Bir çocuğun eğitsel yönden başarılı olması için bulunduğu ortam çok önemlidir. Korku, şiddet ve eleştirinin hâkim olduğu bir ortamda bireyler gerçek performanslarını ortaya koyamayabilirler. Bu katılımcının aktardıkları bize bunu göstermektedir. 9 yaşında bir kızı olan Gizem Hanım kızının eğitim başarıları hakkında şu ifadelere yer vermiştir.

“Kızım ile yaşadığım sorunlar eğitimi de kapsıyordu. Okul başarıları iyice düştü. Sınıfı ortalama ile geçer haldeydi. Kızım hayatımızda yaşanan değişikliği kabul ettiğinde dahi okul başarıları yeniden yükselmedi. Aynı şekilde hep zor geçti sınıfı. Zaten liseden sonra da okumadı” (Gizem Hanım, 30 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi)

Yukarıda yer verilen katılımcı görüşleri incelendiğinde çocuğun okul başarıları sadece boşanma süreci ile ilgili görülmemekte, çocuğun eğitsel olarak gereksinimlerinin olduğu ve bunları doğru bir şekilde tespit edilmesi ve bu yönde yaklaşılması gerektiği anlaşılmaktadır. Fakat burada çocuğun gereksinimlerine karşı bir desteğin olup olmadığı bilinmemektedir. Bir diğer katılımcı Tülay Hanım, yaptığımız görüşmede eğitim başarıları ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır.

“Çocuklarım fazla zaman geçiremeseler bile babalarına çok düşkünlerdi. Babaları boşanma öncesinde onlara haftada bir gün ayırır ve eğlenmelerini sağlardı. Boşanma sonrasında sevgilisinin yanına taşınınca çocuklarla eskisi gibi ilgilenmez oldu. Babaannelerinin de beni kötülemeleri ile çocuklarım ile iletişimim oldukça kötü bir hal aldı. Bu süreçte çocuklarımın okul başarıları da belirgin şekilde düştü. Neyse ki zaman içerisinde kızımın okul başarıları düzeldi ancak maalesef oğullarımla hiç düzelmedi” (Tülay Hanım, 35 yaşında, 3 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Boşanma sürecinde aileye diğer insanların ya da aile büyüklerinin müdahil olmasının ne denli zarar verici olduğunu gösteren bir örneği yukarıdaki katılımcının anlattıklarından görmekteyiz. Bununla birlikte babanın bir yetişkin olarak boşanma süreci ve sonrasında diğerlerinin etkilerine maruz kalarak çocuklarını ihmal etmesi ya da babaannenin olumsuz söylemleri sadece kadın için değil çocuklar için de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu noktada aile kurumunun eşler ayrılrsa bile saygı duyulması ve başkaları tarafından müdahil olunmaması gerektiğini ifade edebiliriz. Bir diğer katılımcı Nur Hanım 7 yaşındaki oğlunun eğitim başarısı ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır.

“Okumayı yeni öğrenmişti biz boşanırken. Üstelik sınıfında okumayı ilk öğrenen çocuktuk. Boşanıp babası ile ayrı yaşamaya başladığımızda çok tepki verdi. Muhtemelen bu yüzden okulla da bağı zayıfladı. Zamanla biraz toparladı gibi oldu ama hiç çok başarılı olmadı,” (Nur Hanım, 28 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi).

Daha önceki örneklerde görüldüğü gibi bu katılımcının çocuğunda da benzer sorunlarla karşılaşmıştır. Çocukların boşanma sürecinde eğitsel başarıları düşmekte ve okula karşı sorumluluklarından uzaklaştıkları anlaşılmaktadır. Anne babanın her ikisinin ya da bir tekinin çocuğuna karşı olan sorumluluklarını aksatması ya da hiç yerine getirmemesi çocukta da günlük hayatını sürdürürken sorumluluklarını aksatma, yerine getirmeme gibi bir tepki ile karşılık bulabilir.

14-20 yaş grubunda bulunan 8 çocuktan 6'sı eğitimlerine devam etmektedir. Bu yaş grubunda eğitim hayatları devam eden 6 çocuğun 2'si kız, 4'ü erkektir. Kızlarda eğitim başarısında artış ya da azalış gözlenmemiştir. Erkek çocukların 1'inde eğitim başarısında düşme gözlenirken, 3 tanesinde herhangi bir farklılık görülmemiştir. Eğitim başarısında düşme yaşanan tek erkek çocuğun annesi Zehra Hanım bu durumu anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır.

“Benim beş çocuğum var. Boşandığımda bunlardan dördü okula gidiyordu. İkisi kız ikisi erkek. Diğer çocuklarım kısa bir bocalama yaşasalar bile bunu çok çabuk toparladılar. En büyükleri ise kendini çok dağıttı. Okulla neredeyse hiç ilgisi kalmadı. Zaten sonrasında liseyi zor bitirdi. Üniversite sınavını kazanamadı. Askere gidip geldi ve hemen hayata atılmak durumunda kaldı. Hep çok duygusal bir çocuktuk. Boşanmamız onda ciddi travma yarattı” (Zehra Hanım, 33 yaşında, 5 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlenmedi)

Bir ailede çocukların boşanma sürecine karşı verdikleri tepkiler farklılaşmakta ve bu durum her bireyin kendine özgü beklentileri ve hayata bakış açıları ile ilgili olabilir. Bununla birlikte ebeveynle olan ilişkiler ve iletişim şekli de tepkilerin farklılaşmasında rol oynayabilir. Bu durumda yukarıda yer verilen örnekte çocuğun bir tanesinin duygusal olarak yıpranmaması ve boşanma sürecini kabul etmediği görülürken diğer kardeşlerin ise sürece daha uyum sağlayıcı ve yapıcı bir şekilde davrandıklarını diğer bir deyişle kısa bir zamanda toparlandıklarını belirtebiliriz. Zeynep Hanım süreci anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır.

“Boşandığımda çocuklarım 15 ve 16 yaşlarındaydı. Çocuklarım bir süre bocalama dönemi yaşadılar ama bunun eğitimlerine yansımaları istemediğim için onlara özel bir kurumda ders ayarladım. Eski eşimde bu konuda beni destekledi. Evde bana yaşattıkları her türlü zorluğa rağmen aldıracağım özel dersin etkisi belki de okul başarıları düşmedi” (Zeynep Hanım, 33 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, evlenmedi).

Eğitimde başarıyı yakalama noktasında maddi kaynaklar, kurs, özel ders, kaynak kitap gibi olanakların bireyin başarısındaki önemi açıktır. Boşanma sürecinde alınan bu destekler, çocukların eğitsel başarılarını koruma noktasında yararlı olmuştur. Eğitsel başarıda elde edilen olumlu çıktılara rağmen ev içinde diğer alanlarda çeşitli zorlukların olduğu da göz ardı edilmemelidir.

21 yaş ve üzeri 4 çocuktan 1'i eğitim hayatına devam etmekte olan bir erkek çocuktur. Boşanma sonrasında eğitim başarısında herhangi bir farklılık gözlenmemiştir. Gülten Hanım oğlunun eğitim başarısı ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır.

“Oğlum hiçbir zaman çok parlak bir öğrenci değildi. Üniversite de dahil olmak üzere okuduğu bütün okulları hep zar zor bitirdi. Boşanmamın eğitim başarısı üzerinde bir etkisi olmadı” (Gülten Hanım, 38 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Her çocuk ya da genç okul ortamında, potansiyelini başarılı bir şekilde açığa çıkartamamaktadır. Diğer bir deyişle okulların yapısı, eğitim kadrosu, çevresi, okula gelen öğrencilerin profilleri gibi kompleks ve birbiriyle bağlantılı ilişki ve iletişim biçimlerinin olduğu ortamlardır. Bu noktada her birey bu yapı içinde başarılı bir şekilde var olamamakta ve hatta bu yapı içine girmemek için çeşitli çabalar göstermektedir. Bu noktada katılımcı bireyin çocuğunun, okula karşı bir

mesafesinin olduğunu ve dolayısıyla eğitim başarısının istenilen düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır.

Eğitim başarısı yönünden incelenen 25 çocuktan 13'ü kız ve 12'si erkek çocuktur. Bu çocukların eğitim başarıları incelendiğinde 6 kız çocuğun eğitim başarısında herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır. Kız çocuklardan 2'sinin eğitim başarısında artış yaşanırken, 3 kız çocuğun başarılarında bir azalma gerçekleşmiştir. Erkek çocuklardan 7 tanesinde eğitim başarısı yönünden bir fark gözlemlenmezken, 1 erkek çocuğun eğitim başarısının arttığı ve 4 erkek çocuğun ise eğitim başarısının düştüğü gözlenmiştir.

6.3 Çocuklarda Gözlenen İlgi Çekme Davranışları

Çizelge 6.4: Boşanmış ailelerin çocuklarında gözlenen ilgi çekme davranışlarını gösterir tema ve kodlar.

Tema	Kod	Görüş Bildiren Katılımcı	F
Çocuklarda Gözlenen İlgi Çekme Davranışları	Ağlama	Betül Hanım, Zübeyde Hanım, Elif Hanım	3
		Fatma Hanım, Zeynep Hanım,	3
	Ağrı Şikayetleri	Zehra Hanım	
	Eve Geç Gelme	Fatoş Hanım	1
	Ölüm Korkusu ve Yemin İsteme	Habibe Hanım	1

Çizelge 6.4: Boşanmış ailelerin çocuklarında gözlenen ilgi çekme davranışlarını gösterir tema ve kodlar incelendiğinde boşanma süreci ve boşanma sonrasında çocuklarda ağırlıklı olarak ağlama ve ağrısı olduğunu iddia etmek gibi davranış kalıpları görüyoruz. Katılımcılardan %37,5'i çocuklarında ağlama problemi yaşadığını belirtirken yine %37,5 katılımcı da fiziksel ağrı ifadeleri ile karşılaştığını anlatmıştır. Katılımcıların %12,5'i eve geç gelme davranışından bahsederken yine %12,5 katılımcı ise ölüm korkusu, yemin isteme davranışları ile ifade edilen güvensizlik sorunu yaşadıklarını ifade etmiştir. Çocuklar yaşadıkları travmayı değişik şekillerde kodlamış ve gündelik dile aktararak ifade etmişlerdir.

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde 6 yaş ve altındaki yaşlarda olan 7 kız ve 3 erkek toplam 10 çocuk ile ilgili olarak bu çocuklardan 5 kız çocuğunda ve 1 de erkek çocuğunda durduk yere sebepsiz ağlama durumu gözlemlendiği anlaşılmıştır.

Anne yanında yokken hiç ağlamadığı şeylere annenin varlığında ağladığı ve annesine sığındığı ifade edilmiştir. Betül Hanım konuyu şu şekilde ifade etmiştir.

“Küçük kızım annem bakıyordu. Birgün benim yanımda annem kızım oyuncaklarını toplar mısın, dedi. 3 yaşındaki kızım ağlayarak kucağıma geldi ve ninem bana kızdı dedi. Oysaki annem gayet yumuşak bir tavır ile söylemişti. Kızım genelde ağlayarak gelirdi bana. Boşanma sonrasında sürekli nazlanırdı”
(Betül Hanım, 27 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi)

Boşanma sürecinde çocukların davranışlarını ve ne hissettiklerini anlamak oldukça önemlidir. Burada çocuğun ağlaması sadece boşanma süreci ile açıklanamamalıdır. Çocukların kendi kurdukları dünyada, bir müdahale ile karşılaşmaları onları savunmasız bırakmakta ve bu durumu tehdit olarak algılamaktadırlar. Bu tehditler karşısında çocukların kendilerini savunmalarının en iyi yolu; en tanıdık, en güvenilir olan kişi, bakım veren ya da annenin kucağına gidip tepkilerini ağlayarak göstermeleridir. Bir başka katılımcı Zübeyde Hanım, çocuğu ile birlikte yaşamak zorunda kaldığı bu sıkıntılı süreci anlatırken şu ifadelerle yer vermiştir.

“4 yaşındaki oğlum gece saatlerinde parka gitmek istediğini söyledi, kendisine şimdi gece yatıp uyumalısın. Sabah olunca gideriz dedim. Kendini yere atarak bağıra bağıra ağladı. Boşanma öncesinde hiç böyle yapmazdı. Olur olmaz her şeye ağlayan bir çocuğa dönüşmüştü” (Zübeyde Hanım, 25 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşanma, tekrar evlendi).

Küçük çocuklar, zaman kavramını tam olarak anlamazlar ve isteklerinin “*hemen-şimdi*” gerçekleşmesi dürtüsüyle hareket etmektedirler. Her ne kadar ebeveynler kuralları öğretmeye ya da aktarmaya çalışsalar bile çocuğun “bilişsel olgunluğu” tam olarak gerçekleşmediği için bu durumlarla karşılaşılması olasıdır. Öte taraftan bulundukları ortamda otoriteyi temsil eden bir figür olmadığında da bu tür durumların yaşanması daha sık gerçekleşmektedir diye belirtebiliriz. Bir katılımcı Betül Hanım ise 6 yaşındaki kızının yaptıklarını anlatırken şu şekilde konuşmuştur.

“Bir gün balık kraker istedi ona evde pizza kraker var şimdi bunu ye sonra alırız diyerek pizza krakerleri verdim. Bana ağlayarak karşılık verdi. Zaten boşanma sonrası çok ağlar olmuştur” (Betül Hanım, 27 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Daha önceki örneklerde yer verilen çocukların davranışlarına göre bu örnek, ilgi çekme davranışı ile daha iyi bir şekilde açıklanabilir. Zira buradaki çocuğun yaşı diğer örneklerdeki çocuklara göre daha büyük. Bu durumda boşanma sürecinde

yaşananları ve gösterilen tepkileri anlamlandırırken “yaş” kriterini bilişsel olgunluk bakımından dikkate almalıyız. Burada çocuğun ağlama davranışlarına yol açan durumların dikkatle tespit edilmesi gerekmekte, aksi durumda ağlamayı bir sorun çözme yöntem olarak benimseyebilir ki bu da gelişim sürecinde istenilir bir durum değildir. Başka bir katılımcı Elif Hanım'da, süreçte yaşadıklarını şu ifadeler ile anlatmıştır.

“Bakıcısı 3,5 yaşındaki kızına koltuğa oturmasını söyledi, yerde hasta olursun dedi, kızım koltuğa oturmayacağım diye ağladı ve benden yerde oturmak için ağlaya ağlaya izin istedi. Oysa ki Şubat ayındaydık ve yerler çok soğuktu. Kızım bu ağlama tepkilerini bir süre daha devam ettirdi” (Elif Hanım, 23 yaşında, 1 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Bu yaş grubunda bulunan bu çocuklardaki bu ağlama durumunun ilk bir yıl gayet yoğun yaşandığı, sonraki yıllarda ise seyrelerek yaklaşık 3 yıla kadar sürdüğü dile getirilmiştir. Bu süreçte çocukların içinde bulundukları gelişim döneminin özellikleri de dikkate alınarak yaklaşılmalıdır. Bu dönemde çocuklar özerklik kazanmaya çalışmakta ve kendi bildikleri/istedikleri yönünde hareket etmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla davranışları zaman zaman asabiyet olarak yorumlanmakta oysa çocuk kendi gelişim sürecinden geçmektedir.

Katılımcıların ifadelerinde 7-13 yaş aralığındaki 11'i kız 7'si erkek olan toplam 18 çocukta ilgi çekmek için yapılan en genel tavrın karın ağrısı, baş ağrısı gibi şikayetler olduğu görülmüştür. Sürekli anne ben hastayım çok karnım ağrıyor gibi söylemler kullandıkları katılımcılarca ifade edilmiş olup çocukların doktor muayenelerinde hiçbir bulguya rastlanmadığı anlatılmıştır. Özellikle okula gidilmesi gereken günlerde bu şikayetlerin arttığı belirtilmiştir. Fatma Hanım yaşadıklarını şu ifadeler ile anlatmıştır.

“Oğlum birçok kez hasta olmuş gibi davrandı. Baş ağrıları, karın ağrıları uzun süre devam etti. Ancak bir gün hatırlıyorum. Gece beni ağlayarak uyandırdı ve karnının çok ağrıdığını söyledi. Ağlamaktan gözleri kıpkırmızı olmuştu. Ciddi bir şey olabileceğinden korkup hastaneye götürdüm. Acilde ağrı kesici iğne yaptılar. Oysa o, anne çok ağrıyor geçmedi, diye ağlamaya devam etti. Ertesi gün doktor bir sürü tahlil yaptı ve bana çocuğunuzun bir rahatsızlığı yok, psikolojik olabilir dedi. Bir daha ağrısı olduğunu söylediğinde onu doktora götürmedim elbette. Bu çok güçlü bir ağrı kesici bak nasıl ağrını giderecek diyerek vitamin içirdim. Biraz sevip ilgi gösterdiğimde ağrısının geçtiğini

söyledi” (Fatma Hanım, 32 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Bu dönemde çocuklar artık çeşitli rolleri yapmaya başlamakta ve bunu kendi çıkarları için kullanabilmektedirler. Çocuğun ilgi çekmek ve sevgi görmek için yaptığı davranışlar hem kendisi için hem de ebeveyni için olumsuz çıktılara yol açmaktadır. Örneğin ebeveyn çocuğu için endişelenirken çocuğun eğitsel yönden geri kalma durumu ortaya çıkmaktadır. Zeynep Hanım’da benzer bir durumdan bahsederek, süreç ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir.

“Küçük kızım boşandığımda 8 yaşındaydı. Babasına oldukça bağlı bir çocuktü. Boşanma sonrasında babasından ayrılmak zorunda kalışı onu çok etkiledi. Sessiz bir çocuktü ve iyice içine kapandı. Abi ve ablası evde ortalığı birbirine katarken o bir kenara çekilir sessizce dururdu. Ama sık sık başının ağrıdığını söylerdi. Bir keresinde başının ağrısından sabaha kadar uyumadı. Her ne dediysem her ne yaptırısam işe yaramadı. Ben de sabah doktora götürdüm. Muayenede hiç bir bulguya rastlanmadı dediler. Bir sürü tahlil yaptılar. Ama sonuçta hiç bir şey yine yoktu. Psikolojik diyerek çocuk psikoloğuna yönlendirdiler. Bir kez ona da gittim. Yaşananlara tepki olabilir dedi bana. Terapi planlaması yaptı. Ancak kızım tekrar gitmek istemedi. Sonrasında da evde yine başım ağrıyor değdiğinde doktora götüreyim mi dediğimde beni hep reddetti. Uzun süre geceleri benimle uyudu. Zamanla ağrı şikâyeti de bitti” (Zeynep Hanım, 33 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Bireyin yaşam düzeni bozulduğunda yeni düzeni kabullenip alışması her zaman kolay bir şekilde gerçekleşmemektedir. Bu örnekte olduğu gibi çocuğun süreci kabul edip içselleştirmesi zamana yayılmış ve alınan destekle toparlanma gerçekleşmiştir. Diğer katılımcılar boşanma üzerine gelişen ağrı şikâyetleri için çocuklarını doktora götürmediklerini ifade ettiler. Bir diğer katılımcı Zehra Hanım, yaşananları şu şekilde anlatmıştır.

“Benim beş çocuğüm vardı. Hangi birini doktora götüreyim ki. Hem o kadar doktora para mı dayanır. Üstelik zaten kötü bir evlilik yapmışım. Benim de her yerim ağrıyordu. Çocuklar ile yavaş yavaş yaralarımızı sararız diye düşündüm. Ama keşke götürebilseymişim. En azından 4 yaşındaki kızımı götürmeliymişim. Diğerlerinde bir şey yok. Hepsi kendini kurtardı. Ama kızım, o hala kendini toplayamadı. O zaman bilmiyordum tabi. Çok sonra öğrendim. Küçük kızım şizofrenmiş. Şimdi 45 yaşında ne bir iş sahibi olabildi. Ne evlenebildi. Genetik oluyor dedi doktorlar. Babası da çok sinirli bir adamdı. En azından biz sinirli deyip geçiyorduk. Kızımda aynı babası gibi oldu. Hastalığını 17 yaşına geldiğinde tesadüfen öğrendik. Maalesef hiçbir şey gelmedi elimden. 25 yaşına

kadar iyi kötü idare etti ama sonrasındaki 20 yılın büyük kısmını hastanede yatarak geçirdi. Son 5 yıldır ise yüzünü bile göremedim. Kimseyi tanımıyor. Arada bir hatırlıyormuş ama ziyaretine gittiğimde beni hiç hatırlamadı. Bebeğimi diyorum şimdi belki ta o zaman yeni boşandığımda götürebilseydim. Ama olmadı işte” (Zehra Hanım, 33 yaşında, 5 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlenmedi).

Bu örnekte boşanma sürecinde bir destek almanın ya da çocukların ruhsal ve fiziksel olarak iyilik halinin kontrol ettirilmesinin ve doğru bir şekilde gözlemlenmelerinin ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Elbette yaşam koşulları içinde maddi durumdan kaynaklı tedbirler zaman zaman ihmal edilmekte fakat bunların ortaya çıkardığı sonuçlar çok daha büyük acılara ya da hastalıklara yol açmaktadır. Dolayısıyla boşanma süreci sadece bir ailenin sonlanması değildir. Aynı zamanda yeni yeni sorunlarla karşılaşılacak bir süreçtir. Bu süreçte, eşlerin birbirlerine, çocuklarına karşı ve toplumun boşanan bireye karşı desteği ihmal edilmemelidir.

Katılımcılar 14-20 yaş aralığında bulunan 3 kız 5 erkek toplam 8 çocuk hakkındaki gözlemlerini anlatırken özellikle telefonuna cevap vermeme ve eve geç gelme şeklinde hareketlerden bahsetmişlerdir. Fatoş Hanım, kızı ile yaşadığı bir problemi şu sözlerle anlatmıştır.

“17 yaşındaki kızımı oturduğumuz apartmanın bodrum katında bulunan kömürlüğe saklanırken gördüm, o gece eve geç geldi ve yanlış otobüse binerek hiç bilmediği bir yere gittiğini, hava da kararınca çok korktuğunu anlattığını ve o gece benimle yatmak istediğini söyledi. Benzer durumlarla birçok kez karşılaştım. Kızım gece benimle uyumak, biraz ilgi görmek için geceleri eve geç gelip, korktuğunu söylüyordu. Ona ne yaptığımı bildiğimi hiç söylemedim. Zaten bir süre sonra hiç yalan söylemeden bu gece seninle uyusam olur mu demeye başladı. 1–2 yıl içerisinde sorun tamamen bitmişti” (Fatoş Hanım, 45 yaşında, 2 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlenmedi).

Boşanma sürecini kabul edip, ebeveynlerinin ayrılmasını içselleştiremeyen ergenlerde dikkat çekme davranışları daha çok gerçeği gizleme ya da kendini acındırma şeklinde görülebilmektedir. Bu örnekte olduğu gibi 17 yaşındaki bir ergenin ebeveynin sevgisi ve ilgisi için söylediği yalanlar dikkat çekmektedir. Aynı zamanda annenin çocuğun yaptıklarını bilip bilmezden gelmesi de bu süreçte çocuğun yalan söylemesini sürdürmesini sağlamıştır. Bir başka katılımcı Habibe Hanım, oğlu ile ilgili yaşadıklarını şu şekilde ifade etmiştir.

“14 yaşındaki oğlum geceleri yatmadan önce sabah uyanacağına dair benden yemin etmemi istiyordu. Bir de canım annem der sarılırdı. Hem kendisinin ölmesinden hem de benim ölmemden çok korkardı. Sürekli ölmeyeceğimize dair bana yemin ettirirdi. Ben boşanalı 2 yıl oluyor. Oğlumun bu tepkileri oldukça azaldı. Ama hala arada bir yemin etmek zorunda kalıyorum” (Habibe Hanım, 37 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Boşanma sürecinde karşılaşılması muhtemel olan bir diğer tepki ölüm korkusunun gelişmesi olarak ele alınabilir. Bu örnekte çocuğun ebeveynden gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şey için yemin ettirmesi korkularının ne denli yoğun olduğunu ve ayrılık sürecini kabullenemediğini göstermektedir. Gerçekleşmesi imkânsız bir vaat yerine ebeveynin çocuğa *“Elimden geldiğince yaşamım boyunca yanında olmaya gayret göstereceğim.”* gibi destekleyici ve güven verici bir yaklaşım sergilemesi daha rasyonel bir yaklaşım olabilir.

Kız çocukların her üçünde de erkek çocukların ise 4 tanesinde anne ile birlikte uyuma talebi olduğu görülmüştür. 21 yaş ve üzeri 1 kız ve 3 erkek çocuğu bulunan katılımcılar bu çocukların 3 tanesinin zaten evli oldukları için ayrı evlerde yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu yaş grubuna mensup tek bekar çocuk olan oğlunun üniversite eğitimi için şehir dışında olduğunu ve boşanma gerçekleştikten 4 ay kadar sonra eve geldiğini belirten katılımcı herhangi bir ilgi çekme hareketi gözlemlemediğini belirtmiştir.

6.4 Kişisel Bakım

Katılımcılar, 6 yaş ve daha küçük yaşta bulunan çocukların kişisel bakımlarını zaten kendileri yapıyor olduklarından bu konuda herhangi bir fark gözlemlemediklerini belirtmişlerdir. Boşanma sürecinin yarattığı gerginlik dolayısı ile çocuklarının kişisel bakımlarını kendilerinin arada ihmal edebildiklerini ifade etmişlerdir. Daha büyük yaş gruplarında çocukları olan katılımcılar ise kişisel bakım ile ilgili olarak gördükleri değişimleri Çizelge 6.5: Boşanmış ailelerin çocuklarında gözlenen kişisel bakım tutumlarını gösterir tema ve kodlar ile ifade etmişlerdir. Katılımcılardan yaklaşık %27’si çocuklarının saçlarını tarama konusundaki isteksizliğinden bahsetmiştir. Katılımcıların %20’si çocuklarının banyo yapmayı reddettiğini ifade etmiştir. Katılımcıların %20’si çocuklarında tırnak yeme davranışı gözlemlediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların %10’u çocukları için aşırı bakımlı

çocuklara dönüştüklerini söylerken, yaklaşık %23 katılımcı ise çocuklarının kişisel bakımları ile ilgili bir değişim gözlemlemediklerini ifade etmişlerdir.

Çizelge 6.5: Boşanmış ailelerin çocuklarında gözlenen kişisel bakım tutumlarını gösterir tema ve kodlar.

Tema	Kod	Görüş Bildiren Katılımcı	F
Kişisel Bakım	Saçını Taramama	Nida Hanım, Gizem Hanım, Zeynep Hanım, Kader Hanım, Betül Hanım, Melike Hanım, Tülay Hanım, Zehra Hanım	8
	Banyo Yapmama	Nida Hanım, Gizem Hanım, Zeynep Hanım, Kader Hanım, Melike Hanım, Zehra Hanım	6
	Tırnak Yeme	Nida Hanım, Zeynep Hanım, Zehra Hanım, Kader Hanım, Betül Hanım, Melike Hanım	6
	Aşırı Bakımlı Olma	Zeynep Hanım, Selime Hanım, Emine Hanım	3
	Değişiklik Olmadı	Tülay Hanım, Dilek Hanım, Zehra Hanım, Nur Hanım, Melike Hanım, Fatma Hanım, Gülten Hanım	7

7-13 yaş aralığında çocukları bulunan katılımcılar kişisel bakım konusunda çok zorlandıklarını dile getirmişlerdi. Bu yaş grubundaki 11 kızdan 9'unda saçını taramaya tepki geliştirdiği ifade edilmiştir. Yine bu kızlardan 6 tanesi banyo yapmayı reddetmeye başlamıştır. Kızlarda tırnaklarını kesmeyi reddetme tavrı da gelişmiştir. Kız çocukların 7 tanesinde tırnak yeme gözlenmiş ve bu konu konuşulmaya çalışıldığında sorun inkar edilmiş tırnak yemediği iddia edilmiştir. Yaş grubunda bulunan 7 erkek çocuk için zaten kişisel bakımlarını düzgün yapmadıkları ifade edilmiştir. Boşanma sonrasında da bu düzensiz ve zorlama ile yaptırılan kişisel bakımın benzer şekilde devam ettiği ifade edilmiştir. Bu yaş grubundaki çocuklar kişisel bakımlarını kendileri yapmaya yeni yeni başlamış olan çocuklardan oluşur. Anneleri çok sık hatırlatma yapmak durumundadır. Boşanma kaynaklı gerginlikler neticesinde annenin de bir miktar ihmali ile çocukların yeni yeni kazandıkları kişisel bakım alışkanlıklarının genel olarak sekteye uğradığı gözlenmiştir. Katılımcıların net bir ifadesi olmamakla birlikte çocuklarını takipte zorlandıkları ve kendi kişisel bakımlarını yapmalarını bekledikleri anlaşılmıştır. Katılımcılardan Zeynep Hanım çok fazla sorun yaşadığını ifade ettiği 16 yaşındaki kızı ve 15 yaşındaki oğlu için, şu ifadeleri kullanmıştır.

“Çok dağınık, düzensiz ve çok söylenen kavgacı çocuklardı. Ancak bir yere gidecek olsalar hatta sokağın sonundaki markete bile uzun uzun hazırlanırlardı. Her ikisi de üstelik. Onları evden çıkarken gördüğümde evde benimle yaşayan dağınık çocuklar bunlar mı diye düşünürdüm” (Zeynep Hanım, 33 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Bu yaş grubundaki ergenler, kendilerini başkalarının gözünden görme konusunda çok dikkat etmektedirler. Bazı ergenlerin elbiselerinde nokta kadar toz olsa bunu çok büyötmekte ve herkesin elbisesindeki toza odaklandığını düşünmektedirler. Dolayısı ile ev ve sosyal çevre arasında bakımlarının farklı olması aslında gelişim süreçlerinin bir gereğidir, diye açıklayabiliriz. Selime Hanım’da kızının kişisel bakımı ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır.

“Boşanma öncesinde de kendisine bakardı. Ama boşanma sonrasında bu bakımı olabildiğince arttırdı. Evde otururken dahi makyajsız durmazdı. Her sabah kalkınca duşunu alır, dışarıya çıkmayacak bile olsa makyajını yapar evde öyle otururdu” (Selime Hanım, 42 yaşında, 2 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi burada da ergenin kendisine yöneldiği ve bunu bakım ve makyaj ürünleri kullanarak fiziksel olarak rahatlama ve dikkat çekme davranışları ile sergilemektedirler. Emine Hanım 14 yaşındaki oğlunun kişisel bakımı ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır.

“Boşanma ile ne kadar ilgisi vardır bilemiyorum. Ancak oğlum boşanmanın ardından yeni düzene çabuk alıştı ve sonrasında saç tıraşına, tırnak kesimine, banyosuna çok dikkat etmeye başladı. Daha önce bu kadar titiz değildi. Yakınlarımdan kimsede benimki kadar bakımlı bir erkek çocuğa daha rastlamadım” (Emine Hanım, 39 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi).

Ergenlik döneminde hem kızlar hem de erkekler için bakımlı olmak, fiziksel yönden çekici olmak son derece önemlidir. Burada ergenin fiziksel gelişimin gerekliliklerine odaklandığını anlamaktayız.

Katılımcılardan 3 kız ve 5 erkek toplam 8 çocuğun bulunduğu 14 -20 yaş grubu çocuklar hakkında edinilen verilerde özellikle 17 -20 yaş aralığına gelen çocuklar için kız erkek ayrımı gözetmeksizin kişisel bakımlarına özen gösterdikleri ifade edilmiştir. Kendi cinsel kimliklerini oluşturma döneminde bulunan ve karşı cinse karşı ilgisi artan çocukların dış görünümüne ve kişisel bakımlarına son derece özen gösterdiği anlatılmıştır.

Katılımcıların 21 ve üzeri yaşta bekar sadece 1 erkek çocuğu bulunmaktadır. O da üniversite öğrencisidir ve kişisel bakım ile ilgili bir sorun yaşamamıştır.

6.5 Öfke Kontrol

Çizelge 6.6: Boşanmış ailelerin çocuklarında gözlenen öfke kontrol tutumlarını gösterir tema ve kodlar.

Tema	Kod	Görüş Bildiren Katılımcı	F
Öfke Kontrolü	Ağlama	Nida Hanım, Hatice Hanım, Betül Hanım, Zübeyde Hanım	4
	İletişimi Kesme	Selime Hanım, Tülay Hanım, Kader Hanım	3
	Okuldan Kaçma	Kader Hanım	1
	Yemek Yememe	Kader Hanım	1
	Eşyalara Zarar Verme	Dilek Hanım, Betül Hanım	2
	Eve Geç Gelme	Selime Hanım	1
	Evden Kaçma	Zeynep Hanım	1

Çizelge 6.6: Boşanmış ailelerin çocuklarında gözlenen öfke kontrol tutumlarını gösterir tema ve kodlar incelediğinde çocukların öfke problemlerinin yaşlara göre farklılık gösterdiği görülür. Daha küçük yaşlarda verilen tepkinin ağırlıklı olarak ağlama olduğu, çocuğun daha büyük olduğu yaşlarda ise farklı tepkilerin kodlandığı anlaşıyor. Katılımcıların yaklaşık %30,8'i çocuklarında ağlama tepkisi gözlemlediklerini belirtmişlerdir. Yaklaşık olarak %23,1 katılımcı iletişimi kesme şeklinde tepki aldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan yaklaşık % 7,7'si okuldan kaçma tepkisi dile getirirken, yine yaklaşık %7,7'lik bir kısmı da yemek yemeyi reddetme davranışı bildirmiştir. Eşyalara zarar verme tepkisini ise katılımcıların yaklaşık %15,4'ü dile getirmiştir. Evden kaçma durumu ise yaklaşık olarak %7,7'lik bir dilimde karşımıza çıkar.

Katılımcılardan 6 yaş ve daha küçük yaşta çocuğu olanlar, bu yaş grubundaki çocuklarında kişisel eşyalarına zarar verme ve ağlama gibi tepkiler aldıklarını daha önce ifade etmişlerdi. Bu katılımcılar çocuklarında bu belirtiler dışında belirgin bir öfke kontrol ibaresi görmediklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların 7-13 yaş aralığında çocuğa sahip olanları çocuklarında kırma, dökme, zarar verme, ağlama gibi tepkilerin yanında kendini odasına kapatma, iletişimi kesme, okuldan kaçma, yemek yememe gibi sorunlar da yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan Tülay Hanım çocuğunun öfke sorunun şu kelimeler ile anlatmıştır.

“10 yaşındaki oğluma okuldan eve gelip yemeğini yedikten sonra, öğretmeni ile konuştuğumu ve o gün okulda arkadaşları ile kavga ettiğini öğrendiğimi söyledim. Ona bu konuda konuşmalıyız dedim. Bağırmağa başladı. Beni dinlemiyorsun, beni sevmiyorsun, beni önemsemiyorsun gibi söylemlerde bulundu. Ve odasına gidip kapısını kilitledi. Bütün hafta sonunu odasında geçirdi. Hiç dışarıya çıkmadı. Benimle iletişim kurmayı reddetti. Pazartesi sabahı da kahvaltıya katılmadan hemen okula gitti. Onunla ancak pazartesi akşamı konuşabildim. Ancak bir sonuç alamadım” (Tülay Hanım, 35 yaşında, 3 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Öfke davranışı çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bireyler öfkelerini bazen dışa yansıtmakta ve başka birey ya da nesnelere zarar vermektedirler. Bazen de içe yansıtmakta ve kendilerine zarar vermektedirler. Buna göre katılımcının aktardığı üzere çocuk odasına kapanarak öfkelerini kendisine yöneltmiştir. Üstelik 10 yaşındaki bir çocuk için iki gün odaya kapanmak ciddi sorunların göstergesi olduğu gibi gelecekte de ciddi sorunlara yol açma olasılığı bulunmaktadır. Bir başka katılımcı Dilek Hanım 12 yaşındaki kızın kendisine çok öfkelenildiği bir olayı şu sözlerle anlatmıştır.

“Onu bir gün sokaktan eve çağırdım. Çok geç olmuş ve hava kararmıştı. Biraz tartıştık. Çok öfkeleni ve salonun kapısına vurarak camın kırılmasına sebep olduğu” (Dilek Hanım, 30 yaşında, 3 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Yukarıda ele aldığımız öfkenin dışa vurum örneğini burada görmekteyiz. Aynı zamanda çocuk için herhangi bir kuralın belirlenmediği anlaşılmaktadır. Eğer çocuk dışarı çıkmadan önce dışarıda kalma süresi belirlenmiş olsaydı bu durumun önüne geçilebilirdi. Başka bir katılımcı Zeynep Hanım 8 yaşındaki kız çocuğu ile ilgili olarak anlattığı anısında şu ifadelerle yer vermiştir.

“Bir gün okuldan dönmedi. O sıra yeni boşanmıştım. Önce okula gittim. O gün hiç okula gitmediğini öğrendim. Çok kötü bir tecrübeydi. Oysa ki onu saban okula ben bırakmıştım. Arkamdan çıkmış. Derse girmemiş. Çok telaşlanmıştım. Akşam üzeri evimin yakınındaki parkta bir ağacın dibine oturmuş halde buldum. Bir sırt çantasına biraz yiyecek alarak evden kaçmış. Annecim burada ne yapıyorsun dedim. Bana babam evden gitti, sende gittiğinde ben evde kardeşlerimle kalacağım. Ben onlarla yalnız kalmak istemiyorum, o yüzden bu parkta yaşamaya karar verdim dedi. O an ne düşüneceğimi bilemedim. Çocuk yetiştirmek çok zormuş. Onu asla yalnız bırakmayacağıma ikna edip eve götürdüm” (Zeynep Hanım, 33 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Bu örnekte öfke davranışı anneye yönlendirilmiş ve aynı zamanda babanın evden gidişinden dolayı anne suçlanmıştır. Öte taraftan çocuk annenin rolünü almaya çalışarak kendini güçlü göstermeye çalışmıştır. Bu durum aslında anne için kaygı yaratan bir durumdur. Dolayısıyla çocuğunu okula bıraktığında benzer durumun tekrar ortaya çıkabileceği endişesine yol açabilir. Annenin: “Çocuk yetiştirmek ne zormuş.” Sözlerinden hareketle çocukların dışa vurum davranışları, ebeveynleri de ruhsal olarak zor durumda bırakmakta ve daha fazla mücadele etmelerine yol açmaktadır diyebiliriz. Kader Hanım 11 yaşındaki kızının öfke kontrol problemi ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır.

“Kızım okuldan kaçma davranışı gösteriyordu. Eve gelir ve beni arayıp, öğretmenim bugün hasta olmuş bizi eve gönderdiler gibi şeyler söylerdi. En küçük bir şey olsa kendisini odasına kapatıyordu. Böyle zamanlarda yemek yemeyi dahi reddediyordu” (Kader Hanım, 36 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Bu örnekte de çocuğun baş edemediği sorunları karşısında odaya kapandığını görmekteyiz. Bu durum aslında hem anneye yönelik cezalandırıcı bir davranış hem de çocuğun “kaçınma” mekanizmasına sıklıkla başvurduğuna işaret etmektedir.

14-20 yaş aralığında çocuğu bulunan katılımcılar çocuklarında öfke kontrol probleminin ev kurallarına uymayı reddetme şeklinde geliştiğini ifade ettiler. Akşamları eve geç gelme hatta bazı geceler gelmeme gibi durumların sıkça yaşandığını anlattılar. Bu çocuklardan bazılarının eve gelmediklerinde yapılan telefon görüşmelerinde seni görmemek için eve gelmiyorum gibi ifadeler kullandığı dile getirildi. Okula giden çocuklarda okuldan kaçma davranışının da gözlemlendiği anlatıldı. Selime Hanım, süreçte kızıyla yaşadıklarını şu ifadeler ile anlatmıştır.

“Kızım boşandığımda 20 yaşındaydı. Zor zamanları. Boşanmamı hiç kabullenmedi. Hep beni suçladı. Üstelik hem fiziksel hem de psikolojik şiddet gördüğümü bildiği halde. Boşanma sonrası beni hiç dinlemez olmuştu. Hoş boşanmadan önce de pek dinlemezdi. Ama en azından akşamları evde olurdu. Boşanma ile birlikte sık sık eve gelmemeye başladı. Başlarda aradım tabi. Ama beni görmek istemediğini söyleyip telefonu yüzüme kapatıyordu. Bir süre sonra o telefonu hiç açmaz oldu. Bu durum yaklaşık 4 yıl devam etti. Ta ki kızım evlenene kadar. Ama maalesef kötü bir evlilik yaptı. O da eşinden şiddet gördü. Bir keresinde komşusu aradı beni. Gel bu adam kızını öldürecek dedi bana. Gecenin bir vakti gidip, kızımı baygın halde aldım. Ama damadım hatırı sayılır

ailelerden birinin oğluydu. Şikayetçi olamadık. Ailesi ile görüştüm. Çocuklarını boşanmaya ikna edeceklerini söylediler. Öyle de oldu zaten. Kızım yıllarca kendine gelemedi. İkinci eşim de sağ olsun kendi kızı gibi ilgilendi. Kızım kendini biraz toparlayınca onu meslek edindirme kurslarından birine gönderdik. Sonra kendisine küçük bir yer açtık. Ama hala tam olarak atlatamadı. Ne benim babasından boşanmamı ne de kendi yaşadıklarını atlatamadı” (Selime Hanım, 42 yaşında, 2 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Boşanma süreci, aile üyeleri tarafından her zaman kabul görmemektedir. Fakat aile kurumu giderek sağlıklı hal almaya başladığında ve şiddetin baş gösterdiği durumlarda kadın ya da erkeğin ruhsal ve bedensen bütünlüğünü korumak için sürecin sonlandırılması en doğru adımdır. Bu noktada alınan kararlara saygı duymak ve durumu kabul etmek gerekmektedir. Çocukların bu süreçte ebeveyni cezalandırıcı bir tutum olarak sıklıkla eve gelmeme, telefona bakmama ya da yalan söyleme gibi davranışlara başvurdukları görülmektedir. Aynı zamanda çocuklar uygun bir rol modele sahip olmadıkları için yaptıkları evliliklerinde de kendilerini anne ve babanın istenmeyen davranışlarını tekrar ederken bulmaktadırlar. Bu örnekte bu durumun yaşandığını anlamaktayız.

21 yaş ve üzeri çocuklardan sadece bir tanesi evli değil. O da üniversitede okuduğu için evde çok fazla bulunmuyor. Ancak eve geldiğinde katılımcının ifade ettiğine göre agresif ve konuşmaya yanaşmayan, annesini suçlar davranışları bulunan bir çocuk. Geceyi genellikle arkadaşları ile geçirmeyi tercih edip, anne ile fazla iletişim kurmayan bir çocuk. Gülten Hanım oğlu ile yaşadıklarını anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır.

“Ne benimle ne de babası ile iyi bir iletişimi hiç yoktu. Bu boşanma sonrasında da değişmedi. Kendi içine dönük, evden ise kopuk bir çocuktü. Üniversiteyi bitirip döndüğünde de genellikle arkadaşları ile kalmaya devam etti” (Gülten Hanım, 38 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi)

Aile bireyleri arasında sağlam bir iletişim ve ilişki kurulmadığında bu durum gençlik ya da yetişkinlik gibi ileri yaşam dönemlerinde de kurulamamaktadır. Bu örnekte böylesi bir durumla karşı karşıyayız. Bu gibi durumlarda aile yerine arkadaş, iş ya da farklı uğraşlara yönelme olduğunu belirtebiliriz.

6.6 Ebeveynler ile Kişisel İlişki Kurma

Boşanma sonrasında ebeveyn çocuk görüşmelerinin özellikle babanın talebi doğrultusunda olduğu bilinmektedir. Ancak küçük yaştaki çocuklarda sağlıklı bir baba-çocuk ilişkisi yok ise bu görüşmelerin pek fazla yapılamadığını söylemek mümkündür. Çizelge 6.7 incelendiğinde başlangıçta babanın talebi ile yapılan görüşmelerin bazen babanın talebinin azalması ya da bitmesi, bazen de çocuğun görüşmeyi reddetmesi nedeni ile sağlıklı bir şekilde yönetilemediği anlaşılmaktadır.

Çizelge 6.7: Boşanmış ailelerin çocuklarında ebeveynler ile kişisel ilişki kurma tutumlarını gösterir tema ve kodlar.

Tema	Kod	Görüş Bildiren Katılımcı	F
Ebeveynler ile Kişisel İlişki	Yüz Yüze Görüştü	Dilek Hanım, Melike Hanım, Betül Hanım, Nida Hanım, Ayşe Hanım, Zeynep Hanım, Fatoş Hanım, İrem Hanım, Selime Hanım, Gülten Hanım	10
	Telefon ile Görüştü	Dilek Hanım, Melike Hanım	2
	Hiç Görüşmedi	Elif Hanım, Betül Hanım, Nida Hanım, Zeynep Hanım	4
	Zamanla Görüşmeyi Kesti	Melike Hanım, Betül Hanım, Zeynep Hanım, Fatoş Hanım, Nida Hanım	5

Katılımcıların yaklaşık % 47,6'sı çocuklarının babaları ile yüz yüze görüştüğünü ifade etmiştir. Yaklaşık %9,5 katılımcı ise baba ile gerçekleştirilen görüşmelerin telefon aracılığı ile yapıldığını ifade etmiştir. Katılımcılardan %19,1'i çocukları ile babaları arasında hiç görüşme olmadığını belirtmiştir. Yapılan görüşmelerin zamanla bittiğini ifade eden ise yaklaşık %23,8 katılımcı bulunmaktadır. Çizelge 6.7: Boşanmış ailelerin çocuklarında ebeveynler ile kişisel ilişki kurma tutumlarını gösterir tema ve kodlar incelendiğinde durum daha net bir şekilde anlaşılabilir.

Katılımcıların 6 yaş ve daha küçük yaşıta çocuğu olanlar çocuklarının yaşları dolayısı ile genellikle baba ile görüşmeyi istemediklerini ifade ettiler. Babanın görüşme talebi olması durumunda bu görüşmelerin gerçekleştiğini belirttiler.

Katılımcılardan Elif Hanım çocuğunun boşanma sonrası babası ile görüşmesi konusunda şu ifadeleri kullanmıştır.

“Kızım boşanma esnasında 3,5 yaşında idi. Baba ile boşanma sonrasında hiç görüşmedi. Babasının da böyle bir talebi olmadı. Babası Artvinliydi. Burada hiç akrabaları yoktu. Askerlik için geldiğinde tanışmıştık. Evlenince de burada oturduk. Boşanma sonrasında eski eşim işten ayrılıp memleketine döndü. Kızım şimdi 22 yaşında ve ne babası ile ne de babasının akrabaları ile hiç görüşmedi”
(Elif Hanım, 23 yaşında, 1 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Bu yaş grubundaki çocuklarda yaşları dolayısı ile çok fazla baba ile görüşme gözlenmemiştir. Boşanmayı takip eden süreçte birkaç görüşme olsa dahi bu görüşmelerin arkasının gelmediği görülmüştür. Fakat baba rol modeline en fazla ihtiyaç duyulan dönemlerden biri olan bu dönemde çocukların duygusal ve ruhsal olarak gereksinimlerinin doğru bir şekilde karşılanmama gibi riskli bir durumun olduğunu belirtmek gerekir.

Katılımcıların 7-13 yaş aralığında bulunan çocukların babaları ile görüşmelerini anlatırken kullandıkları ifadeler dikkat çekiciydi. Katılımcılardan Dilek Hanım 12 yaşındaki kızı ile babasının görüşmesi hakkında şu ifadelere yer vermiştir.

“Babasına her gidip geldikten sonra bana düşmanca davranırdı. Boşanmayı isteyen taraf ben olduğum için eski eşim çocuğa her seferinde senin annen şöyle bir kadın, böyle bir kadın, durduk yere evliliğimizi bitirdi. Biz seninle annen yüzünden ayrıldık. Bak eskisi gibi görüşemiyoruz. Şeklinde konuşup ve kızımı etkilerdi. Ve kızım geri geldiği zaman birkaç gün benimle konuşmazdı. Hatta babasının bir kez de onun yanında olmak üzere bana birkaç kez vurduğunu hatırlatmak durumunda kaldım. Aslında kızıma babası hakkında kötü bir şey söylemek istemiyordum. Ancak beni boşandığım için suçlayarak benden nefret etmesini de istemiyordum” (Dilek Hanım, 30 yaşında, 3 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Burada sağlıklı bir boşanmanın gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Her ne olursa olsun çocuklar, ebeveynlerin bitmemiş hesaplaşmaları ve kişisel problemlerinin ortağı yapılmamalıdır. Böylesi bir davranış anneye zarar verip psikolojik yönden baskı oluşturduğu gibi çocuğun güven ve bağlanma duygularını zedelemektedir. Katılımcılardan Melike Hanım çocukları ve eski eşinin kurdukları ilişkiyi şu sözler ile ifade etmiştir.

“Eski eşim agresif bir insandı. Evliliğimiz süresince de çocuklar ile iyi bir iletişimi yoktu. Boşanma sonrasında birkaç kez çocukları alıp babaannelerine

götürdü. Ancak çocukların babaannem sürekli seni kötüliyor, biz gitmek istemiyoruz diyorlardı. Babalarının onları almaya gelmeleri de zamanla seyrekleşti. Bir ara sadece telefon ile görüşür oldular. Şimdilerde ise hiç görüşmüyorlar” (Melike Hanım, 40 yaşında, 2 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi).

Birey kişiliği oturmadan, farklı durumlar karşısında kendini tanımadan ve iletişim kurmayı bilmeden bir aile kurmaya kalktığı zaman evlilik süreci bir noktada tıkanmakta ve artık yürümez hale gelmektedir. Bu örnekte babanın kendilik sürecini tamamlamadığını ve kurduğu ailede de çocuklarına rol model olamadığı anlaşılmaktadır. Betül Hanım süreci şu şekilde ifade etmiştir.

“Ben boşandığımda 3, 6 ve 7 yaşlarında 3 kızım vardı. Çocuklarımdan sadece 7 yaşında olan kızım babasına çok düşkündü. Eski eşim, evliliğimiz boyunca en çok onunla vakit geçirmişti. Boşanma sonrasında da diğer çocukları birkaç kez görse bile en çok büyük kızım ile görüştü. O benim büyük kızımdı ama henüz 7 yaşındaydı. Bu görüşmeler ve yanında geçen konuşmalar onu çok etkiliyordu. Eski eşim ile maalesef onun önünde birçok kez tartışmıştık. Yaşının biraz büyümesi ile babasına kendi gidebilir duruma geldi. Sonrasında ben ve eski eşim bir araya gelmek durumunda kalmadığımız için daha rahat geçti diyebilirim. Ancak her ne olur ise olsun iki ev arasında gidip gelmek kızımı çok etkiledi. Şimdilerde ne benimle ne de babası ile görüşmüyor. Arada telefon ile konuşuyoruz. Çocuklarım arasında süreçten en çok etkilenen büyük kızım oldu” (Betül Hanım, 27 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Ebeveynle ilişkilerde anne ve baba ile ilgili olarak ister aile bireyi olsun ister aile dışından bireyler tarafından olsun söylenen sözler çocuklar için yıpratıcı ve güven sarsıcı olmakta, çocuk hangi ebeveyni ile kalmaktan mutlu olduğunu anlayamamaktadır. Bu durum çocuğun güvenli bir dünya inşa etmesini engellemekte ve zaman zaman ebeveynlerden uzaklaşmasına yol açmaktadır. Nida Hanım ise çocuklarının eski eşi ile iletişimlerini anlatırken şu ifadelerle yer vermiştir.

“Eski eşim 5 yaşında olan kızımın sürekli ağlaması nedeni ile bir görüşme sonrasında onu almayı bıraktı. Ancak 9 yaşındaki kızım ile görüşmeye devam etti. Küçük kızımız biraz büyüdüktan sonra yeniden görüşmek istedi ancak çocuk bunu istemedi. O nedenle sadece büyük kızım ile görüşmeleri devam etti. Küçük kızım hala babası ile görüşmeyi kabul etmiyor” (Nida Hanım, 29 yaşında, 2 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlenmedi).

Bu örnekte babanın bakım sorumluluğunu almadığını, çocuğunu sadece belirli durumlar karşısında kabul ettiğini ve dolayısıyla çocuğun buna karşı tepki

gösterdiğini anlamaktayız. Ayşe Hanım eski eşi ile ilgili olarak boşanma sonrasında hiçbir sorun yaşamadığını daha önceki soruları cevaplarken de dile getirmişti. Kızının eski eşi ile olan görüşmelerinden de zaten bahsetmişti. Burada sadece daha önce anlattıklarına ek olarak şu ifadelerle yer vermiştir.

“Biz eşimle eve olan ilgisizliği nedeni ile boşanmıştık. Hem beni hem kızımızı ihmal ediyordu. Kendisine mutsuz olduğumu ve boşanmak istediğimi söylediğimde bana hiç sorun çıkarmadı. Kızımız ile de beklemediğim kadar çok ilgilendi. Kendimi bu kadar işe kaptırdığımı hiç fark etmedim demişti. Boşanma sonrasında hem kızımıza hem de bana daha önce hiç olmadığı kadar zaman ayırır oldu. Zaten dediğim gibi 5 yıl sonra yeniden evlendik. İkinci evliliğimiz 10. yılında ve her şey çok güzel gidiyor” (Ayşe Hanım, 30 yaşında, 1 çocuklu, anlaşmalı boşanma, eski eşi ile tekrar evlendi).

Bu örnekte evlilikleri süresince ebeveynler arasında iletişimsizlik sorunu olduğu, boşanma sonrasında bu sorunun aşıldığı ve çocuğun ebeveyn ilişkisinde sağlıklı bir iletişime sahip olduğu anlaşılır. Boşanma ile aileden ayrılması beklenen aile üyesinin evliliklerindekiinden dahi daha bağlı bir aile üyesine dönüştüğü gözlenebilir.

Katılımcılar 14-20 yaş arası çocukların babaları ile görüşmeleri hakkında söyledikleri aslında çok fazla görüşmenin olmadığı yönünde. Boşanmanın hemen ardından daha sık olan bu görüşmeler zaman içerisinde iyice azalmış. Babalardan gelen görüşme talepleri de çocukların görüşme istekleri de azalmış. Özellikle babanın yeniden evlendiği durumlarda üvey anne ile yaşanan sorunlar da bu görüşmeleri azaltmış. Katılımcılarımızdan biri olan Zeynep Hanım 16 yaşındaki kızının babası ile iletişimi hakkında şu sözleri kullanmıştır.

“Üvey annesinin kardeşin uyuyor daha sessiz olur musun şeklindeki haklı uyarısına kızdığını söyledi ve bir daha babası ile görüşmedi” (Zeynep Hanım, 33 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Çocuklar için babanın ya da annenin yeniden evlenmesi ve üvey kardeşlerinin olması her zaman kabul edilmesi kolay değildir. Bu örnekte görüldüğü gibi üvey kardeşle ilgili yaşanan durum çocuğun babası ile iletişimini kesmesine yol açmıştır. Katılımcıların genel olarak ifadeleri çocuklarının üvey anneye aşırı tepki vermediği yönündedir. Katılımcılardan Fatoş Hanım konu ile ilgili yaşananları şu sözler ile anlatmıştır.

“Kızım boşanma sonrasında babasını hiç affetmedi. Ara sıra gider görüşürdü ama boşanmadan sonra iyi bir ilişkileri hiç olmadı. Bu durum babası yeniden evlendiğinde de değişmedi. Üvey annesi ile arası oldukça iyiydi. Bir süre sonra bir kardeşi oldu ve kızım babasının evine daha sık gitmeye başladı. Ancak bu ziyaretlerin özellikle babasının işte olduğu zamanlarda yapıyordu ve üvey annesi ile sohbet edip kardeşini görüp geri geliyordu. Hala babası ile görüşme konusunda istekli değil. Çok nadir görüşürler” (Fatoş Hanım, 45 yaşında, 2 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlenmedi).

Boşanma sonrası babanın yeniden evlenmesi durumunda çocukların asıl kırgınlık duydukları veya kızdıkları kişi, yeni eş değil aksine babanın kendisi olmaktadır. Babanın aileyi terk etmesi ya da yeni bir evlilik yapması kolay bir şekilde kabul edilmemektedir.

21 yaş ve üzeri çocukları olan katılımcılar çocuklarının babaları ile var denebilecek bir sorunlarının olmadığını ve kendileri ile olduğu gibi babaları ile de görüştüklerini söylemişlerdir. İrem Hanım konu ile ilgili görüşlerini şu kelimeler ile ifade etmiştir.

“Biz boşandığımızda zaten çocuklar büyüktü. Boşanmayı babaları istemiş olmasına rağmen beni suçladılar. Hatta hala konu açıldığında babamızı ikna etmeliydin, diyorlar. Bu yaştan sonra boşanılır mı gibi tepkiler veriyorlar. Sanki ben 32 yıllık evlilikten sonra boşanmaya çok mu meraklıydım. Ama anlamak istemiyorlar. Kendilerini eşlerine ve eşlerinin ailelerine karşı rezil ettiğim düşüncesindeler” (İrem Hanım, 55 yaşında, 2 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlenmedi).

Aile birliği kurulurken çeşitli etkenler göz önünde bulundurulmaktadır. Bunlardan biri toplumsal değerlerdir. Öte taraftan boşanma gündeme geldiğinde de toplumsal çekinceler ve baskılar söz konusu olmakta, bireylerin bu duruma yönelik tepkileri farklılaşmaktadır. Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi boşanma çocuklar tarafından tepki ile karşılanmış ve saygınlığın zedeleneyeceği endişesi dile getirilmiştir. Gülten Hanım, kendisinin ve eski eşinin oğulları ile olan iletişimleri hakkında şu ifadeleri kullanmıştır.

“Boşanma esnasında üniversite öğrencisi olan oğlum okulu bitip geri geldiğinden beri babası ile birkaç defa görüştü. Gerçi oğlum eve çok bağlı değildi. Benimle yaptığı görüşmelerde son derece sınırlıdır. Bu boşanma öncesinde de sonrasında da hep böyle oldu” (Gülten Hanım, 38 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Bireyin özerkliğini kazanıp kendi ayakları üzerinde durmaya başladığı, bir iş imkanı ile hayatın idame ettirildiği durumlarda boşanmaya yönelik gençlerin daha sakin bir tepki ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kişisel özellikler ve ebeveyne bağlılığı da göz ardı etmemek gerektiğini belirtmekte fayda vardır. Katılımcılardan Selime Hanım, oğlunun ebeveyn iletişimi ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır.

“Oğlum boşanma esnasında 24 yaşındaydı. Evliydi ve 1 yaşında bir de çocuğu vardı. Boşanma konusunda bana sana kendini kötü hissettiren bir adama babam bile olsa katlanmamalısın dedi. Babası ile konu hakkında görüştüler mi ya da ne konuştular bilmiyorum. Ama benimle de babasıyla da görüşmeye devam ediyor”
(Selime Hanım, 42 yaşında, 2 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Bu örnekte daha önceki tepkilerden farklı olarak çocuğun anneyi desteklediği, onun yanında olduğu ve hem baba hem de anne ile iletişimin devam ettiği ve süreçte sağlıklı bir iletişim kurulduğu anlaşılmaktadır.

6.7 Somatik-Fiziksel Etki

Çizelge 6.8: Boşanmış ailelerin çocuklarında somatik-fiziksel etki durumunu gösterir tema ve kodlar.

Tema	Kod	Görüş Bildiren Katılımcı	F
Somatik-Fiziksel Etki	Uyku Problemi	Aslı Hanım	1
	Tuvalet Problemi	Betül Hanım	1
	Dudak Isırma	Betül Hanım	1
	İntihara Teşebbüs	Dilek Hanım, Kader Hanım, Melike Hanım, Fatoş Hanım	4
	Madde Kullanımı	Selime Hanım, Zehra Hanım	2
	Jilet ile Kendini Kesme	Zeynep Hanım	1

Boşanmış aile çocuklarında ebeveynleri çocuklarının yaşlarına uygun olarak bir takım somatik-fiziksel etkiler gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. Çizelge 6.8: Boşanmış ailelerin çocuklarında somatik-fiziksel etki durumunu gösterir tema ve kodlar incelendiğinde boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri daha rahat kavranabilecektir. Konunun intihara teşebbüs, madde kullanımı ve kendini yaralama boyutlarına kadar varan etkileri olduğu çizelgede görülmektedir. Elbette ki tüm çocuklar bu tip sorunlar yaşayabilir. Bu durum yalnızca boşanmış aile çocuklarına özgü bir durum değildir. Ancak boşanmış aile çocuklarının daha fazla risk altında olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Çocukları ile yaşadıkları somatik

etkileri anlatan katılımcılardan %10'u uyku problemi, %10'u tuvalet problemi, %10'u dudak ısırma problemi, %40'ı intihara teşebbüs problemi, %20'si madde kullanımı ve %10'u jilet ile kendi vücudunda kesiler oluşturma problemleri yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların 6 yaş ve daha küçük yaşta bulunan çocukları için verdikleri cevaplar uyku problemleri ve altına kaçırma problemleri şeklinde kendini gösteriyor. Aslı Hanım yaşananları şu şekilde dile getirmiştir.

“3 yaşındaki oğlum büyük tuvaletini evin içinde kapı arkalarına yapma gibi bir huy edinmişti. Bir de uyumakta zorlandığını hatırlıyorum” (Aslı Hanım, 23 yaşında, 2 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi).

Çocukların tuvalet eğitimleri konusunda zaman zaman regresyon yaşadıkları ve uyku düzenlerinin huzursuzluk kaynaklı bozulduğu bilinmektedir. Bu durumda çocuk regresyon geliştirmiştir denilebilir. Katılımcılardan Betül Hanım yaşananları şu ifadeler ile anlatmıştır.

“6 yaşındaki kızım geceleri uyumak istemiyordu ve uyumamak için sürekli dudaklarını ısıırıyordu. Dudakları kıpkırmızı olurdu. Sürekli yara içinde ve kanardı” (Betül Hanım, 27 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Çocuklar bir durum karşısında baş etme becerileri geliştiremediklerinde bedensel olarak kendilerine ya da diğerlerine karşı zarar verebilmektedirler. Katılımcılardan birkaçı, boşanma öncesinde tuvalet problemi yaşamayan çocuklarının gündüzleri altına kaçırmaya başladıklarını dile getirdiler. Bunu gayet belirgin şekilde ve genellikle kendilerinin de görebileceği zamanlarda yaptıklarını ifade ettiler. Bu noktada çocuğun dikkat çekme davranışı olduğunu da belirtmek mümkündür.

Katılımcıların 7-13 yaş arası 18 çocuğu bulunmaktadır. Bu çocukların 11'i kız ve 7'si erkektir. Katılımcılardan Dilek Hanım yaşadığı problemi şu ifadeler ile anlatmıştır.

“7 yaşındaki oğlum okul çıkışında kendisini caddede giden bir arabanın altına atmaya kalkışmış son anda yakınındaki bir öğretmeni fark ederek onu durdurmuş. Oysa ki oğlum boşanmadan etkilenmiş gibi görünmüyordu. Bilmiyorum belki de yaşananların etkisi ile ben göremedim” (Dilek Hanım, 30 yaşında, 3 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlendi).

Boşanma süreci çocuğun anlayabileceği şekilde açıklanmadığında çocuklar birbirinden farklı yollarla kendilerine zarar vermeye kalkışmakta ve davranışlarının sonuçlarının farkında olamamaktadırlar. Bu durum çocukla ilgilenmenin, onun duygularını açığa çıkarmanın gerektiğinde destek almanın ne denli elzem olduğunu göstermektedir. Bir başka katılımcı Kader Hanım ise süreci ve yaşananları şu sözler ile ifade etmiştir.

“11 yaşındaki kızımı balkon duvarının üzerinde otururken gördüm. Bacaklarını aşağıya sarkıtmış oturuyordu. Sessizce aşağıya bakıyordu. O esnada oturduğumuz evimiz altıncı kattaydı. Sessizce yaklaşp onu oradan aldım. Bana aşağıya atlamayacağını söyledi ama hiç emin olamadım. O evden birkaç hafta içinde taşındım. Bir daha asla giriş kat harici bir dairede oturmam. Hala giriş katta oturuyorum” (Kader Hanım, 36 yaşında, tek çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Bir ebeveynin çocuk yetiştirirken büyük sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumlulukları boşanan ebeveynlerin tek başına üstlenmesi büyük fedakarlıklar gerektirmektedir. Bu noktada çocuk ile ilgilenmenin, davranışlarını gözlemlemenin olası zararlar karşısında koruyucu nitelikte olabileceğini belirtmek mümkündür. Melike Hanım 12 yaşındaki oğlu ile yaşadıklarını şu sözler ile ifade etmiştir.

“Oğlum boşanma sonrasında çok sakin bir çocuk olmuştı. Hemen her konuda beni destekler ve bana yardım ederdi. Bir akşam üst katta oturan arkadaşına gitmek istediğini söyledi. Ben de ödevlerini bitir öyle git dedim. Bir şeyler mırıldandı ama ne dediğini anlamadım. Sonra daire kapısının kapandığını duydum. Yukarı gidiyor zannedip çağırmak için kapıyı açtım. Aşağıya indiğini fark ettim ve peşinden gittim. Az ilerideki inşaata girdiğini gördüm. Yukarı çıkıyordu. Ona yetiştiğimde dördüncü kattaydık. Annecim burada ne yapıyorsun dedim. İstedğim hiçbir şey olmuyor bu hayatta. Yaşamak istemiyorum dedi bana. Arkadaşına ödevlerin bitince git dediğim için mi üzüldün bu kadar dedim. Durdu bir an bilmiyorum dedi. Boş boş bakıyordu. Sarıldım, sevdim sonra birlikte eve gittik. Oğlumun bana destek olabilmek için kendini ne kadar zorladığını o gün fark ettim. Bir yetişkin gibi davranmaya çalışıyordu. Ben ise boşanma kargaşasında annelik sorumluluklarımın önemli bir kısmını yapamaz hale gelmişim. O günden sonra hiçbir şey eskisi gibi olmadı. Onun bir çocuk olduğunu hiç unutmam. Ama aklımda hep aynı soru döndü, durdu. O gün nasılsa yukarıya arkadaşına gidiyordur diye düşünerek arkasından çıkmayabilirdim. Bunu düşünmek bile istemiyorum” (Melike Hanım, 40 yaşında, 2 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlendi).

Yukarıda yer verilen örnekte ele alındığı gibi ebeveynin dikkatli gözlemi sayesinde bir facianın eşiğinden dönülmüştür. Aynı zamanda böylesi bir durum sonuncunda annenin kendi davranışlarını sorgulaması, özeleştiri yapması ve eksiklerinin farkına varması aile için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur diye ifade edebiliriz.

14-20 yaş aralığında çocuğu bulunan katılımcılar ilaç içerek intihara teşebbüs, banyoda kendini asma şeklinde intihara teşebbüs, jilet ile kollarında ve bacaklarında kesiler oluşturma, uyuşturucu madde kullanımı ve motosiklet ile intihar girişimi gibi durumlar yaşadıklarını ifade ettiler. Bir katılımcımız olan Fatoş Hanım süreçte yaşananları şu şekilde anlatmıştır.

"Boşanma sürecim zaten çok zor geçmişti. Boşanma isteğimi eşime ve yakınlarıma kabul ettirmem oldukça yıpratıcı bir süreçti. Yaşanan onca şeyin ardından evet boşandım. Avukatım beni arayıp boşanmanız gerçekleşti dediğinde ne kadar çok sevindiğimi ve rahatladığımı hala hatırlıyorum. Ancak şimdi arkama baktığımda boşanma sonrası sürecin boşanma sürecinden çok daha fazla yıpratıcı olduğunu söylemeliyim. Özellikle çocuklarım ile yaşadıklarım en zoruydu. 17 yaşındaki kızım babasına oldukça düşkündü. Babasının beni aldattığını ilk kızım öğrenmiş. Yaşadıklarını kaldıramayıp eve gelip kendini banyoya asmış. Ben o gün iş yerinde küçük bir kaza geçirip eve erken geldim. Duş almak için banyoya gittim. Kızım öylece hiç kıpırdamadan tavanda asılı duruyordu. Öldüğünü zannettim ama onu orada görmeye de tahammül edemedim. Yerde duran banyo taburesini düzelterip onu indirmek istedim. Yere düştü. Her nasıl oldu ise yere düşünce öksürmeye başladı. Yaşadığını fark ettiğim an hissettiklerimi anlatamam. Sonra onu doktora götürdüm. Psikoloğa yönlendirdiler. Birkaç görüşme sonrasında babası ile olanları anlatmış, Sonrasında psikolog beni de görüşmeye dahil etmek istediğini söyledi. Üçümüz birlikte görüşecektik. Ben o ana kadar eşimin ihanetinden habersizdim. O görüşmede kızım bana gözyaşları içinde babasının iş yerine gittiğini ve orada gördüklerini anlattı. Ne hissedeceğimi bilememiştim. Aldatıldığım için mi üzülmeliydim, yoksa neredeyse kızımı kaybedecek olmama mı üzülmeliydim. Ama her şey bu yaşananlar ile sınırlı kalmadı. Babasının ihanetinden habersiz olan oğlum boşanma davası açtığını öğrendiğinde çok sinirlendi. Evden bir hışım çıktı. Motoruna atlayıp gitti. Birkaç saat sonra kaza haberi geldi. Neyse ki o iyiydi. Hastaneye gittim. Birkaç gün içinde taburcu edildi. Evde bana benim yüzümden ölmek istediğini söyledi. Gerçi sonrasında beni üzmem için yalan söylediğini iddia etti. Ama bunu neden boşanmaya kalkıştığını öğrendikten sonra yaptı. O yüzden gerçek neydi bilmiyorum. Her iki durum da beni çok sarstı tabi. Hala içeride bir yerlerde hem benim hem

çocuklarımların kanayan yaralarımlar var. Zaman geçiyor ama bazı yaralar hiç geçmiyor” (Fatoş Hanım, 45 yaşında, 2 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlenmedi).

Boşanma sürecinin ne şekilde gerçekleştiği bireylerin tepkilerini de farklılaştırmaktadır. Bu noktada yaşanan süreçte bireyin travmatik yaşantılar deneyimlediği ve bu sürecin izlerinin hala devam ettiği anlaşılmaktadır. Bir diğer katılımcı Selime Hanım şu sözler ile kendini ifade etmiştir.

“Kızım boşanma sürecinde çok dağıldı. Bir ara madde kullandığını fark ettim. Ben henüz bununla yüzleşmemişken bir gün de ilaç içerek intihara kalkıştı. Midesini yıkattım. Kızım içerisine girdiği ortamdan kurtulsun diye şehir değişikliği yaptım. Ama olmadı. Onun iyi olmasına yetemedim” (Fatoş Hanım, 45 yaşında, 2 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlenmedi).

Yukarıda yer verilen örnekte olduğu gibi bu boşanma sürecinde bağımlılıklarla karşılaşmaktayız. Bağımlılık yapıcı maddelerin kullanımı hem bireyin kendisi hem de sosyal çevresi için tehlike içermekte ve ortam değiştirmeye, tedaviye başvurmaya ve iyileşmeye dair tüm çabalara karşın sonuç elde etmek her zaman mümkün olamamaktadır. Bu süreçte böylesi bir durum ile karşılaşmaktayız. Zehra Hanım oğlu ile yaşadıklarını şu sözler ile ifade etmiştir.

“15 yaşındaki oğlum okulda iken odasına temizlik yapmak için girdim. Yastığının altında bir miktar uyuşturucu hap vardı. Oğlumu toparlayabilmem çok zor oldu. Musibeti satanlar bir kez yapışmışlar çocuğa bırakmak istemiyorlar tabi. Ama kurtuldu çok şükür. Artık düzenini de kurdu. Ama zor günlerdi” (Zehra Hanım, 33 yaşında, 5 çocuklu, anlaşmalı boşandı, tekrar evlenmedi).

Boşanma sürecinde ebeveynlerin mücadele ettikleri konular arasında madde kullanımının onlar ve çocukları adına korkunç olduğu, bu durumdan kurtulmak için sıradan olmayan bir çaba içine girdikleri anlaşılmaktadır. Zeynep Hanım ise 15 yaşındaki oğlu ve 16 yaşındaki kızı ile yaşadıklarını şu ifadeler ile anlatmıştır.

“Aslında kapıyı çalıp izin almadan girmezdim odalarına ama o gün ellerim doluydu. Temiz kıyafetlerini getirmiştim. Kızımın odasına girdiğimde üzerini değiştiriyordu. Ben girince aniden toparlanmaya çalıştı ama kollarındaki kesikleri gördüm. Korkunç bir manzaraydı. Bir diğer şoku ise o aynı şeyi oğlumun da yaptığını öğrendiğimde yaşadım. Onları bu alışkanlıktan döndürmek kolay olmadı. Ama bazı şeylerin izi hep kalıyor. Çocuklarımların kollarındaki jilet izleri gibi” (Zeynep Hanım, 33 yaşında, 3 çocuklu, çekişmeli boşandı, tekrar evlenmedi).

Ebeveynleri ayrılan çocuklar bu süreçte bedenlerine yönelik olarak can yakan ve şiddet içeren tutumlarda bulunabilmektedirler. Zaman zaman ebeveynler bu durumlara tesadüf eseri şahit olmakta ve çocuğu kurtarabilmektedirler. Bu süreçte ebeveynlerin ayrı olmasından kaynaklı olarak ve onların yaşadığı sıkıntılardan kaynaklı olarak daha çok kendi başlarına kalmaktadırlar. Bu noktada çocuklar ilgiden uzaklaşmakta ve sıkıntılarını bedensel ya da ruhsal olarak bir şekilde yansıtmaktadırlar. Bu yaş grubu çocuklarda ergenliğinde etkisi ile duygularını çok uçlarda yaşayabildikleri gözlenmiştir. Kendilerinden kolayca vazgeçebildikleri hatta belki en kolay kendilerinden geçebildikleri annelerin ifadelerinden rahat bir şekilde anlaşılabilir. Ergenlik döneminin çocuklar açısından ne kadar riskli olduğu bilinen bir gerçektir. Bu riskli dönemde ergen bir de ailesinin parçalanması gibi bir travma yaşadığında durum daha da içinde çıkılmaz bir hal alabilir. 21 yaş ve üzeri çocuğu olan katılımcılar çocukları ile fiziksel zarar boyutunda bir sorun yaşamadıklarını dile getirdiler.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyolojik araştırmaların çoğunda sağ duyuşal seçim durumu söz konusudur. Amaç mevcut olanı, yaşılanı anlamaktır. Bunun içinde geriye dönük çalışmalar yapılır. Dokümanter yorum metodunda birey hem kendi eylemlerini anlamaya çalışır hem de başkalarının davranışlarını yorumlama, potansiyelleri değerlendirme ve durumsal koşulları dikkate alma çabasıdır. Bu çalışma genelinde de evlilik ve boşanma olgusu üzerinden kadın ve çocukları ile yaşadığı problemleri incelenmiştir.

Toplumlarda evlilikler kadar boşanmalarda son derece doğaldır. Evlilikten beklediğini bulamayan eşler bir noktaya kadar evliliği taşısalar bile sonuçta genel olarak boşanma olgusu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Boşanma çift açısından bakıldığında bir son olarak görülebilir. Ancak çocuk sahibi olan çiftler için durum tam olarak böyle değildir. Boşanma sonrasında çocukların boşanma olgusuna verdikleri tepkiler ve ebeveynleri ile olan iletişimleri gündeme gelmektedir. Toplumumuzda genel olarak erkeğin boşanma sonrasında çocuklarına karşı da ilgisizleştigi ve çocuklarını yeni hayatına fazla dahil etmediği gözlenmektedir. Toplumun ve çocukların geleceği göz önüne alındığında evlilik çağına gelmiş olan bireylerin hem biyolojik hem de psikolojik açıdan, evlilik için ne derece hazır olduklarının tespit edilmesi gerektiği görülmüştür. Evlilikleri bitme noktasına gelen çiftlere de gerekli psikolojik desteğin sağlanması gerektiği anlaşılmıştır. Ailelerin başta ekonomik sıkıntılar olmak üzere çiftlerin dışında olan pek çok nedenden parçalanabildikleri göz önüne alındığında ailenin devlet eli ile desteklenmesi ve korunması gereği gayet açıktır. Yapılan tüm desteklere, verilen eğitimlere rağmen yine de çiftin evliliğinin bitmesi gerekiyorsa bu noktada da hem çiftin hem de çocuklarının ruh sağlıklarının korunmasının önemi çalışma bulgularında gözlenebilir.

Öte yandan boşanmanın sebep olduğu psikolojik, sosyal ve ekonomik birçok olumsuzluk bulunmaktadır. Bu olumsuz durumların minimum düzeye çekilmesi için önleyici tedbirler almak önemlidir. Eğer boşanma kaçınılmazsa hem yetişkinler hem de çocuklar için aile danışmanlığı ve psikoterapi gibi destek hizmetleri sunmak, bu zor

süreçte bireylerin daha az zarar görmesine yardımcı olabilir. Boşanma sürecinin doğru yönetilmesi, olası travma ve zararların azaltılmasında kritik bir rol oynar.

Bu araştırma kapsamında çalışan, boşanmış ve çocuklu kadınların kendilerine has kültürleri, sosyo-ekonomik durumları, boşanma esnasındaki yaşları ve eğitim düzeylerinin, boşanma durumuna ve çocukları ile olan ilişkilerine etkisi ve buna bağlı olarak çocuklarının boşanma esnasındaki yaşları ve cinsiyetleri göz önünde bulundurularak anne ile ilişkileri araştırılmıştır. 22 kadın ve bu kadınların 22'si kız, 18'i erkek toplam 40 çocuğuyla olan iletişim sorunlarını belirlemek amacıyla “derinlemesine görüşme” yapılmış ve görüşmelerden elde edilen bulgular, çocukların yaş gruplarına göre yorumlanmıştır. Bu bağlamda yaş gruplarından; “6 yaş ve daha küçük olan çocuklar”, “7-13 yaş aralığındaki çocuklar”, “14-20 yaş arası çocuklar” ve “21 yaş ve üzeri çocuklar” olmak üzere dört farklı grup meydana getirilmiştir. Yaş gruplarına göre çocuklar ve anne ile iletişimleri anlaşılmaya çalışılmış ve elde edilen sonuçlar aşağıda yer verildiği gibi belirlenmiştir. Anne-çocuk arasında yaşanan iletişim problemleri etnometodolojik bakış ile incelenmeye çalışılmıştır. Buna göre:

1. 0-6 yaş arası çocuklarla anneleri arasında çok ciddi bir iletişim sorunu olmadığı gözlenmekle birlikte, çocukların yaşananlara verdikleri birtakım tepkiler de gözlenmiştir. Bunlar yaşantıdaki değişime tepki, annenin ilgisini çekme davranışları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailenin ikiye bölünmesi ve babanın artık dışarıda kalan bir aile üyesi olması durumu yaşanmıştır.
2. 7-13 yaş arası çocuklarla anneleri arasında yaşanan problemlerde yine en yaygın olarak anneyi suçlama tavrı görülmekte, bu durumu baba ve babanın yakınları ile olan görüşmelerin tetiklediği anlaşılmıştır. Ayrıca bu yaş grubuna mensup çocuklarda aşırı alınganlık tavırları dikkat çekicidir. Yaşları itibari ile bu çocuklar her şeyi anlamaya başladıklarından kendilerinin artık iki farklı aileye mensup olduklarını gözlemektedirler. Bir tanesi anneleri ile sahip oldukları aile, diğeri ise artık birlikte yaşamadıkları babaları ile olan aileleridir.
3. 14-20 yaş arası çocuklarla anneleri arasında yaşanan problemlerin ergenliğinde etkisi ile en üst safhada yaşandığı gözlenmiştir. Anneyi suçlama davranışları, intihara meyilli olma durumu, uyuşturucu kullanımı, kesici aletlerle kendine zarar verme hareketleri gözlenmiştir. Çocuklar asıl anlatmak istediklerini farklı kelimeler ile ve kendilerine zarar vererek ifade yoluna gitmişlerdir. Yaşanılanların kabul edilmek istenmemesi uç noktalarda kendini göstermektedir.

4. 21 + yaş ve üzeri yaşlardaki çocuklar ile anneleri arasında boşanmayı talep eden taraf farkı gözetilmeksizin genel olarak annenin suçlandığı görülmüştür. Anne ile iletişimde çocukların kendi perspektiflerinden baktıkları ve annenin yaşadıklarını önemsemedikleri anlaşılmıştır. Yetişkin çağda olan bireylerin genellikle kendilerini incelemeleri her alanda olduğu gibi aile ilişkilerine de yansımıştır.
5. Düzen-düzensizlik konusunda baba ile güçlü bir iletişimi olan ve sağlıklı bir baba çocuk ilişkisi kurulmuş olan çocuklarda, yeni duruma alışmanın ve bu yeni duruma uyum sağlamanın zaman aldığı gözlemlenmiştir. Diğer taraftan baba ile kurulmuş iyi ilişkileri olmayan katılımcı çocuklarının, babanın yokluğundan çok fazla etkilenmedikleri anlaşılmıştır. Aynı zamanda ev değiştirme ve değiştirmeme durumuna göre de davranışlar farklılık göstermiştir.
6. Eğitim başarıları incelendiğinde katılımcıların yaş grupları, cinsiyetleri ve gidilen okul kademesine göre değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Çocukların eğitim başarısında da ebeveynleri ile kurulan ilişkinin ne derece sağlıklı olduğunun önem arz ettiği anlaşılmıştır.
7. Çocuklarda gözlenen ilgi çekme davranışlarının küçük yaş gruplarında ağlama daha büyük yaş gruplarında genellikle karın ağrısı, baş ağrısı gibi bedensel şikayetler olduğu görülmüştür. Yaş aralığı 14-20 olanlarda eve geç gelme ve telefona bakmama gibi davranışlar gözlenmiştir.
8. Boşanma sürecinin yarattığı gerginlik dolayısıyla küçük çocuklar ve ergenlik döneminde olanların kişisel bakımlarını, zaman zaman ihmal edebildikleri, 14-20 yaş grubunda özellikle 17-20 yaş aralığındakiler için kız-erkek ayrımı gözetmeksizin kişisel bakımlarına özen gösterdikleri anlaşılmıştır. 21 yaş ve üzeri kişisel bakım ile ilgili bir sorun yaşamamıştır.
9. Öfke kontrolü konusunda, 6 yaş ve daha küçük yaş grubundaki çocuklarda kişisel eşyalara zarar verme ve ağlama gibi tepkiler gözlenirken, 7-13 yaş grubundakilerde kırma, dökme, zarar verme, ağlama gibi tepkilerin yanında kendini odasına kapatma, iletişimi kesme, okuldan kaçma, yemek yememe gibi davranışlar olduğu tespit edilmiştir. 14-20 yaş aralığındakilerin ev kurallarına uymayı reddettikleri belirlenmiştir.
10. Ebeveynlerle kişisel ilişki kurmaya dair sonuçlar incelendiğinde, 6 ve daha küçük yaş grubunda çok fazla baba ile görüşme gözlenmezken, 7-13 yaş aralığında bulunan çocukların babayla görüşme sonrasında anneye karşı davranışlarının suçlayıcılık içerdiği ve bunun birkaç gün sürdüğü belirlenmiştir. 14-20 yaş arası

çocukların babaları ile görüşmeleri zaman içinde azalırken bu duruma da genel olarak babanın yeniden evlenmesi de yol açmaktadır. 21 yaş ve üzeri çocuklarda baba ile görüşme konusunda bir sorun yaşanmadığı tespit edilmiştir.

11. Somatik-fiziksel etkiler ile ilgili sonuçlar incelendiğinde, yaş gruplarına göre ortaya farklı şikayetler çıktığı görülmektedir. 6 yaş ve daha küçük yaşta bulunan çocukları için verdikleri cevaplar uyku problemleri ve altına kaçırma, 7-13 yaş arası intihara teşebbüs, ebeveyne karşı kendini sorumlu hissetme, 14-20 yaş aralığında intihara teşebbüs, kendini yaralama, madde kullanımı gibi durumların olduğu belirlenmiştir. 21 yaş ve üzeri çocuğu olan katılımcıların, çocuklarında fiziksel zarar boyutunda bir sorun yaşanmadığı tespit edilmiştir.

Boşanmış ve çalışan kadınların çocukları ile iletişimlerinin irdelendiği bu araştırma kapsamında birtakım önerilerde bulunmak gerekirse bu önerileri; toplumsal, sivil toplum kuruluşları, politika üreticiler, eğitimciler, akademisyenler ve ruh sağlığı çalışanlarına yönelik olarak sunabiliriz:

Toplumsal normların boşanma sürecini kabul etmediği, anlayışla karşılamadığı durumlar göz önüne alındığında, bireylerin evliliği “katlanılmak zorunda” kalınan bir durum olarak yaşamaları onlar için yapıcı değil yıkıcı sonuçlar açığa çıkarmaktadır. Bu noktada aile kurumu ve bu kurumun mahremiyeti gözetilmeli, eşlerin kararlarına müdahale etmeme anlayışı benimsenmelidir. Aile toplumun yapı taşı olmakla birlikte evliliklerin bireysel yönünün yadsınmamasının gerekliliği ve kişisel hakların göz önünde bulundurulmasının öneminin unutulmaması önerilebilir. Sakat ailelerden oluşan toplumlar da sakat olmaya mahkum olacaktır.

Toplumsal yaşamda belirli etkileri ve güçleri olan kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum kuruluşları, boşanma aşamasında olan, çalışan ve çocuğu bulunan ebeveynlerin gereksinimlerini karşılama noktasında onlara desteklerini “sürekli” bir şekilde sağlamalıdır. Bu süreçte kadınlara sağlanan desteğin tek seferlik değil ihtiyaç devam ettiği sürece düzenli halde sağlaması önerilebilir. Politika üreticiler, boşanma sürecinde kadının toplumsal yaşamındaki konumunu güçlendiren, yaşamını belirli standartlar içinde sürdürebileceği politikalar geliştirilmelidir. Kadının çalışma yaşamını kesintiye uğratmadan ve çocuğunun sağlıklı bir ortamda yaşamasına elverişli koşullar oluşturulabilir.

Eğitimciler ve akademisyenler, boşanma süreci ile ilgili olarak farkındalık oluşturan seminerler, toplantılar, dijital ya da basılı yayınlar ile sürecin doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayarak manipülasyonların önlenmesine katkı sağlayabilirler. Ruh sağlığı alanı çalışanları, boşanma sürecinde olan ve çalışan kadınlara yönelik olarak gerektiğinde gönüllü destek sağlayabilirler. Aynı zamanda çocukları için bireysel ve grup terapileri düzenleyerek bu süreci, mümkün olan en az zararla atlattıklarına destek olmalıdırlar.

Sonuç olarak kadınlar, sosyal hayata daha çok kazandırılabilir; devlet, sivil toplum kuruluşları, eğitim ve akademik camia, ruh sağlığı çalışanları ve aile iş birliğiyle kadınlara boşanma sürecinde ve sonrasında sürekliliği olan bir destek sağlanabilir. Toplumun temeli olarak aileyi değil de bireyi görmek daha sağlıklı bir topluma erişimi sağlayabilir.

Bir toplumu meydana getiren en önemli yapı taşı ailedir (Aral ve Sağlam, 2012: s. 72-85). Geçmişten bugüne aile yapıları farklılaşmakta, ailelerin karşılaştığı ve baş etmek durumunda oldukları sorunlarda değişmektedir. Bu bağlamda geçmiş dönemlerdeki evliliklerde boşanmalar her zaman yaşanmış olmakla birlikte günümüzde toplumsal ve kültürel değişimlerle beraber boşanma oranları artmaktadır. Toplumların kültürel birikimlerinden dolayı boşanmaya karşı tutumları farklılaşmaktadır. Öte taraftan Sucu (2007) tarafından belirtildiği gibi, boşanma, eşler arasındaki hukuki evlilik bağının sona ermesinin yanında, “duygusal”, “ekonomik”, “sosyal” ve “psikolojik” bir ayrılığı da temsil etmektedir. Bu bağlamda boşanma süreci, aile fertlerini derinden etkileyebilmekte ve hem yetişkinler hem çocuklar üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Yetişkinler için boşanma, duygusal travma, stres, maddi zorluklar, kaygılar ve uyku sorunları, sosyal izolasyon, intikam duyguları, depresyon ve özsaygı eksikliği gibi olumsuz etkilere yol açarken çocukların da bu süreçten ciddi şekilde etkilendiği bilinmektedir. Bu süreç çocukların sosyal, duygusal ve psikolojik gelişimlerine zarar verebilir. Neticede Giddens (2000) tarafından belirtildiği gibi, aile üyeleri birbirlerini çeşitli şekillerde desteklerken birey ailede yeni bir kimlik kazanır. Boşanma sürecindeyse bu destekler yitirilmekte ve hem çocuklar hem yetişkinler yaşamı sorgulamaya başlamaktadırlar. Katılımcılardan elde edilen bulgular süreçte yaşanan zorluklara işaret ederken aynı zamanda yeni bir kimlik oluşturma ve yeni duruma uyum sağlama gerekliliğine de işaret etmektedir.

Evlilik, kadın ve erkek arasında kurulan sosyal bir anlaşma olup, bu anlaşma toplumun gelenek ve göreneklerine uygun şekilde inşa edilmeli, sağlam toplumsal bir yapı adına “güçlü aile dinamikleri” gereksinim vardır (Ünal, 2013, s. 589). Ailenin dinamikleri sarsıldığı zaman ve tekrar onarılması imkânsız hale geldiğinde boşanma konusu gündeme gelmektedir. Cabılar ve Yılmaz tarafından ifade edildiği gibi boşanma, insanların hayatlarını, yaşadıkları ortamı ve yaşam standartlarını ciddi şekilde değiştirmektedir (Cabılar ve Yılmaz, 2022, s. 1-11). Yapılan görüşmelerde katılımcılardan edinilen bilgiler bu yönde olup elde edilen sonuçlar alan yazınla tutarlıdır. Katılımcılardan evini değiştirmek zorunda kalan bir anne, önceki standartlarının altında bir eve geçmek zorunda kalmış ve çocuğu sürekli ev ile ilgili sorun çıkartmıştır.

Boşanma gibi sarsıcı bir olayla karşılaşan çocukların gelişimleri yavaşlayabilir, hatta durabilir. Çelikel’e (2006) göre çocuk, olayın gerçekleştiği sırada içinde bulunduğu gelişim aşamasında takılıp kalabilir veya önceden tamamlamış olduğu bir aşamaya dönebilir. Bu araştırma kapsamında elde edilen somatik-fiziksel tepkiler bölümünde de alan yazın ile örtüşen bilgiler elde edilmiştir. Buna göre katılımcılardan bir ebeveyn çocuğunun tuvalet eğitimi tamamlanmış olmasına rağmen tuvalet ile ilgili sorunlar yaşamaya başlamıştır.

Boşanma sonrası çocuk ya da ergende çeşitli psiko-sosyal ve fiziksel sorunlar görülebilmektedir. Bunlar; akademik başarısızlık, benlik saygısında azalma, üzüntü, korku ve kaygı, sosyalleşmede azalma, evlilik ve çocuk sahibi olma konusunda olumsuz duygular, değersizlik hissi, yanında kaldığı ebeveyni suçlama ve saldırganlık olarak sıralanabilir. Karın ağrısı, baş dönmesi, yeme alışkanlıklarının değişmesi, mide bulantısı gibi bedensel şikayetler çocuğun ruhsal durumunun bir yansıması olabilir (Erdim ve Ergün, 2016, s. 78-84). Bu araştırma kapsamında da alan yazında yer alan bu belirtilerle tutarlı bulgular elde edilmiştir. Özellikle korku, ebeveyni kaybetme kaygısı ve bedensel şikayetlere ilişkin bulguların fazla olması dikkat çekicidir. Boşanma sürecinin kabul edilmemesi ve/veya anormal bir durum gibi değerlendirilmesi ve dahası çocukların bu sürece hazırlanmaması gibi durumlar göz önüne alındığında yaşanan olumsuz sosyal ve ruhsal sorunlar katlanarak artacaktır diyebiliriz.

Aktaş (2011) tarafından belirtildiği gibi boşanma sonrası oldukça “kompleks” bir süreç olup çok yönlü inceleme yapılması elzemdir. Boşanma sürecinde çocukların etkilenme

düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır (Bilir ve Dabanlı, 1981, s. 143-157). Alan yazındaki mevcut araştırmalar ve yapılmış olan bu araştırma sonucunda da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre kızlar ve erkeklerin boşanma sürecindeki tepkileri birbirinden farklıdır.

Aktaş (2011) yetişkinlik döneminde ebeveynleri boşanmış bireylerin de boşanma sürecinden etkilendiğini belirtmiştir. Türkiye'de yapılan bir çalışma, bu bireylerin ilişkilerde daha az sabır ve bağlılık gösterdiğini, boşanmayı daha kabul edilebilir bir seçenek olarak gördüğünü ortaya koymuştur. Bu araştırmanın elde edilen bulgularına göre yetişkinlik döneminde ebeveynin boşanması ile ilgili farklı sonuçlar elde edilmiştir. Katılımcılardan biri, çocuklarının boşanmayı asla kabul etmediğini, saygınlıklarının zedeleneceği gibi nedenlerle kendileri için istemediklerini belirtmiştir. Bununla birlikte yetişkin çocuğu olup boşanma sürecini geçiren bazı katılımcılar çocuklarının evli ya da üniversite okudukları ve sürecin uzağında oldukları için çok tepki göstermediklerini belirtmişlerdir. Buna göre yetişkin bireylerin, boşanma sürecine dair verdikleri tepkilerin evde olma, evli olma ya da kendi uğraşlarının olması gibi durumlara bağlı olarak değişebileceğini belirtebiliriz.

Öte taraftan Aydın (2009) ve Tezcan (2017) tarafından vurguladığı üzere boşanma, çocuklar üzerinde her zaman olumsuz bir etkiye sebep olmayabilir. Çocuğun boşanma sürecinde tarafsız kalması, ebeveynlerle bağının korunması, çocuğa sunulan sevgi, destek ve güvenle sağlanabilir. Araştırma kapsamında sayısı az olmakla birlikte, boşanma sonrası ebeveynlerle sağlıklı iletişimin sürdüğü, ayrılığın kabul edilip, ebeveynlerin verdiği karara karşı saygı gösterildiği örnek bulgular mevcuttur. Ebeveynler arasındaki sürekli çatışmanın sonlanması, tek bir ebeveynle daha sağlıklı bir aile yapısı oluşturulması, ebeveynlerle daha iyi ilişkilerin olması ya da problemlili ebeveynle daha az iletişim kurulması, çocuğun genel iyilik hali üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilir. Amato'nun 2000'de yaptığı çalışma, huzursuz bir evlilikten ise boşanmanın çocuklar üzerinde bazen daha olumlu sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymuştur. Bu araştırma kapsamında da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Nitekim katılımcılardan bazılarının çocukları ile iletişimi daha iyi hale gelirken bazılarının da eğitsel başarısında değişim gözlenmiştir. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar alan yazınla tutarlıdır.

Bu araştırma kapsamında elde edilen önemli sonuçlardan biri de çocukların boşanma sonrası ebeveynle görüşmek istememesidir. Alan yazında “ebeveyn yabancılaşması”

olarak bilinen bu kavram, Wallerstein ve Kelly (1976) tarafından çocuğun bir ebeveynini anlamsız bir şekilde reddetmesi (Güler, 2017, s. 225-228) ve Gardner (1985) bir ebeveynin, diğerini kötüleyerek çocuğun bu ebeveynle olan ilişkisini zedelemesi şeklinde açıklamaktadır. Diğer bir şekilde öfkeli bir ebeveynin hassas bir çocukla birlikte diğer ebeveyni cezalandırmak üzere iş birliği yapmaları olarak da ele alınmaktadır (Şen, 2014, s. 42-54; Torun, 2011, s. 446-482). Johnston, Walters ve Olesen' in (2008) 125 ayrılmış aile üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada, boşanma durumlarında %48'lik bir ebeveyn yabancılaşma oranının bulunduğu, bu durumda %5,4' ünde annenin, %42,5'inde babanın çocuk tarafından reddedildiği saptanmıştır (Thayer ve Zimmerman, 2003, s. 125-142). Türkiye'de çoğunlukla annelerin velayeti aldığı ve genellikle babaların yabancılaşan ebeveyn olduğu bilinmektedir. Katılımcılardan elde edilen cevaplar dikkate alındığında boşanma sürecinde bu durumla sıklıkla karşılaşıldığını belirtebiliriz. Ek olarak araştırmada, bir ebeveynin diğerini kötülemesi ve çocukla iletişimi zedelemeye çalışmasında bazen boşanılan eşinin ailesinin de neden olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada duygusal yönden kendini savunma gücü zayıf olan çocuklar, istismar edilip ebeveynle ilişkileri bozulmakta ve dolayısıyla ebeveyne zarar verilmektedir.

Alan yazın incelendiği zaman Arıkan (1996) ve Aktaş (2011) tarafından da belirtildiği gibi, boşanma sürecinde kadınların ekonomik zorluklar, toplumsal baskılar, erkeklerden gelen istenmeyen yaklaşımlar gibi zorluklar, sosyal hayatı sürdürmede karşılaşılan zorluklar, suçluluk ve baskı, tek başına yaşamaya alışmakta zorluk, evlilikle kazanılan sosyal statünün yitirilmesi, adil olmayan muamele görmeleri ve çocuklarıyla ilgili olarak yaşadıkları duygusal sorunlar, boşanmış kadınların en çok karşılaştığı zorluklar olarak tespit edilmiştir (Sarpkaya, 2012, s. 30-50). Bu bağlamda yapılan bu araştırma kapsamında da kadınların anılan zorluklarla birlikte çocuk yetiştirme sürecinde yalnız kalmaları, tüm sorumluluğu tek başına üstlenmeleri onlar için oldukça zorlayıcı, endişe verici ve bazen baş etmesi güç durumlar olarak tespit edilmiştir.

Sonuçta alan yazın incelendiğinde boşanmaya yol açan nedenler, boşanma süreci, bu süreçte karşılaşılan anlaşmazlıklar, boşanma sonrası yaşam, boşanmanın çocuk üzerinde etkileri, ebeveyne karşı yabancılaşma gibi konular üzerinde önemle durulmuştur (Altuntaş ve Ziyalar, 2018, s. 25-36; Öngider, 2013, s. 140-161). Bu araştırma kapsamında ise boşanma sürecinin farklı bir boyutu araştırılmıştır. Buna göre,

alışan, boşanmış ve çocuklu kadınların süreçte yaşadıkları ve çocukları ile ilişkileri araştırılmış ve elde edilen sonuçların alan yazınla tutarlı olduğu belirlenmiştir.



KAYNAKLAR

- Acar, A.** (1990). *Türk aile yapısı ve Kızılcahamam aile yapısı üzerine bir araştırma*. (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Adalet Bakanlığı.** (2002). *Türk Medeni Kanunu, Türk Medeni Kanunu'nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun ve Gerekçeleri*. Ankara: Ankara Açık Cezaevi Matbaası.
- Akoğlu, Ö. A. & Küçükkaragöz, H.** (2018). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlüklerle ilişkin bir araştırma: İzmir ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29 (1), 153-172.
- Aktaş, Ö.** (2011). *Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlükler*. (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Altuntaş, G. E. Ü. & Ziyalar, N.** (2018). Ebeveyne yabancılaşma olgusu- reddedilen ebeveyn olarak baba. *Adli Tıp Bülteni*, 23 (1), 25-36.
- Aral, N. & Gürsoy, F.** (2000). Boşanmış ve boşanmamış ebeveynlerin çocuklarının depresyon düzeyleri üzerine bir araştırma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 1, 18-28.
- Aral, N. & Sağlam, M.** (2012). Ebeveynleri boşanma sürecinde olan çocuklar ile ebeveynleri ile birlikte yaşayan çocukların duygularının cinsiyete göre incelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 72-85.
- Arıkan, Ç.** (1996). *Halkın Boşanma ile İlgili Tutumları*. Ankara: TC. Aile ve Başbakanlık Kurumu.
- Atakan, S.** (1987). Boşanma sürecinde yaşanan evreler. *Psikoloji Dergisi*, 6, 72-75.
- Aydın, M.** (2016). *Sistemik Aile Sosyolojisi* (4. bs.). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Aydın, N.** (2018). *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi, International Humanities and Social Science Review (IHSSR)*, 2 (2), 2018
- Aydın, O. & Baran, G.** (2010). Toplumsal değişme sürecinde evlenme ve boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21 (2), 117-126.
- Baran, G. & Bütün, A. A.** (2004). Parçalanmış ve tam ailelerden gelen 9-11 yaş grubundaki çocukların bağımlılık eğilimlerinin incelenmesi. *Mesleki Eğitim Dergisi* 6 (12), 85-100.
- Bay, A.** (2018). *Klasik Osmanlı Ailesi ve Değişim (1839-1923)*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Baynal, F.** (2018). Boşanma sonrası başa çıkmada dini ve manevi etkilerin incelenmesi. *Bilimname*, 2018 (35), 253-282.

- Bilir, Ş. & Dabanlı, D.** (1981). Ailede Boşanma Vakaları Sonucu Çocukların Geliştirdikleri Tepkiler ve Etkisinin Araştırılması. İçinde B. Dikeçligil, A. Çiğdem (Ed.), *Aile Yazıları 3* (ss. 143-157). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Binay, M.** (2018). Türkiye’de boşanma nedenlerinin analizi ve alternatif uyuşmazlık yöntemleri. *Ombudsman Akademik*, 5 (9), 237-267.
- Bodur, G.** (2018). Ebeveyn yabancılaş(tır)ma sendromu. *Hukuk Gündemi*, 1, 24-26.
- Bozkurt, A.** (2021). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 97-114.
- Cabılar, B. Ö. & Yılmaz, A. E.** (2022). Boşanma ve boşanma sonrası uyum: Tanımlar, modeller ve uyumun değerlendirilmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14 (1), 1-11.
- Can, Y. & Aksu, N. B.** (2016). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (58). doi: 10.17755/esosder.258824
- Canatan, K. & Yıldırım, E.** (2018). *Aile Sosyolojisi* (7. bs). İstanbul: Açılım Kitap.
- Creswell, J. W.** (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (O. Birgin, S. Ünal, T. Özsevegeç, Y. Dede, A. Bakla, G. Hacıömeroğlu, M. Aydın, S. B. Demir, A. Bacanak, A. Budak, İ. Budak ve M. Tütün, Çev.) Ankara: Siyasal Kitapevi
- Çağan, K.** (2011). *Aile Sosyolojisi-Ailenin İşlevleri*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Çamoğlu, D. Y.** (2018). *Kaynana Ne Yaptı, Gelin Ne Dedi? Ailedeki Kadınlar ve İlişkileri* (2. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelikel, S.** (2006). *Boşanmanın çocuklara ilişkin hukuki sonuçları*. (Yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Dalgın, N.** (2020). İslam’ın aile kurumunun oluşmasına katkısı. *Uluslararası Aile Sempozyumu Aile Kurumunun Bekasına Yönelik Çağdaş Fırsatlar/Tehditler*, (ss. 1-12). Sinop: 15-17 Ekim.
- Demir, G. Y.** (2015). *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Demir, Ö. & Acar, M.** (1993). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Doğan, C.** (1996). Eski Türk ailesinin yapısı ve fonksiyonları. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8 (8), 73-81.
- Doğan, İ.** (1998). *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Doğan, İ.** (2009). *Dünden Bugüne Türk Ailesi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Doğan, Ş.** (2016). Boşanma nedenlerine yönelik tutumlar: Boşanmayı artırıcı veya engelleyici faktörlere yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4, 991-1011.
- Erbay, E., Gök, F. A. & Kardeş, T. Y.** (2015). Aile mahkemelerine başvuran ve boşanma sürecinde olan ailelerin problem çözme becerilerinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19 (1), 139-154. doi: 10.20296/Tsad.11689

- Erdim, L. & Ergün, A.** (2016). Boşanmanın ebeveyn ve çocuk üzerindeki etkileri. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 3 (1), 78-84.
- Erlüle, F.** (2018). Yargıtay kararları çerçevesinde velayetin kullanılması kendisine bırakılmayan tarafın çocuğu ziyaret hakkı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 259-284.
- Erten, H.** (2017). *Osmanlı Aile Yapısı: 18. Yüzyılda Konya Örneği*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Eryorulmaz, A.** (2013). *Eyvah Boşanıyorum*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Ferah, N.** (2019). Boşanma sürecindeki bireylerde depresyon, anksiyete, stres ve dini başa çıkma arasındaki ilişki. *Bilimname*, 2019 (37), 383-405.
- Feyzioğlu, S. & Kuşcuoğlu, C.** (2011). Tek ebeveynli aileler. *Aile ve Toplum*, 7 (26), 97-106.
- Furstenberg, F. F.** (1996). The future of marriage. *American Demographics*, 18 (6), 35-40.
- Gençcan, Ö. U.** (2013). *6100 Sayılı HMK Hükümlerine Göre Boşanma Tazminat ve Nafaka Hukuku: Bilimsel Açıklama ve Son İçtihatlar*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Gençcan, Ö. U.** (2017). *Boşanma Tazminat ve Nafaka Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Giddens, A.** (2000). *Sosyoloji* (K. Özel, O. Turhan ve B. Bayar, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Giddens, A.** (2008). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Gökçe, B.** (1990). Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme. İçinde B. Dikeçligil, A. Çiğdem (Ed.), *Aile Yazıları I* (ss. 205-223). Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilim Serisi No: 5/1.
- Gönç, Ş. T.** (2013). Fenomenoloji ve Fenomenolojik Sosyoloji. İçinde *Modern Sosyoloji Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Güler Oğurtan, S.** (2019). *Aile Kurmak Aile Olmak*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Güler, G.** (2017). Ebeveyn yabancılaştırma sendromu ve boşanma. *Türkiye Klinikleri Journal of Child Psychiatry-Special Topics*, 3 (3), 225-228.
- Güler, K. & Kalafat, B.** (2022). Boşanma ve boşanmanın yetişkinler üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, 10 (135), 207-232.
- Güvenç, B.** (1996). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İlkkaracan, P.** (1998). Doğu Anadolu'da kadın ve aile. *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, 98, 173-192. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kaçar Tunç, G.** (2020). Nitel araştırmalarda konumsallık ve düşünömsellik: Yakınlık ve mesafe arası müzakere. *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 249-266.

- Karadağ, F. & Özdemir, D. F.** (2021). Çekişmeli boşanma/velayet sürecinde aile mahkemelerinden üniversite hastanesine gönderilen olguların değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 24 (1).
- Karahan, A. S.** (2012). *Boşanma sonrası yaşama uyum.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karakaya, H.** (2019). Toplumsal cinsiyet bağlamında boşanma/ boşanma süreci ve kadın: Elazığ örneği. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 261-291.
- Karlı, E.** (2019). Modernleşme sürecinde çözölen aile yapısı ve kadının yeniden inşası. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 1-14.
- Kaya, E.** (2021). Bağlanma kuramı çerçevesinde aldatma ve boşanma. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10.
- Kır, İ.** (2010) “Eğitimin Toplumsal Temelleri” Eğitim Bilimine Giriş. F. Töremen (Ed.). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Kongar, E.** (2000). *21.yy’da Türkiye.* İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korkut, Y.** (2003). Bir geçiş süreci olarak boşanma. *Psikoloji Çalışmaları*, 23, 99-112.
- Kümbetoğlu, B.** (2020). *Niteliksel Araştırmalarda Analiz.* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Mavili Aktaş, A.** (2009). *Evlilik ve Sadakatsizlik.* Kanguru Yayınları.
- Neuman, W. L.** (2013). *Toplumsal araştırma yöntemleri I* (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayınodası Yayıncılık.
- Neuman, W. L.** (2013). *Toplumsal araştırma yöntemleri II* (S. Özge, Çev.) Ankara: Yayınodası Yayıncılık.
- Ozankaya, Ö.** (1984). *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü* (3. bs.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Öğüt, D. T.** (2021). *Boşanma ve Ebeveynlik.* İstanbul: Varlık Yayınları.
- Öngider, N.** (2011). Anksiyete düzeyleri açısından boşanmış ve evli anneler ile çocuklarının incelenmesi. *Noropsikiatri Arsivi*, 48(1), 66-70.
- Öngider, N.** (2013). Bilişsel davranışçı terapisinin boşanma sonrasında kadınların depresyon, anksiyete ve yalnızlık semptomlarında etkinliği: Bir pilot çalışma. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 147-155.
- Öngider, N.** (2013). Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5 (2), 140-161.
- Özgüven, İ. E.** (2000). *Evlilik ve Aile Terapisi.* Ankara: PDREM Yayını.
- Özsöz, C.** (2007). Harold Garfinkel ve etnometodoloji. *Sosyoloji Notları*, 1, 4-8.
- Öztürk, Ö.** (2010). *Evlilik ve boşanma üzerine sosyolojik ve dini incelemeler.* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Polat, D.** (2012). *Boşanma aşamasındaki bireylerin evlilik çatışmaları, çatışma iletişim tarzları ve sosyal destek sistemlerinin incelenmesi.* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

- Sancaklı, D.** (2014). *Boşanmış annelerin ve çocuklarının boşanma sürecine ilişkin yaşantıları*. (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarpkaya, A.** (2012). Boşanmış kadınlarda toplumsal baskıya direnme stratejileri: Van örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 2, 30-50.
- Sarpkaya, A.** (2013). Boşanmış kadınların yaşam deneyimlerine sosyolojik bakış. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 43.
- Selman, A.** (2018). Aile-din ilişkisi ve aile içi roller. *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 13-20.
- Soygan, H.** (2019). *Boşanmış kadınların boşanma sebepleri ve boşanma sonrası karşılaştıkları güçlüklerin sosyolojik analizi: Yozgat ili örneği*. (Yüksek lisans tezi). Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Sucu, İ.** (2007). *Boşanmış kadınların boşanma nedenleri ve boşanma sonrası toplumsal kabülleri: Sakarya ili örneği*. (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Sakarya.
- Sünger, P.** (2021). Harold Garfinkel'in etnometodolojisi açısından gündelik dil. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, 2 (2), 73-87.
- Sütçü, S. & Duyan, V.** (2022). *Aile İçi Şiddet ve Boşanma Davalarının Görünmeyen Mağdurları: Çocuk Tanıklar*. Efe Akademi Yayınları.
- Swingewood, A.** (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi* (O. Akınhay, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şen, B.** (2014). Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu. İçinde H. Buker (Ed.), *Çocuk ve Şiddet: Toplumsal Şiddetin Cenderesinde Çocuklar* (ss. 42-54). İstanbul: Samer Bilimsel Yayınlar Serisi.
- Şentürk, Ü.** (2008). Aile kurumuna yönelik güncel riskler. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür Araştırma Dergisi*, 14, 7-31.
- Şentürk, Z.** (2019). Sosyal medyanın boşanmaya etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4, 548-555.
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.** (2010). *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*. Ankara: Manas Medya Planlama Reklam Hizmetleri.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.** (2011). Aile ve tüketici hizmetleri. Ankara.
- Tarakçı, E. İ.** (2021). Disiplinler arası Yaklaşımlarla Kadın Çalışmaları. İçinde Keskin ve Tarakçı (Ed.), *Kadının Hakkı ve Özgürlüğü Bağlamında Boşanma* (ss. 202-222). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Tarhan, N.** (2023). *Aile Okulu ve Evlilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tathcan, Ü.** (2011). *Sosyoloji ve Sosyal Teori Yazıları*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Tekin, M.** (2009). *Sekülerleşme Bağlamında Aile ve Kadın*. İstanbul.
- Tezcan, M.** (1991). *Çocuk Eğitiminde Ailenin Rolü Sosyolojik Bir Bakış. Aile Yazıları* (C. 1). Ankara: Aile Araştırma Kurumu.

- Tezcan, M.** (2010). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayınları.
- Thayer, S. E. & Zimmerman, J.** (2003). *Ayrılanlar için çocuk bakımı*. (Ü. Türkoğulları, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Topçu, N.** (2006). *Sosyoloji*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Torun, F.** (2011). Ebeveyn yabancılaştırma sendromu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 3 (3), 446-482.
- Torun, F.** (2019). *Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromu – Çekişmeli Boşanmalarda ve Velayet Savaşlarında* (3. bs). İstanbul: Psikonet Yayınları.
- Türkarıslan, N.** (2007). Boşanmanın çocuklar üzerine olumsuz etkileri ve bunlarla baş etme yolları. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, 9 (3), 99-108.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).** (2021). Evlenme ve boşanma istatistikleri.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).** (2022). Boşanma nedenleri istatistikleri.
- Uyar, S.** (1999). *Boşanmış bireylerin evlilik süreci ve bugüne ilişkin psikolojik sorunları üzerine bir araştırma*. (Yüksek lisans tezi). GATA. Tıp Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Uyar, S., Sekmen, K. & Ünal, S. A.** (2003). Boşanma, aile ve çocuk. *Çocuk Forumu Dergisi*, 6 (1), 41-46.
- Ünal, V.** (2013). Geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçiş sürecinde boşanma sorunu ve din. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (26), 589.
- Vural, G.** (2021). *Çocuklarda Ebeveyn Kaybı ile Ebeveyn Boşanmasının Travmatik Etkileri*. İKSAD Yayınevi.
- Walczak, Y. & Burns, S.** (2004). *Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yavuz, K. & Ertem, A.** (2021). Türk toplumunda kadının statüsüne genel bir bakış. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 1, 69-82.
- Yavuzer, H.** (1993). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H.** (2004). *Ana-Baba ve Çocuk* (17. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H.** (2011). *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H.** (2013). *Çocuk Eğitimi El Kitabı* (29. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, M. E.** (2018). *Yeni Bir Hayat Kurmak: Kadınlar Anlatıyor: Babalık, Evlilik ve Boşanma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, N.** (2018). *Boşanma Davaları*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Yıldırım, S.** (2022). *Kadına Yönelik Şiddet ve Ataerkillik*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Yörükoğlu, A.** (1997). *Aile ve Çocuk*. İstanbul: Özgür Yayıncılık.
- Yörükoğlu, A.** (2000). *Çocuk Ruh Sağlığı: Çocuğun Kişilik Gelişimi, Eğitimi ve Ruhsal Sorunları*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yörükoğlu, A.** (2014). *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayıncılık.
- Yörükoğlu, A.** (2023). *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

EKLER

EK A: Derinlemesine Görüşme Formu

Ek A

A) Genel Bilgiler

1. Adınız
2. Boşanma esnasındaki yaşıınız
3. Tekrar evlendiniz mi?
4. Eğitim durumunuz?
5. Kaç çocuğunuz var?
6. Boşanma esnasında hangi sektörde çalışıyordunuz? (Kamu sektörü, özel sektör, kendi işiniz)
7. Memleketiniz neresi?
8. Kaç yıl evli kaldınız?
9. Boşanma şekliniz neydi (anlaşmalı, çekişmeli)?
10. Kendiniz ya da çocuklarınız için herhangi bir nafaka (yoksulluk, iştirak, tedbir, yardım vs) aldınız mı?
11. Çocuk ile eski eşinizin iletişimi nasıl? Hangi sıklıkla görüşüyorlar?
12. Boşanma sürecinde ve sonrasında çocuklarınız ile iletişiminizde belirgin bir değişiklik oldu mu? Oldu ise nasıl bir değişiklik oldu?
13. Boşanma süreci ne kadar sürdü?
14. Boşandığınızda çocuklarınız kaç yaşındaydı?
15. Çocuğunuzun kardeşi var mı?
16. Çocuğunuzun kardeşi ile ilişkisi nasıl?
17. Boşanma esnasında kendi eviniz var mıydı yoksa kirada mı oturuyordunuz?
18. Eski eşiniz yeniden evlendi mi?
19. Siz yeniden evlendiniz mi?
20. Çocuğunuzda üvey anne ya da üvey baba sendromu oluştu mu?

B) Konuya Yönelik Görüşme Soruları

1. Düzen – Düzensizlik
 - Çocuğunuz boşanma sonrasında daha düzensiz davranmaya başladı mı? (yatağını düzeltmemek, oyuncaklarını toplamamak gibi.)
 - Çocuğunuzda boşanma sonrasında kişisel eşyalarına yönelik farklı bir tutum gelişti mi ya da herhangi bir değişiklik oldu mu?
2. Eğitim Başarısı
 - Boşanma sürecinde ve sonrasında çocuğunuzun eğitim başarısında bir artma ya da azalma oldu mu?
3. İlgi Çekme

- Boşanma sürecinde ve sonrasında çocuğunuzda sizin dikkatinizi çekmeye yönelik herhangi bir değişiklik oldu mu? Oldu ise ne oldu anlatır mısınız?
4. Kişisel Bakım
- Boşanma sürecinde ve sonrasında çocuğunuzun kişisel bakımında bir değişiklik yaşandı mı? (banyo yapma, tırnak kesme, saç tarama vb.)
5. Öfke Kontrolü
- Boşanma süreci ve sonrasında çocuğunuzda vurma, kırma, kızgınlık, kapı çarpma, duymamazlıktan gelme, kavgaya etme, kendisini hayattan soyutlama vb. etkiler gelişti mi?
6. Diğer ebeveyn ile kişisel ilişki kurmalarını
- Çocuğunuz babası ve babasının akrabaları ile görüşmek istiyor mu?
 - Çocuğunuz babası ve babasının akrabaları ile ne sıklıkla görüşüyor?
 - Çocuğunuz bu görüşmeleri gerçekleştirdiğinde davranışlarında değişiklik oluyor mu?
7. Somatik-Fiziksel Etki
- Boşanma süreci ve sonrasında çocuğunuz kendine zarar verme davranışları sergiledi mi? (gece uyumama, altına yapma, kendini yaralama, intihara teşebbüs vb.)

EK B: Derinlemesine Görüşme Yapılan Katılımcı Bilgileri

EK B

Çizelge B.1 : Derinlemesine Görüşme Yapılan Katılımcı Bilgileri.

Derin. Görüşme No	Kod Adı	Yeniden Evlenme Durumu	Çocukların Boşanma Anındaki Yaşları	Çocuk Sayısı	Boşanma Esnasında Yaşı	Çalıştığı Sektör	Eğitim Seviyesi	Yaşanılan Konut
1	Aslı	Evlendi	1,5- 3	2	23	Özel	Lise	Kendisinin
2	Nida	Evlenmedi	5- 9	2	29	Özel	Üniversite	Kira
3	Fatma	Evlenmedi	10	1	32	Kamu	Üniversite	Kendisinin
4	Ayşe	Evlendi	11	1	30	Kendi İşi	Lise	Kira
5	Zeynep	Evlenmedi	8 – 15- 16	3	33	Özel	Ortaokul	Kira
6	Hatice	Evlendi	4	1	26	Özel	Üniversite	Kira
7	İrem	Evlenmedi	28- 30	2	55	Kendi İşi	Üniversite	Kendisinin
8	Betül	Evlenmedi	3 – 6- 7	3	27	Kamu	Lise	Kira
9	Nur	Evlendi	7	1	28	Özel	Lise	Kira
10	Dilek	Evlendi	5 – 7- 12	3	30	Özel	İlkokul	Kira
11	Zehra	Evlenmedi	4 – 7 – 8 – 10- 15	5	33	Kendi İşi	İlkokul	Kira
12	Emine	Evlendi	14	1	39	Kamu	Üniversite	Kendisinin
13	Elif	Evlenmedi	3,5	1	23	Kendi İşi	Lise	Kira
14	Kader	Evlenmedi	11	1	36	Kamu	Üniversite	Kira
15	Melike	Evlendi	7- 12	2	40	Kendi İşi	Lise	Kira
16	Zübeyde	Evlendi	4	1	25	Özel	Üniversite	Kira
17	Habibe	Evlenmedi	14	1	37	Kamu	Üniversite	Kendisinin
18	Gülten	Evlenmedi	21	1	38	Kendi İşi	İlkokul	Kira
19	Selime	Evlendi	20- 24	2	42	Kamu	İlkokul	Kira
20	Fatoş	Evlenmedi	17- 20	2	45	Özel	Üniversite	Kira
21	Tülay	Evlendi	8 – 10- 12	3	35	Kendi İşi	Üniversite	Kendisinin
22	Gizem	Evlendi	9	1	30	Özel	Lise	Kira

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Ayşe ULAŞ

Doğum Tarihi ve Yeri :

E-posta :

ÖĞRENİM DURUMU:

Lisans : 2021, Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Sosyoloji

Yüksek Lisans : 2023, Bursa Teknik Üniversitesi, Sosyoloji ABD, Sosyoloji Yüksek Lisans Programı

TEZDEN TÜRETİLEN ESERLER, SUNUMLAR VE PATENTLER:

- **Ulaş, A.** (2023). *Boşanmış ve Çalışan Kadınların Çocukları ile Olan İletişim Problemleri* Astana 2. Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilimler Sempozyumu (s. 1328-1337), İstanbul, Türk Alman Üniversitesi, Kasım 11-12.